

EMLÉKHANGOK

A

SZÉKELYFÖLDRŐL.

IRTA

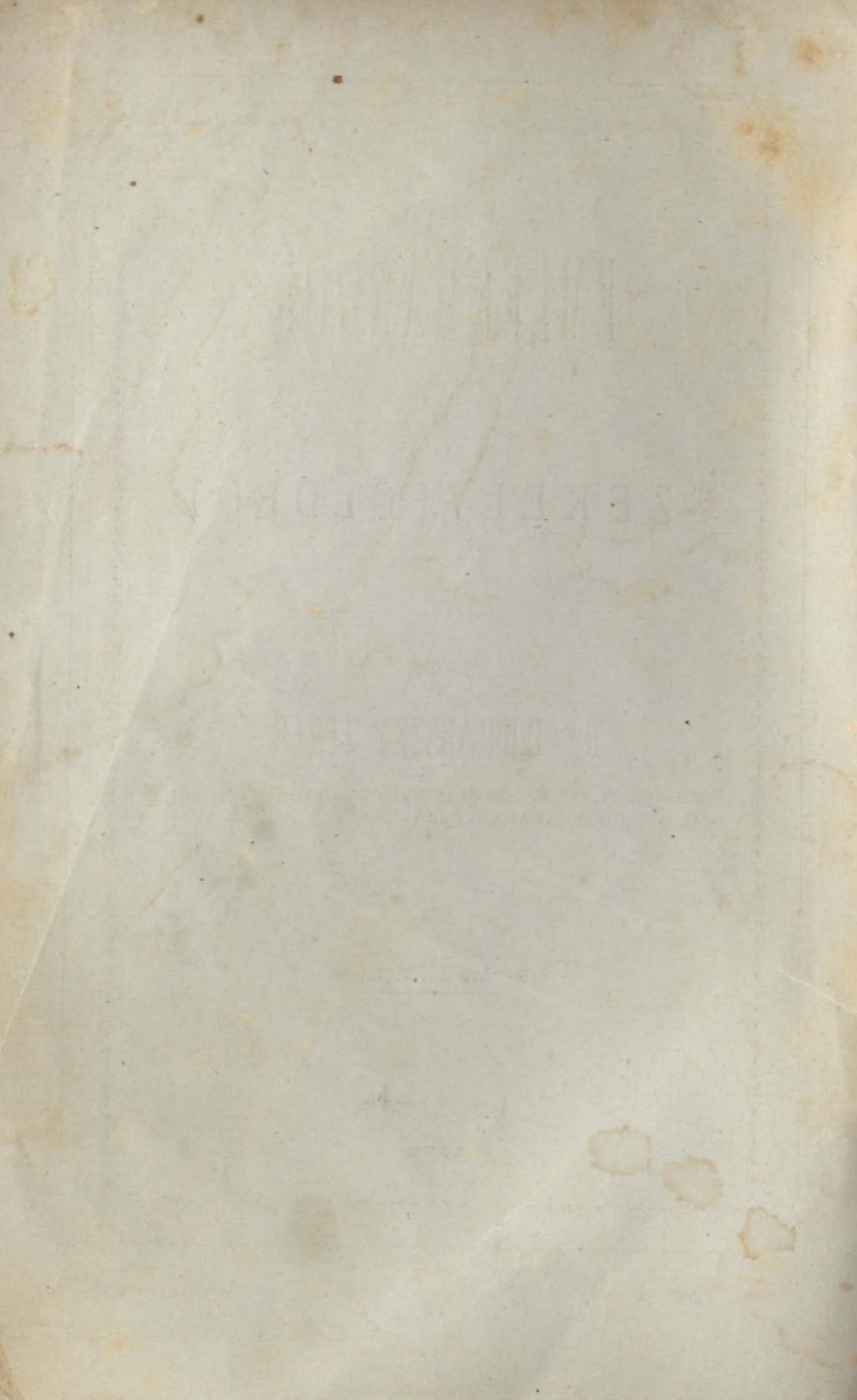
DR. DOBRÁNSZKY PÉTER

BUDAPESTI KIR. MŰ- ÉS TUDOMÁNY-EGYETEMI TANÁR; A
MAGY. TUDOM. AKADÉMIA STATISZTIKAI BIZOTTSÁGÁNAK
TAGJA stb.

Ara 1 forint.

BUDAPEST.

1875.

EMLÉKHANGOK

A

SZÉKELYFÖLDRŐL.

IRTA

DR. DOBRÁNSZKY PÉTER

BUDAPESTI KIR. MŰ- ÉS TUDOMÁNY-EGYETEMI TANÁR; A MAGY.
TUD. AKADEÉMIA STATISZTIKAI BIZOTTSÁGÁNAK TAGJA stb.

BIBLIOTECA JUDEŢEANĂ
— HARGHITA —

BUDAPEST.
SZERZŐ SAJÁTJA.

1875.

1875

BIELSKY BANGOK

BIELSKY BANGOK

BIELSKY BANGOK

BIELSKY BANGOK

VENDÉGSZERETŐ

SZÉKELY TESTVÉREINKNEK

ÉS

KEDVES UTITÁRSAIMNAK

BARÁTI EMLÉKŰL

Dr. DOBRÁNSZKY.

Soraimhoz.

Ti futó sorok, röpke levelek, melyeket csak úgy hevenyében szedegetett össze lelkem, hogy legyen belöletek emlékül egy csokor, mely vissza-visszabüvöljön ama bájvilágba, — abba a csudás, szép világba, mely néhány pillanatra az enyém volt, mint Faust-é — a tiündérkert; ti szerény ibolyák, melyeket magammal hoztam, hogy a csendes merengés óráiban megint illatos legyen köröttem a lég, feltámadjanak lelkem előtt a balzsamos fenyők büszke sudarai, és lássam a mosolygó kék eget, és üdüljek a habzó források gyöngyein.

Hogy a legelésző nyáj méla kolompja hadd keltse versenyre a szózatot visszhangot, és terüljön le eléem a virághimes pázsit zöld bársony szőnyege; az ormok és a rom, mely rajtok düledéz, haldoklik; a zuhatag, mely fölveri a táj ünnepi csendjét; ti tavak és erdők, vijjogó sasok és zizegő bogárkák — hogy mind, mind jertek újból meg újból eléem, emlékembe . . . azért hoztalak magammal igénytelen kis csokor, üde havasi virágok.

És ti most elhagytok: nem tetszik a magány...

Nem, nem azért van e távozás. Ti ártatlan szirmok nem ismeritek, hogy mi a hűtelenség. Hiszen azért vagytok onnan a magasból, a hol a felhő társatok, meg a tiszta kék ég.

Hanem mások is vágnak birtokotok után: emléket kérnek tőlem a barátok és utitársak, és emléket kér a hála a föld iránt, mely titeket szült, adott. Ám jó! Legyetek hát ezután mindnyájunké. Barátaim, utitársak, kedves, szép föld! osszunk meg a csokrot és jusson egy-egy szál nefelejts mindnyájatoknak belőle.

Ti emléksorok jól tudjátok, hogy nem vagytok sem a bölcsesség könyve, sem tükör, melyen egészen visszaverődik ama világ képe. Szirmok vagytok csupán, melyeket uton-utfélen csak úgy futtában tépegetett le a szeretet keze. De nem is lehettek mások.

A tudományos könyvet tele tanulsággal, nem egy-két futó nap munkája teremti, még a művész ecsete sem veti egy pillanat alatt vászonra a remeket. Arra idő kell, gond és hosszabb tanulmány, behatóbb pillantás a viszonyok mélységébe és ezeralakuságába. A népelet ugyan gazdag aranybánya, de le kell a kincsekért az aknába ereszkedni, és csak verejtékes munka termi a szinaranyat.

Én most csak bepillanték az aknába, át-röppenő utazásom csak beköszöntő volt a néphez,

melyet lelkem szeret és áld. Majd a többire, a kincssásásra, a mélyebb tanulmányra is adhat még a jövő istene jó időt.

Addig emléksorok, kik semmit nem követeltek és csak baráti kézbe vagytok szánva, tartsátok fenn a gyémántkapcsot az elhagyott tájak és a vissza-visszaepedő szívek közt. Szerény kis levelek, ám menjetek világgá, keressétek fel a baráti érzelmet. Talán nem lesz hozzátok rideg a világ, melyet ti nem kerestek, a melyen csak utatok viszen keresztül. Talán nem tépdelnek meg utközben a maró guny tövisei, talán nem akad belétek a szőrszálhasogatás bojtortjána és nem bánt meg az idegen szigor keze, mint a hogy ti nem bántatok senkit.

Igénytelen sorok, legyen meleg a kéz, mely utánatok nyúl és vigyetek üdvözlétet a hajléknak, mely befogad. Beszéljete a földről, mely benneteket szült, és keltsetek rokonérzést a nép iránt, melynek vendégszeretete ápolt és szívmelege megértelt.

Soraim menjetek és beszéljete a testvérekről — a testvéreknek.

BUDAPEST, 1875. Október hó.

Szerző.

Látogatás székely testvéreinknél.

I.

Visszhangok a székely nép multjából. — Természetvizsgálók
Előpatakon. — Meghívás Borszékre.

Székelyföld Átila fiai: székely nép
másfélezer éves hitregeként cseng át a magyar
szíven-lelken mind a nagy és szép emlék, melyet
a székely névhez fűzött a történelem. A hir, mely
ama földről, tul a messze bércek ormain át szárnyra
kel, a történelem szózatossá ajkán a fölcsendülő
hang, mint a multak tengeréből fölrezgő harang-
szó zendül be a mai napokba, és mintha hallanók
a messze ható zengést még a jövőbe is. Ha ha-
rangszóként tűnnek fel lelkem előtt amaz emlék-
hangok, talán onnan van, mert szent hangok azok,
bűvös visszhangjai letűnt nagy időknek. A székely
nép multja olyan mint egy templom, melyben
mindig áldozának és a mely, oltárral, áldozókkal
együtt merült be az idők mélyébe, a honnan riadó
kürtök harsogása, csattogó aczélok harci csengése
és a győzők diadalmi éneke zeng át a nyugvó
századokból. És mi halljuk édes ámulattal mind a
nagyot, dicsőt és lelkünk szemei előtt bűvös dics-
fényben égne a székely havasok hirlóriás ormai.
Oda, oda vágyik lelkünk; e nép felé vonz szívünk

égő vágyódása: hadd lássuk a testvérnépet, a mely romokká tépve, rokonaitól elszakadva, elül-hátul a létért való küzdelem keresztüzében állott, és állott mindig rettenthetlenül, törhetlen erővel, mint állnak bércei.

És áll a székely nép ma is, és ura ama bérceknek, melyek válfalakként emelkednek a Nyugot és Kelet közé. A székely megérdemlé létét, uraságát; mert sok századon át volt őre a keleti határoknál az európai ház nyugalmanak, és őrzé az európai mezőkön folyt munka gyümölcseit és mellével fedezte az európai polgárisodást; úgy hogy a mit más népek megszereztek, kiérdemeltek a békés munka nyelénél, megóvva mind a nagy szerzeményeket és alkotásokat a székely hűség és hősiesség küzdelmes munkájával a vérmezőkön. Európai mivelődésünk nagy eredményeiben a székelynek olyan termelő része van, mint van a mezei őrnök a buzatermésben, ki az áldást erőszakos tilalomtörök által legázolni és tönkre tenni nem engedi. Alig hinnők, hogy nem rege, hanem történelem mind a nagy és dicső tett, melyek emléke az apák ajkairól szállott át reánk, ha e történelem, mint egy századokat összefüző láncz le nem nyulnék egész napjainkig a nagyok és „fél-istenek“ azon sorával, a kik szemeink előtt mivelék a csudás dolgokat, midőn 26—27 évvel előbb Erdély bércei közt a szabadság szent lobo-gói lengettek. Az élő jelen győz meg mindenekfelett, hogy a székely nép multja a regénél mesésebb, való történelem. A mezők, melyeken nem rég összefolyt a két testvér omló vére; a halmok, melyek az egymás mellén elhullt bajnokok felé

borulnak; a tények szent igazsága, mely oszlop-ként emelkedik ama hantok és mezők felé; mind ama nagy valóság és mind e szent emlék tanúsága annak, hogy a székely hajdan is az volt, a mi most: hű testvér, hős bajnok, dicső határőr a keleti bástyáknál.

A magyar gyermek, a ki apja ajkain hallja a történelmi mondát Átiláról, az „Isten ostoráról”; a serdülő ifju, kinek kedélye elborul a gyászos hallomásra, hogy az az átok, mely a magyart is nyomja — az egyenetlenség és viszály átka, — szét tépte a hunok világuralmát, darabokra szaggatva, szétűzve a nagy népegészet magát; az ifju, a ki megtudja a történelemből, hogy a nagy nép egy töredéke Erdély keleti zugaiba menekült és e bércek közt üté fel székhelyét; a férfi, a ki nagy és dicső dolgokat tud a székely nép multjából, jelenéből; és az aggastyán bajnok, a ki ott látta, mert egy zászló alatt valának, rohanni a székelyt diadalról-diadalra: az a gyermek, ez az ifju, a férfi és aggastyán minden vonzalma és vágyódása együtt ég minden magyar szivben látni, megismerni, megölelni, keblére borulni tűzhelyén, ősi sásfészkében — a székely testvérnek. E vágy forrósága tüzelt meglátogatni a drága székelyföldet és népét. De mennyi még a bűbáj, melynek ereje vonzott, hívott oda a testvérek közé.

A kincsekben és bájakban dús gazdag természet, az őseredetiségében sajátságos és vonzó népélet, a népszorgalom tanulságos művei, alkotásai megannyi vonzerővel hívtak, ragadtak a Székelyföldre, midőn a magyar orvosok és természetvizi-

gálók idei nagy gyűléseket Előpatakon tarták, és ez által várva-várt alkalmat nyitottak arra, hogy meglátogassuk a drága földet s népet.

Ki csudálkozik rajtam, ha ily csábos alkalomból magam is a „természetvizsgálók“ közé szegődtem és elmentem látogatóba a jó rokonok közé.

A természetvizsgálók és orvosok előpataki csik-, háromszéki és bárczasági „viselt dolgairól“ és élményeiről szóltt már az „írás,“ hanem mély csend „borong“ azon tanulmányi kirándulás „eseményén,“ melyet a nagy gyűlés kebeléből „származott“ társaság Brassóból, Csikszéken át, Borszékra tett.

Nemes Csikszék közönsége és a tiszt. borszéki közbirtokosság ugyanis azon kitüntető meghívást intézte Előpatakra a magyar orvosok és természetvizsgálók nagy gyűléséhez, hogy látogatná meg Csikszéket, Borszéket is, a hol a nevezetességekben és kincsekben bővelkedő természet szintén gazdag anyagot nyujtana vizsgálódásokra és tanulmányokra.

A meghívók nem maradtak a pusztá meghívásnál, hanem a mit előzékenység és vendégszeretet áldozni képes volt, a mit testvér testvérért valaha tehetett, mindent megtettek hívogató székely véreink, hogy könnyűvé, kedvessé és felejthetlenné tegyék a látogatást.

Hanem erről bővebben szólok majd alább, mikor reá kerül a sor, most pedig kezdjük, a hol kezdeni kell, elülről — az indulásnál.

II.

Körut Előpatakról Szepsi-Szent-Györgyön, Tusnádon, Kezdi-Vásárhelyen át Brassóig. — Nehéz helyzet. — Magyarázat. —
A hős csapat, mely semmitől sem fél.

Mozgalmas idők voltak azok, — már tudni illik — Előpatakon. Augusztus vége, September eleje volt. A fürdőévad végén. A hosszas esőzés haza hajtotta Előpatakról az utolsó vendéget is. A székely szekeresek épen most téregettek vissza oláhországi utaikból, a legutolsó bojárokat szállítgatván hazájukba tul amott a kéklő havasokon. Az előpataki völgy csendjét legfeljebb az ölében lejtő kis patak habzó hullámainak magános csevegése tördelte meg, vagy egy-egy hazaérkező fuvaros vidor ostorpatogása. A nap tisztán ragyogott a felhőtelen egen: annyi boru után derűt adott az Isten, jól tudta, hogy a „természetvizsgálóknak“ szükségük van a jó időre.

És ebben a jó időben lepték el a magyar orvosok és természetvizsgálók Előpatakot, nagy ámulatára a jó székely atyafinak, a ki, mióta megvan sem látott annyi kocsit egy sorban az országuton és annyi „tudóst“ egy „bokorban.“

A gyűlés emberül neki dült dolgának. Tudományos ülések, pohárköszöntős diszlakomák és láb alá termett bál követeltek elmétől, ajaktól és bokától adót. Jutott és maradt is belőle bőven; mert még csak ezután jön, a mi jön. 130—140 kocsin ment a karaván tovább — előre. Perzselő sugarak omlottak az égről, porfelhők lebegtek körül; szemünk, torkunk, tudónk soha sem nyelt annyi jó ropogós levegőt.

Szepsi-Szent-Györgyön megint tudományos ülések, megint szózatok diszebed; aztán országut, napsugár, porfelhők megint.

A bájos Málnásfürdő kedves traktái után a nagyszerű Tusnád fenyves bércei fogadtak. Itt aztán, hogy legyen igazán havasi üde, tiszta a lég és kárpótlást nyerjen porban fuldokló tüdők, megáradtak az égnek csatornái és számüzve lett por és hőség. Aztán jött a zarándoklás Ádámtól öröklött paripáinkon a Szent Anna tavához, a torjai bűdös barlanghoz; innen a levonulás Torjára egy szirtes, lépcsőről-lépcsőre ugrándozó hegyi patak ágyában, mely ut a halottat képes volna felrázni örök álmából, ha próbát tennének vele. Ezen keréketörés után Kezdi-Vásárhely tárt karjai annál édesebben estek purgatoriumon átment „tagjainknak“ Kovászna, Prázsmár, Zajzon, Brassó jöttek mindezek után adva ezernyi ezer élvezet, tanulságot; de adva a gyarló testnek rázást, törődést, fáradalmat is annyit, hogy a nyugalomvágy lázas szenvedélyként szállotta meg a fuvarosok kökemény ládáin kiszenvet vándorokat. A felhők még mindig ott függtek az égen és az eső csak épen hogy ki nem csordult. Eles szellők csipkedék az arcok „rózsáit“ és nem egy kipirult „orr fogott czinkét.“ A gyűlés September 5-én Brassóban bezárva és kitánczolva a legutolsó bál is a Nro. 1-ben. *)

Az elme telve tanulsággal; a szív csordultig édesebbnél édesebb élvezekkel mint egy „rakott“ méhkas; tulelégitve a nem rég forró vágy; a láz

*) Nro. 1-nak hívják Brassóban a legelső mulató helyet.

rángódása a tulerötetett idegekben; fáradalomtörten a tagok; rég távol az otthontól, mely felől hir nem jött és mely felé epedve vonz a vágy; az égen fenyegető felhők és esőcseppekkel csapkodó szél az arczokon. kimerültség, tul teltség, honvágy, kedvetlen idő, rosz kilátás — ime a helyzet, melyben a gyűlés volt a brassói zárulás alkalmával, és most induljon neki valaki a háromnapos borszéki utnak, oda be a jéghideg havasok közé!

Hol volt a merész, a ki erre adná fejét?!

Ezelőtt néhány nappal, midőn sem törődés nem bántotta, sem tulélvezet nem töltötte el, midőn sem rosz idő nem fenyegette a társaságot, sem oláh rablóktól nem félt még, százakat hevitett a vágy: menni a székely földre üdvözölni a népet és meglátni a mesés hirű Borszéket. Most merészség volt e vállalatra még csak gondolni is.

Pedig nemes Csikszék és a borszéki közbirtokosság mindent megtett, a mi csak vonzani, a mi csak vállalkozásra késztetni és hálára kötelezni képes. Felülmulhatlanul szeretetreméltó küldötte, a derék borszéki fürdőorvos Ditróból, Dr. Szöllősy Máté mindent elkövetett, hogy hódítson kedvességével és hiveket toborzon a borszéki kirándulásra. A brassói városház termében buzgón várta és bátorította a be-bevetődött tagokat; de az egyik egyre, a másik másra hivatkozva, a közki merültségben alig akadt egy-egy „elszánt“ ember.

Ezt mind azért mondom el ily körülményesen, hogy kedves székely atyánkfiai, a kik példátlan vendégszeretettel vártak és tüntettek ki benünket, azt ne gondolják, hogy csak mi vágytuk őket

látni és tisztelni, a többiek pedig közönyösek voltak. Lelkemre mondom — nem úgy van. Hanem a feltárt helyzet bő és teljes magyarázatot nyújthat. Sajnálám, ha e magyarázatot, kedves véreink meg nem találnák a helyzetben.

De mert „csak sast nemzhetnek a sasok és nem szül gyáva nyulat Nubia párducza“ akadtak még „emberek a gáton.“ Kicsi, de hős csapat, mely — miként Tusnádon mondtam a székelly küldötteknek — nem fél a havasok hidegétől, mert meleg szívet hozott magával, és nem fél az oláh rablóktól, mert már Kálmán király megmondta, hogy a boszorkányokról, a kik nincsenek, szó se legyen. Akadt egy csapat, melynek erősebb volt vágyódása a székelly testvérekhez, mintsem érezni tudta volna az ut törődéseit és élénkebb volt lelkében a tudás vágya, mint az aggodalmak ijesztgetései.

És vajmi könnyű volt hősnek lenni ott, a hol a székelly vendégszeretet meleg paizsa nyújtott fedezetet; vajmi könnyű volt feledni a törődést akkor, midőn a székelly előzékenység, négyes hintóinak párnáin hordozott; vajmi könnyű volt tűrni esőt és hideget akkor, midőn gazdagon terített asztaloknál habzó poharak közt, harsogó zenével tüzelve, érzelmektől áradó szívek közt enyelegtünk a „rosz idővel,“ a melynek hire-hamvát sem láttuk; mert különben is a legkedvesebb időnk, a legéltetőbb levegőnk volt. De térjünk vissza, hogy valahára már utnak indulhassunk; mert — hej! — messze van még Borszék!

III.

A szélrózsa minden irányában. — Miért mentünk mi a Székelyföldre? — Az indulás. — Székely vásár. — A mézes pogácsa. — Borvizárulás. — Kicsoda Székelyföldön a korcsmáros? — A bortenger. — Mire van szükség? — Málnás fürdő. — Kovászna. — „Pokolsár.“ — Elásott kincsek. — Miben van a jövő? — A legszebb épület. — A rokka és az orsó az utcán. — Ember a talpán.

Kéz kézben nyugodott és ajkon az ajk Mondanom sem kell, hogy általános volt a bucsuzás. Az ülés bezáratott és elkallódtunk, mint a bomlott kéve. Ment kiki, a merre vágya ösztönzé és czélja vonzá. Csoportokra bomolva, vagy egyenként, de eloszlott a gyűlés a szélrózsa minden irányában. Ha valaki nem tanulta volna a geográfiában, hogy merre van a szélrózsa azon irány, a melyben mi elszállinkóztunk, hát megmondom. Volt társaság, a mely a tömösi szoroson át bepillantott Oláhországba. Voltak, a kik Szebenbe mentek, innen kirándulást téve a Verestoronyi szoroson át. Mások a thordai sóbányákat és a híres thordai hasadékot nézték meg és akadtak, a kik Toroczkón át Zalathna és Abrudbánya nagyszerű aranytermő hegyvidékét látogták meg; de talán legtöbben voltak, a kik Hátszeg vidékére látogattak el a klasszikus vajdahunyadi romokhoz, a nagyszerű petrozsényi szénbányákhoz. Ezeknek egy szárnya átment a római régiségekben dus Várhelyen és vaskapui szoroson Mehádiára és a zuhatagos al-Dunára.

Egy csapat, melyhez én is tartozám egészen más irányt vett. Látogatóba ment a testvérekhez a Szé-

kelyföldre, forró vonzalomból a rokon nép iránt és hálás tiszteletből a kitüntető meghívás küldői iránt; látni és éledni a nagyszerű havasi táj ezernyi ezer szépségein, üdülni az aetheri léghullámokon és a források gyöngyöző borvizén, élvezni a balzsamos lég illatát, tanulni a természet nagy könyvéből, látni a székely testvéreket, megmondani nekik, hogy a magyar testvér szereti, üdvözli őket, és megtudva vágyaikat, szükségüket örömmel siet támogatni őket, kik a magyart soha nem hagyák el. Ezért mentünk mi a Székelyföldre — látogatóba. Székely véreink, a kik meghívának és megvendéglének elmondhatják ugyan, hogy sokan voltak a hívottak, de kevesen a választottak; hanem legyenek kegyesek e sajnos körülményt azon okoknak tulajdonítani, melyeket II-ik számú közleményemben felsoroltam.

September 6-án reggel 5 órakor egy-egy plaidbe burkolt alak lépdelt a brassói nagy piacon fekvő városház felé; mellette bőröndöt vagy utitáskát czipelő legények ballagnak. A tér, melyre magyar, szász és oláh nyelven karicsáló kofák telepednek le, lassan-lassan benépesül és a plaides alakok türelmetlen fel- és alájárákálásának válik színhelyévé. Felindulásában némelyik keservesen belébeléharap a frisen sült kiflibe, mely oly hívogatón kacsingató társai közül a természetes kofa kosarából, épen most került ki. Teringettét! legalább egy korty fenyőviz volna hozzá, a kávéházak mind nyugosznak még a reggeli félhomályban. És a csapat már mind együtt van. Dr. Szöllősy, a ki Mózesnek jött elibünk, hogy bevezessen az ígért földjére, nyomatékos lábával egyet-egyet toppant

a piac közepén, hogy hát miért nem jönnek már a fuvarosok? Erre aztán meg-megrendült a város és lassan-lassan olyanféle moraj és dörgés hangjai üték meg füleinket, mint mikor egy rozzant omnibusz elindul. Csörög-csattog-kolompol és recseg-ropog. Valóban az omnibusz csörtetett „lassu méltósággal,” körül nyargalászva 3—4 fiáker által. Rakodás, helyezkedés, indulás. A nagy torony órá épen $1\frac{1}{2}$ 7-et üt Brassó Isten veled!

9 óra tájban értünk Szepsi-Szent-Györgyre, villás reggelire, mely épen „kapóra” jött — Mokány Berezi szerint, — mert hát még ez ideig mái nap „szüz” gyomorral dicsértük az Istent, a ki azt nagyon is jó neven vehette, mert olyan tündöklő napfényt gyujtott fejünk felé, mintha ezen a világon felhő soha sem járt volna. Szent-Györgyön épen országos vásár volt, tehát egy kis „világkiállítás” a székely ipar terményeiből.

A mint ott jártam-keltem a vásárban a zekés atyafiak között, uti táskám feltünhetett, mert arra való nézve megszólított egy emberséges képű atyafi, hogy hát én „há faluból vagyok”? Meg is mondtam neki tisztességgel, hogy abból a faluból, a melyiket úgy hívják, hogy Pest. „Isten éltesse!” — kívánta nekem a jó atyafi és elbeszélte, hogy katonakorában ő is járt Magyarországon. Van ennek a városnak egy speciálitása — a mézes pogácsa. Ebből vettem egy pár darabot izlelőül otthon. Ezen kívül egész aquisitionom e helyen abból állott, hogy jóféle fenyővizzel megtöltöttem a kis butykost; mert tudni illő dolog, hogy a társaság ilynemű szükségletére nálam volt a forrás. Szent-Györgyön már a nagy gyűléssel jártunk, azért itt most csak addig időztünk, míg a

lovak abrakoltak. Aztán tovább haladtunk, Tusnád felé. Az országuton vásárról hazafelé térő szekereket kerülgettünk és csak itt-ott jött velünk szembe egy-egy borvizes szekér, a melyek bodoki vizet szállítanak. Feltűnt előttünk a szent-györgyi vásáron, hogy zöld ágakkal feldiszitett kézi talyigákon valami italneműt kínálgattak egy pár krajczárért poharaként. Borvizárusok voltak ezek, a kik a közeli borvizes forrásokból hordják a jóféle üdítő savanyu vizet a szomszjas vásári közönség üdülésére. Legalább nem ittasodik meg tőle az ember, és nem kelnek tőle botra a legények, mint a mi vidéki vásárainkon, a hol nincs is vásár kántorkorecsmák, csapszékek és laczikonyhák nélkül; mert ha van, akkor az nem is vásár a valamire való legények szemében. Különben itt nem csuda, hogy nincsenek bormérések a vásárban, mert e magas hegyekkel övezett vidéken már nem érik meg a szőlő. Annál több itt azonban a természetes bor, azon istenadta forrásviz, mely kellemes, üdítő savanyus ízével sok bornak felette áll. Háromszék és Csikszék egyáltalán tele van ásványos forrásvizekkel. Annyi a borviz mindenfelé, hogy az ember szinte ritkaságnak tartja az édes vizet. Minden hegy egy-egy óriás hordóként tartogatja gyomrában a drága ásványvizeket, melyek dus forrásaiból százszor üdöbben és éltetőbben fakadoznak ki, mint a csapokon át ömlő bor. Itt a természet maga a korecsmáros, nem ülteti, nem kapálja, nem szüreteli a szőlőt, hanem egyenesen készen, tisztán önti a legtisztább színbort, még pedig legtöbbnyire ingyen boldognak-boldogtalannak. Ha az ember hosszasabb ideig jár e forrásokban gazdag földön,

egészen elfeledi, hogy milyen az édes víz. Ha iszik az ember, borvizet kap; ha fürdik, borvizben fürdik, ha mosdik újból csak borvizben mosdik; úgy hogy az ember azt gondolja, hogy alatta és körülötte egy nagy bortenger terül el, mely a föld ezer csapjain és erein át kínálja vendégét — az embert jobbnál jobb itallal. Mennyi kincs rejlik ezen megbecsülhetlen ásványvizekben! Csak a kéz hiányzik, mely felemelje a kincsek e tengerét. Csak a tőke hiányzik, mely e bájos, elragadó tájakon gyönyörűbbnél gyönyörűbb fürdőtelepeket és gyógyhelyeket rendezne be. Csak az elme, csak a vállalkozó szellem hiányzik, mely értékesíteni, az egészség és vagyon tiszta aranyává tudná önteni a drága javakat. Csak a teremtmény kéz hiányzik, mely közlekedési eszközökkel kötné össze az üdülés és élet e csodás forrásait a nagy világgal. Csak magasan szárnyaló honfiúi lélek kellene, mely belátná, hogy e források értékesítése a szenvedőnek egészséget, a népnek munkát és keresetet, az országnak vagyono-sodást hozhatna. Csak erélyes értelem és kitartó törekvés kellene, mely ezen ismeretlen kincsek dús halmazát a tőkével és értelemmel bíró meg az üdülést kereső emberiség figyelmébe ajánlaná. Gond, berendezés, közlekedés, kényelem, ismertetés — legelső feltételei e dús források értékesíthetésének. De hát nálunk mindez vagy hiányzik, vagy késik. Itt-ott találkozunk még csak a kezdet kezdetével. Például a bájos Málnás fürdőben, a hol legszerencsésebb természeti helyzet mellett, a regényes Olt partján, gyönyörű lomberdők és kellemes hegysorok tövében forrás forrásra fakad a legkülönfélébb vegyületben árasztva a drága ásványvizeket. Vagy ott van a csu-

dás Kovászna soha nem látott forrásbőségével és a páratlan „pokolsárral.“ És mindezek elásott kincsek-ként hevernek a föld kebelén, értéktelenül az emberiség egészségére és jólétére nézve. Olyanok jószerint, mintha nem is volnának, nem hogy a világ semmit nem tud rólok, hanem mi magunknak eláll szemünk szánk, ha mind e nem sejtett kincseket lábainkhoz omolva látjuk végre valahára — saját hazánk földén.

De a forrásokon felül is mennyi fa- és ásványkincs rejlik e gazdag hegyek ölében. Kitűnő épület- és műkövek (a páratlan ditroit!), tömördek vasérczek, savak, kőszén feküsznek mindenféle pazar bőségben. Csak a Vargyas, Olasztelek, Baróth, Köpecz, Miklósvár határain elterülő barnaszén-medence, meg a Borszék táján, nevezetesen Bélboron keresztül vonuló nagyszerű szénrétegek legyenek e helyen említve!

Azonban ki győzné még csak megnevezni is mind a természeti kincseket, melyek őсныugheyeiken várják az ember értelmét és iparát, hogy kiemelje vállalkozásával az értéktelen heverés hasznavehetlenségéből és utat nyisson azoknak a forgalom erei felé és az emberi jólét műhelyeibe. A haladás Istene, a szükség kényszere és a haszon ingere, majd elhozza arra is az időt. Erdély természeti kincseiben birja nagy jövője biztos zálogát. Vajha e jövő mihamarább jelenné válnék!

A sok szép és üdvös között két dolgot láttam, a mi szebb volt még mint a hegyek bája és tiszteletre méltóbb mint ama bérczkoronák, melyekkel a havastetők ékitik vihartépett fejeiket.

Már a mint a vasutról leszállottunk, mindjárt

az első községben Hidvégen feltűnt nekem a ház-csoportokból kimagasló szép, emeletes épület, mely legszebb, legtekintélyesebb épület levén, úgy szólnán czimere a falunak. És a falu büszke lehet czimerére, mert ez az épület — a mint megtudám — az iskolaház. Tehát a község legdiszesebb legnagyobb épülete az iskola. Ezen magasztos tényben a nép gondolkozásmódja, szelleme és erkölcsi szükségletei a legszebben és legszólóbban vannak letükrözve. És ily lélekemelő ténnyel több helyütt találkoztam Háromszéken is, melynek értelmes, iparkodó, becsülettudó népe méltán megérdemli, hogy kalapot emeljünk előtte mivelődési törekvéseiért, példás munkásságáért, leleményes iparkodásáért és azon szép intézetek lelkes alapításáért, melyekkel főképp Kezdi-Vásárhely tevédisszé és gazdaggá magát. A nép — saját ajkából hallám — áldja a törvényt, mely tanulni kényszeríti a gyermeket, hogy ne legyen a „barommal“ hasonló, mint volt, hanem emberi módon tudjon olvasni, írni, tanulni és okulni saját javára. Maga a nép beszélt így velem, melylyel oly szívesen eredtem viszonyaik felett, szóváltásba. És e tapasztalás, a mivelődésnek a nép közérzületébe átment szüksége, egyik legdrágább tanulság, melyet e földről magammal hoztam.

A másik szép és nagy dolog, melyet mindenki láthatott — a szorgos munkásság mindenfelé: mezőkön, udvarokon, utczákon egyaránt. A nő, ha az utcán ment valahova dolgára, akkor is hóna alatt volt a rokka és fűrge ujjai közt perdült az orsó. Vagy szőrt és gyapjút tartott kőtenyében és azt tisztogatta, válogatta; szóval: már akármit

de valamit mindig tett. De csakis ez az ernyedetlen munka a keresetbeli élelmesség és a szükségletek után irányuló leleményesség tarthatta meg eddig jólétben, tisztességben ama bérczek között a sűrű népességet. Szántóföld kevés és szűken termő a szoros hegyek szűk völgyeiben, a levegő éles és a napsugár nem oly meleg, mint a nagy rónán; kereset kevés, ember meg sek, — nem élhet meg máskép, mint kétszeres munkával és találós észszel pótolva a hiányt és a természet kenyéradó szűkmarkuságát.

De e nép ember is a talpán, nem szorul senkire, maga fedezi minden szükségletét saját készítményeivel. Maga fon, sző, fur, farag, és Isten jóvoltából meg a maga iparkodásából meg van erőben, egészségben, van tisztességes hajléka, tápláló kenyere, — és önnön kézi munkájával készített zekéje, rokolyája több becsülést érdemel, mint a bitor és bársonypalást, melyet a büszke nagy ur hord, de nem csinál. Adja az ég, hogy ama kapuk mögött, melyek tetején a szent lélek jelképe — a szelid, tiszta galamb lakik a székely házaknál, a jólét és boldogság állandó lakó és örökös házi barát legyen!

IV.

Bodok. — Mezei élet. — Levegő aczélból. — Más világ. — A torjai bűdös barlang. — Mire való a horog? — A kik elalsznak — örökre. — Egy gyémántdarab. — A szent Anna tava. — Hogy beszél az Isten? — Hopp . . . hopp . . . ! — A rom. — A sáskahad. — Áldomás. — Szózat. — Keresztes vitézek. — A „tengerszem“ búcsuja. — Élő képek. — Tusnád. — Súlyomfészkek. — Svájczban. . .

A széles völgy, melynek északnyugati zugában Szepesi-Szent-György fekszik, mind jobban összeszorul, a mint az út közelebb visz Tusnád felé. A hegy-sorok mind a két oldalon előre nyomulnak. Lombos erdők zöld palástja borul a hegytestek változatos idomaira és a kéklő légszövet fátolya alatt összeolvad a zöld és kék szín üde harmóniába, mintha a remény és hűség ölelkeznének össze. Egy jó órája lehet, mióta Szent-Györgyöt elhagytuk. Az országutól jobbra egy negyed órányi távolban Bodok mosolyog reánk fehér házsoraival, kimagasló tornya mintha szives köszöntést küldene felénk. Az a község ez, mely felett, zöldelő hegykebel emlőiből a jóféle borviz fakad, üdülést adva a szomszásoknak és kenyeret annyi szegény borvizes embernek, a ki nyikorgó szekerén, vagy két kézzel vont taligáján szállítja és árulgatja a jó forrás áldott adományát.

A nép mint a hangyasereg izeg-mozog, tesz-vesz, dolgozik a sárguló mezőkön. A tengeri még félzöld (september 6-án), az életet most aratják, az illatos szénát nyársra huzva szárogatják és most nyüvik a virágos kendert meg a selyemszálu lent. Helylyel-helylyel vig jószág legelész a zamatos fűvön és a jó ropogós tarló legelőkön. Férge ficzkók őrzik a „kicsapott“ marhát. Tarka-barka nyájak

foglalnak el néha egész laposokat. A vihogó ló meg a csendes szarvasmarha, a pöffeszkedő bivaly és a szerény birkafajta, a falánk kecske és a turkáló csűrhe megannyi tarka vegyületben terülnek el tarlón, mezőn. Oly óriási nyájakat, mint a Háromszéken, Kezdi-Vásárhely környékén, talán csak akkor lehetett látni, midőn nomád ősapáink a tiszai rónákon ereszték „szabadságra“ nyájaikat. A levegő hűs, de tiszta, éles mint az aczél és szinte megacézolja idegeinket, tudónket, lelkünket oly üdén, oly edzetten, oly ruganyosan érezzük magunkat. A nyájörző ficzkók, mintha megannyi ruganyos labdák lennének, csak úgy pattognak a mezőn fel és le, vidoran ugrándozva keresztül-kasul a fel-fellobbanó pásztor-tüzeken át, vagy pedig égő csóvával szaladgálva és hosszú füstuszályt eregetve maguk után, mintha versenyt akarnának futni a gőzerővel, mely Háromszék utain még csak hírből ismeretes. De haladjunk előre, tovább Tusnád felé . . . mert már ide s tova dél van, — és ki tudja nemcsak a szívek, hanem a gyomrok számát is, melyek Tusnádon oly epedőn várják jöttünket?!

Bodokon túl már emelkedni kezd az út. A völgy mind jobban szűkül és zöld bársony szőnyegként húzódik fel a hegyek ölén, melyen az Olt kanyargós vizszalagja fűződik át. Elértük Oltszemet és a mint kiértünk belőle, mintha csak elvágták volna a levegőt, oly mássá változott. Lenn a szélesebb völgyben még langyosabb, enyhébb, puhább a levegő; itt a közelebbre vonult hegyek kapujánál, mintha az a másik melegebb világ hátunk mögött bezárult volna, a lég egyszerre megcsipi tudónket, feléleszti a porban, melegben, törődésben lankadt tagokat,

megnyitja az ember porszurkált szemeit, a kedély kiderül és a lélek azt sem tudja mit csináljon megifjodott jó kedvében. Lehelletünk könnyű, tiszta, mintha emelkednénk fel a magasba, mint a szálló felhő: elakarnók nyelni egy lehelletre, az egész — légkört. Ilyen a havasi levegő. Körülöt-tünk illatár terjeng üdvözlétképen a havasi virány ezerszép kelyheiből és a csapongó szellő balzsamos hullámokban fűrészt, elhordva a fenyvesek drága ajándékát. Szinte ujjászülettünk.

Balkézen a kedves málnás fürdő marad el, odasimulva szerényen az erdő koszorus hegység lábához. A tükörtiszta Olt örvénylázás hullámai, mintha szerelmesek volnának a kies fürdő bájaiba, összevissza csókolgatva lejtenek el, zúgva-búgva hagyván oda a pillanat letűnt élveit. Üdezölden integet hozzánk a tovaramaradó völgy, mintha búcsucsókokat hintene, vagy mintha reményt küldene — a viszontlátásra. A hegyek, mintha megindultak volna, mind közelebb jönnek és szorosabban ölelnek kebleikre. Az ut már magasan visz a rohanó Olt zuhatagos habjátéka felett. Lenn a mély völgy szűk tisztásain egy-egy éhes jószág pofázza mohón az illatos fűvet, a meredek lejtőkön pedig egy-egy telhetlen kecske kapaszkodik a lecsüggő lomb után.

Jobbfelül Bükszádon túl bükkös erdőtakarójával az a hegy emeli kupját a hegyek övezetéből, a melyre szekeres atyánkfia mutat, megmagyarázván, hogy a hol az a száraz, sziklás kopárság világít ki a zöld erdők lombos keretéből, az ott a torjai bűdös barlang. Mi ezt ugyan jól tudtuk, mert alig hogy négy nappal előbb jártunk azon a

helyen és magunk is megizleltük a jó kengőzt, mely e barlangból szállong; azonban szeretnénk volna hallani a nép beszédét és gondolkozását a csudabarlangról és figyelmesen hallgatók cicero-nénkat. El is mondta a jó atyafi, hogy az a barlang mi mindent mivel: gyógyít is nyomorékokat, súlyosöket, köszvényeseket és szemfájósokat, hanem meg is öli az embert — ha akarja. Nem kell egyéb hozzá, csak feküdjék bele szépen az ember és aztán elalszik — örökre. Ha valamelyik házas fél összekocczan élete párjával és neki busulja magát, hát csak elmegyen a bűdös barlangba és lefekszik: akkor aztán nem búsul többet. Az atyafi ezen beszéde teljesen megfelelt annak, a mit én a barlang nyílásánál saját szemeimmel láttam. Nekem ugyanis feltűntek azok a két-, három öles hosszú horgok ott a barlang nyílásánál és kérdeztem a felügyelőként ott álló embertől, hogy mirevalók azok a szálas horgok? „Hát instálom, kihúzzuk vele, a ki belehal.“ Hát aztán gyakran fordul elő olyan eset? — kérдем tovább. „Biz’ instálom megesik a, az idén is négyet húztunk ki.“ Mind olyanok voltak, a kik elbúsulták magokat és sem magoknak sem életök párjának nem akartak tovább terhére lenni. E barlangban nem kell több csak egy lehellet és akkor aztán szent Mihály arkangyal is hiába fujja a trombitát: a ki itt lefekszik, nem azért alszik el, hogy megint felébredjen.

Épen szemben velünk, a bűdös hegytől nyugotra, magas hegyhát fekszik beleborulva a bükk-erdők sűrű takarójába. E hegyháton túl, de épen a tövében, magas tetők és hegylánczok által övezve, mélységes sötéten egy gyémántdarab csillámlik fe-

ketezőlde, kéken — a regekoszorús Szent-Anna tava, oly kerek és szabályos, mintha csak csiszolták volna. Már tudniillik ezt az látja, a ki fennáll az ormokon, vagy leszáll a mélybe. A tó komolyan ünnepélyesen merül belé a több ezernyi láb magas bérczfalak erdőrengetegébe. A sima bükkök sugár oszlopai úgy állnak körülötte, mintha templomban volnának, a hol a boltozatot kell tartani; a magas ég felhőborus arczával pedig épen jól illet boltozatnak a természet ezen szentegyházában. A nyilegyenes fenyők komorsötéten terjesztgeték dúsan lombozott karjaikat az északi oldalon, mintha áldást adnának a vándorra, a ki idejön imádni a nagy természetet, a hol nincs sip, dob és trombita, sem a ceremóniák tömjénfüstje és báliasan pazar pompája, hanem van áhitatra hangoló csend, és itt van a magány bájos fensége. E templomban az Isten színről-szinre mutatja magát a természet csudás nagyszerűségében, és megszólítja az igazhívót a lomb suhogásával, a habok sejtelmes zugásával, a bércek szilárdságával és a mélység felett ívelő égbolt magasságával. Minden, minden, a mi e helyen lelkünkhöz szól, Isten szava a látható, a tapintható és elragadó szent természet tüneményeibe öltözve.

Még előttem a kép, soha nem feledem el. A „természetvizsgálók“ serege, nő és férfi vegyesen ereszkedtek le a hegyek lejtőin a szent tó tükréhez. Mi már Bükszád felől jöve, lenn voltunk és a tó partját álltuk körbe. Egy rész Tusnád felől jött, más töredék pedig a torjai bűdös felől. A visszhangos erdőben a tévelygők „hopp - hoppoztak“ és a ruganyos lég rengve emelte a szózatot hangokat. A tó tulsó, szem-

ben levő partján valami 800 lépésnyi távolban tarka csoportok tünedeztek fel: — a rengetegekből kibontakozó érkezők. Egymást megpillantva riadó üdvkiáltásokat küldénk egymásnak a tó csendesen rengő tükörén át és a visszhang megszázszorozá örömrivalgásaink harsonáit. Tusnád felől messze hangok dörognének alá az ormokról. . . . Van a ki a tó vizét izleli, mint magam is. E viz, bár éles, szurós a levegő, olyan lágyemeleg volt, hogy alig lehetett inni. A minéralógus a tó partjára települve kalapált a trachytdarabokon és szépen kikerekítve rakta gyűjtőtáskájába az életört ásványdarabokat. Mások fenyővízzel melengeték csordultig izzadt, azután pedig áthűlt valójukat. Tovább a kápolna romdűledékénél, a hova búcsus nép zarándokolt egykor, de befertőzvéen tisztátalan üzelmeivel a szent hely táját, most már csak romja és emléke áll a kápolnának és búcsujáróknak, e romoknál pedig új üdülést és erőt keres az éhes fázó csapat.

Egy tusnádi vendéglős rakta ki terített asztalaira hideg sültjeit, borait, és soha sáskahad nem mivelt oly pusztitást, mint e falánk népség, mely a cigány módjára éhes is volt, fázott is. Néhány lépésnyire e rombolástól meg ölnyi hosszú ágak recsegték a máglyaszerű tűzön, melynek lángjainál aztán sütkérezve, falatozva áldozánk nagy áldomást a magyarok istenének. Így aztán bortól, lángtól kigyuladt kedélylyel áradt meg a jó kedv és zendült fel a háladal.

A csapat összeállt, riadó lelkesedéssel éneklél a magyarok szent imáját — a „Szózatot“ és aztán a Hymnus áhitatteljes dallamaival zengett

hálát a jó Istennek, ki mind e szépet és fenségeset adá.

Mondhatom, hogy midőn a szent földre indult a keresztes vitéz, nem volt emelkedettebb a hangulat, mint a melylyel újból utra kelt a vándorsereg a szent tó partjairól fel a bűdös barlanghoz. Feljebb-feljebb vonult a kapaszkodó lejtőkön a vidám társaság. A kedv és élez szórta sziporkáit és a lélek, ha halálos beteg lett volna is, meggyógyult volna az üdítő út alatt. Lenn a mélyben, a sűrű lombornyőkön át csak úgy lopva vetett fel egy-egy búcsupillantást a kéklő „tengerszem“, és aztán eltűnt.

Mind ezen emlékek élő képekként vonultak el lelkem előtt, midőn a tusnádi országról újból látni lehetett a hegyeket, melyek oly drága gyönyögtartogatnak kebleiken, mint a Szent-Anna tava. Elmerengve a multak képein, akkor vevém észre magamat, midőn már egészen beszorultunk a bérczfalak közé. A bükk mindjobban visszavonul és a fenyő veszi át az uralmat. És ott, a hol az örökzöld fenyvesek kezdődnek, ott kezdődik Csikszék is, természetes diadalkapuvál fogadva az utast, a ki földjére lép. A természet már meglepően nagyszerű. Ha az ember visszatekint a mély völgy felett, elragadja a paradicsomi tájkép bájos szépsége. Két oldalt háromezer lábnyi magas hegytetők emelkednek, szédítő meredeken eresztve alá, több helyen függélyes oldalaikat a mély völgynyílásba, mely oly szűk, hogy alig fér el benne a szorongó Olt. Az Olt nem folyik, hanem ugrál szirtről-szirtre és állandó vizesésekkel eleveníti a táj sötét nyugalmit. Az Olt medréből toronyegye-

nesen emelkedik ki több száz lábnyi magasságra egy sziklatömb, mely lombdiszes kupjával egyenesen a völgy közepébe állott, hogy gazdagítsa a táj dus alakjátékát.

Még egy erélyes kanyarulat és előttünk áll egy kis világ, mely egészen elüt attól, a melyben eddig jártunk-keltünk. Egy keskeny völgykatlanban vagyunk, körül elzárva fenyves bérczek által, hogy az ember lenn csak a tajtékzó patakot látja minden oldalról pedig vagy a fenyvesek örökzöldjét, vagy a magasban kiálló kopár szirtfokokat. Csak a lemosolygó ég otthonos arcza emlékeztet arra, hogy ez a föld is azon nap alatt fekszik, mint az elhagyott tájak. Az Olt balpartján egy kis párkányt vésett bele a természet a hegy meredek oldalába, és ezen párkányon, fenyőligetek között, helyezkedett el Tusnád. Könnyű, fából épült svájci modoru nyaralói néhol úgy tapadnak fenn egy-egy szirtfokon, mintha ama sólymok építették volna oda, melyek a szemközt fekvő „Sólyomkő“ megközelíthetlen sziklaüregeiben tanyáznak. A ki járt a svájci bérczek között valaha, elfelejtkezik magáról és azt gondolja, hogy Svájcban van.

V.

Egy nagy kapu. — A hol a völgyek magasabbak, mint a hegyek. — Elveszett omnibusz. — Gőzerővel. . . . — Ki a vivát? — Méltó testvérek. — Az élcz tőzsdéje. — Székely vendégszeretet. — Diadalut. — A szív adósága. — Élő könyvtár. — Havasi világ. — Szegény nép. — „Székely kivándorlás.“ — Olyan nincs. — Miben áll a dolog? — Ne hagyjuk a hétfalusiakat! — Kenyérkeresés-e vagy kivándorlás? — A székely telepítés. — A népelet törvényei. — Hogy kell eljárni? — Ki lesz majd székely, ha székely nem lesz? — Régi adóság. — Mi kell a székelynek? — „Szemérmes koldusnak üres a tarisznyája“. — Tegyük a tarisznyába! — Miért hallgatnak a nép küldöttei? — Rosz hírek. — Csikszék halálhíre. — Rablók és angyalok. — Hajlékot az igazságnak! — Vagy, vagy! — Agyrém, kísértet, babona.

Tusnád egy nagy kapu, melyen tul egészen más világ nyílik. Ott a völgyek is magasabbak, mint másutt a hegyek. És ezek a magas völgyek még magasabb hegylánczok keretében nyugosznak. Majd meglátjuk a sajátos tájat közelebbről, csak álljunk meg egy kissé nemes Csikszék határállo-másán — Tusnádon; mert itt nagy dolgok történtek.

Mondva volt, hogy nemes Csikszék közönsége és a borszéki közbirtokosság a természetvizsgálókat vendégekül hívta meg, és mi elfogadtuk a meghívást. Mikor Tusnádra érkeztünk, már ott várt reánk a vendégszerető szék tisztelgő bizottsága oly diszesen és oly számmal, hogy nagyon is meg kellett tapogatnunk magunkat, ha meg akartunk győződni arról, hogy mi, szerény vándorok csakugyan mimagunk vagyunk, a kiknek mind e nagy tisztelet és kitüntetés szól.

Zavarunkat növelte azon körülmény, hogy tár-

saságunk egy része egy mennykő nagy omnibuszsal elmaradt valahol úgy, hogy mi hire-hamvát sem tudtuk. Helyzetünk kétségbeejtő. A tisztelgő bizottság ott állt velünk farkas szemet nézve, ünnepelesen várta míg előkerülnek az „eltévedt lelkék“ is; mi pedig nem tudtunk elég vörösre pirulni abeli szégyeletünkben, hogy a társaság egy részét elvesztettük valahol az uton, és már most emiatt várni kell bizottságnak, dictionak, ebédnek, gymornak, mindennek. Pedig jól meggondoljuk, hogy az idő 3 óra felé járt, a mit semmi sem érez meg e sarkvidéki levegőben annyira, mint a gymor. A várás és türelem annál kinosabb erény ilyenkor, minél hivogatóbban kaczerködött édes testünk korgó középpontjával a gazdagon terített asztal. Uram fia! utóljára is a bizottság könyörült meg rajtunk és pihent fogatokat küldött a „veszett portékák“ után, a kiket aztán valahol Szepsi-Szent-György kapuinál dicsőségesen megis találtak, — kit az omnibusz tetején segítségért kiabálva, kit neki indulva az ország uton, kit pedig benn az omnibusz párnáin, nyugodva a „hősök álmát“, magát az omnibuszt pedig elakadva a sima országuton, a hol a halálra hajszott brassói bérlovak jónak látták stácziót tartani. Szent-Györgyről ugyis régen elindultak már, van legalább is egy negyed órája!

Volt is aztán diadalünnep, mikor a megtérteket elevenen meghozták Tusnádra.

A mint láttuk, hogy ily tisztelettel fogadnak benünket, azonnal tanácsot tartottunk, hogy mi tevők legyünk a váratlan kitüntetéssel szemben. Veszteni való időnk nem volt, gyorsan kellett ha-

tározunk. Ment is minden gőzerővel, mint a parancsolat. Azon czélból, hogy vendégszerető székelv atyánkfiait mindenütt illő ünnepeélyességgel és tisztelettel üdvözölhessük; hogy szerzendő tapasztalatainkat üdvös eszmeesere végett egymással közölhessük és a nyert tanulságokat a hazai közmívelődés javára is megőrizhessük és közzétehesük: elhatároztuk, hogy rendezett társasággá alakulunk, kínálkozó alkalommal üléseket tartunk és üléseinkről szabályszerű jegyzőkönyveket vezetünk, melyek aztán a nagy gyűlés emlékkönyvébe fognak felvétetni. A megalakulás megtörtént olyképen, hogy engemet elnöknek, Dr. Bocz Józsefet alelnöknek, Dr. Jármay, Gyulát és Viola Kálmánt jegyzőknek választottak meg.

Ezen időtől kezdve szerény vezetésem alatt állott a fegyelmes kis csapat. Nekem kellett a tisztelegő bizottságokat társaságunk nevében beszéddel üdvözölni, és nekem kellett disztrakomákon pohárköszöntőket mondani és inni — már nemcsak a társaság, hanem — a magam nevében is. A jó Isten a megmondhatója, vajjon teljesítém-e tisztemet úgy a mint kellett volna. Annyi szent, hogy minden „klappolt“ és csattanósabb napokat alig értem életemben.

Hanem térjünk a napi rendre, ugyis pogány módra megvárakoztattuk a kedves székelv rokonokat.

Mikor végre-valahára mind összeszedődtünk és „megalakultunk,“ kölcsönös üdvözlés és bemutatás után, hozzáláltunk a pompás ebédhez, a melynél — azt hiszem — méltó testvérei voltunk egymásnak, mert hátra nem maradt sem székelv, sem magyar.

Nem hiányzottak a pohárköszöntések sem. Madár Imre, a szék ékesnyelvű főjegyzője köszönté fel és üdvözlé lelkesen társaságunkat, mely pohárköszöntést én voltam szerencsés viszonzni. A kedélyek mind jobban neki melegedtek, megindult a kedv, a barátkozás és tréfa, — és az omnibuszba rekedt lelkeknek magas árkeletők lett az élcelés tőzsdéjén.

De hát mindennek vége van a világon, és így a nagy lakoma sem lehetett végtelen. Kocsikra ültünk és mennünk kellett tovább. Megjegyzendő, hogy Tusnádtól kezdve egészen Borszékig nemes Csikszék páratlan vendégszeretete halmozott el benünket ingyen mindennel: fuvarral, szállással, élelemmel. Oly kitűnő pontossággal volt beosztva és kirendelve minden, hogy hadvezérek nem intézkedhettek volna jobban. Még Borszéktől Szász Régenig is gondoskodva volt jutányos fuvarról.

Csakis e példátlan figyelemnek és e kitüntető gondozásnak tulajdoníthatjuk, hogy székelyföldi utunk az élvek és tanulságok kiapadhatlan forrása volt. A testvéri érzelem vonzó otthont készített a rónák fiainak a bércek között, diadaluttá tette a szerény vándorok ösvényét és örök hálát oltott lelkünkbe, honnan ama vendégszeretet kedves emléke soha ki nem hal. Vajha ne kellene sokáig várnunk arra, hogy törleszthessük a szívbeli adóságot kedves székely véreink iránt!

De haladjunk előre, mert nem sokára beesteledik.

Engemet a szerencse Mikó Bálint zsögödi föld-birtokos ur pompás négyfogatu hintójára helyezett és élveznem engedé egész Csik-Szeredáig egy férfin becses társaságát, a ki — nem tudom — kedélye

gyöngédségével vagy sokoldalú magas műveltségével bájolt-e el jobban. Egy élő könyvtár és egy gazdag muzeum volt e férfiú kedves beszéde a székely viszonyokról és a székely nép viszonyai felett csak akkor kezdett előttem világosodni, mint a nap, midőn gazdaggá tett e férfiú becses közleményeivel. Fogadja hálám, köszönetem és nagyrabecsülésem őszinte nyilvánítását mind a szivességért, melylyel megtisztelt és mind a tanulságért, melylyel elhalmozott.

Hasonlókép megtalálta kedves társaságát mindenikünk.

Még egy Isten hozzád a nagyszerű tusnádi bérczekhez, *) még egy bucsupillantás az elragadó kilátást nyújtó „Ludmillára,” és aztán becsukódott hátunk megett a bérczek kapuja és mind beljebb hajtánk a csikszéki havasalföld szíve tája felé. E havasi világban örökzöld minden: a hegyek, a völgy, a vetemények, még a tarló is, csak az ég meg az emberek hűsége tiszta kékszinű. A völgy, melyen a kitünő országut fut végig, tojásdad hosszú fennvölgy, minden oldalról magas hegyek kék sorai által övezve. Keletről a határszéli Kárpátok huznak lánczot, nyugoton a Hargitta hegység képez falat, északon és délen pedig e két hegyláncz összefogózó ágai zárják be a völgyet, melyet az Olt vize egész hosszában hasít. A levegő tiszta mint az aether, éles, edző, mint az élet maga. A kaszálók bujazzöldek és szinte kicsattanak a nedvességtől. A széna karókon szárad. A föld sovány, savanyu és szegényen terem, igen jó munka és bő trágya kell neki. A községek már nem mutatják azon jólétet, mint a háromszéki falvak. A

*) Tusnádról mint fürdő- és légyógyhelyről nem szólok. mert arról a nagy gyűlés fog beható jelentést tenni.

házak minden része fából van: a falak úgy mint a fedél. A falvak sűrűen épült fa- és deszkaépületeikkel, magas, galambduczos kapuikkal és deszkakerítésekkel egy nagy faraktár és fűrésztelep jellegét viselik magukon.

A nép már nem talál elegendő keresetet és kenyeret otthon. És ez a székelyföldnek az a része, a honnan a nép a mezei munka kezdetével tömegesen megy át a havasokon Moldvába, Oláhországba, hogy megkeresse magának ott azt a kenyeret, a melyet otthon, szegény szülőföldjén nem talál. Ezen évről-évre megújuló munkakeresés tényéből származott az ugynevezett székely kivándorlás kérdése, melylyel hazai sajtónk, társadalmunk sőt kormányunk is élénken foglalkozik utóbbi időkben.

Nekem volt alkalmam e kérdésben a székelyföld legmértvadászb férfiainak nyilatkozatait hallani. Olyan férfiakkal volt szerencsém ezen ügyben beszélni, a kik maguk is benne voltak és élénken közreműködtek azon bizottságban, melyet maga Csikszék törvényhatósága bizott meg azzal, hogy az ugynevezett székely kivándorlás ügyét behatóan tanulmányozza a kérdés minden oldalát megvilágító tapasztalati tények és adatok alapján. A bizottság dolgozott is erélylyel, buzgalommal; gyűjtötte a „kivándorlásra“ vonatkozó adatokat; hosszú évek sorából levont átlagos számítások alapján megállapította az évről-évre kimenők, az újból visszatérők és ideiglenesen vagy végképen kinnmaradók számát és egyéb viszonyait; kutatta a kimenés vagy kinnmaradás okait és mindezek után arra a meggyőződésre jutott, hogy az annyira bolygatott

„székely kivándorlás“ nem létezik, nem létezik olyan értelemben, mint azt a romlásunk és enyészetünk felett kesergő „busmagyarok“ meddő jajveszéklései forgalomba hozták.

Mi idehaza buslakodó magyarok „a székely kivándorlás“ alatt azt a veszedelmet értjük, hogy a székely nép évről-évre növekvőbb számmal hagyja oda végképen hazáját, szülőföldjét, kivándorol és letelepszik Bukovinába, Moldvába és Oláhországba, úgy hogy onnan aztán soha vissza ne térjen többet. Ennek következtében aztán a Székelyföld idővel népetlen, lakatlan pusztasággá lesz. Az ország, melynek úgy is kevés a népe, megfogy munka- és véderőben, a rokon nélkül való magyar nemzet pedig elveszti legtisztább vérű, őseredeti testvéreit, a kik az idegen földön, idegen érintkezés, idegen nyomás és befolyás alatt, lassan-lassan elvesztik nemzetiségüket, elfelejtik az édes magyar szót, és levetik a drága nemzeti öltönyt, hogy vérökké válják az idegen nyelv- és érzelemmel az idegen jellem és idegen gondolkodás. Így pusztul aztán különben is maroknyi nemzetünk.

Ezen kétségbeejtő értelemben beszélünk mi a „székely kivándorlásról“ és ezen ijesztő baj felett hullanak könnyűink. E thema felett áradoznak vezérczikkeink és szól ajkunkról a keserves beszéd. Ezen ügyben kér kormányunk is tanulmányt és véleményeket Erdély hatóságaitól és kamaráitól.

Pedig a dolog — hála népünk Istenének! — másként áll; és ha éppen nem is áll úgy a hogy kellene egészen, de azért az elpusztulás bajától és veszedelmétől éppen olyan távol állunk, mint a vész-hir a tények valóságától.

A dolog állása következő:

Csikszék és Háromszék területe azon föld, mely Moldvával és Oláhországgal közvetlenül határos. E két székben kizárólag magyar a népesség, úgy hogy még ha itt-ott oláh vagy szász vetődött volna valaha e földre, most már az is olyan magyar, hogy nem lehet megkülönböztetni az ősmagyartól, legfeljebb vallásának keleti ritusát tartá meg az oláh, de csak úgy szórványosan, alig észrevehető számmal. Mind a két szék tömve van néppel és község községet ér. A népesség tehát sűrű és szapora, föld meg aránylag kevés. Annak a kevés földnek is nagyobb része domb, hegy, havas és ide-oda futkosó erék és patakok viztere, csak kisebb része hajlós völgy vagy elterült sík talaj, melyet az eke hasgat és a kapa vagdal. Ez a kevés mivelés alá való föld is régi idők óta adja már a kenyeret és táplálékot annak a sűrű népességnek, és annyira ki van szedve a föld sava borsá, termő ereje, hogy csak nagy és gondos munka, csak bő trágya és heverés töltheti meg újból élelemmel az anyaföld emlőit, hogy adjon tovább is táplálékot az éhező és élni akaró népnek. De akármit miveljen is a munkás, jó székely nép, földje — minden iparkodása mellett — sem elég és nem terem elég kenyeret, hogy eltarthassa mind a szapora népet. Egyéb keresetforrása pedig alig van a föld népének a mezei munkánál; mert az ipar szerény, kezdetleges, csakis a helyi egyszerű szükségletek határáig terjed; e határ pedig nagyon szűk, annál szűkebb, mert a nép nagy része önmaga termeli saját szükségleteire is az ipari czikkeket, és így más munkáskéznek nem jut munka és kereset. Nagy ipar, gyártelepek, melyek

tömeges munkaerőt vennének igénybe, olyanok egyáltalán nincsenek. Egy kis erdei favágás, egy kis pásztorkodás, vagy a szerény borvizkereskedelem pedig alig számbavehető keresetforrások.

Ha tehát a föld kevés és a kenyér, melyet terem, nem elegendő, egyéb keresetforrások meg nincsenek; de a nép, még pedig a sűrű nép mégis élni és embermódra élni akar: mi marad egyéb hátra, mint keresni módot a megélhetésre, keresni a földet, mely munkát, jövedelmet és kenyeret ad, még pedig ad bőven és közel az édes szülőföldhöz?

Ott van mindjárt a székely határokon, olyan közel a drága szülőföldhez, hogy a határbérczek ormairól a falu tornyát is lehet látni, a hol a kis hajlék áll, és belehet látni abba a dúsgazdag idegen országba is egyszerre . . . ott van a havasok háta mögött Moldva és Oláhország, a hol tömredék a buján termő szántóföld, de gyér és tunya a nép, kevés a mezei munkás és csengő arannyal fizetik meg a szorgalmas, értelmes, ügyes székely derék munkáját. Ott a székely munkás mezőn, falun és városon egyaránt kapós. Ha ki megy a székely e földre, nem is áll árván, magárahagyottan: van mindig a ki megérti nyelvét, kívánságát, gondolatát; van a ki megosztja örömet-buját és van a kitől időközökként azt izenheti oda haza tul a havasokon, a honn maradt kedveseknek, hogy „áldja meg őket az Isten, ne busuljanak miatta, mert jól megy dolga és őszszel, ha majd vége szakad a mezei munkának, hazamegy maga is megrakva félretett keresményével, a szép aranyokkal, a mikor aztán lesz ám dinom-dánom. . . .“ Van mindig a ki hoz és visz

hirt, itt vannak munkakereső székely földiei és vértől való atyafiai. Sőt, ha épen nagyon is bán-taná szívét a honvágy és látni vágyakodnék a rég nem látott falut, rokont és barátot, nem oly nagy a messzeség, hogy egy-egy ünnepnapon haza ne rándulhatna — látogatóba, kivált ha babája vonza, epeszti szívét, kiért épen keresi, gyűjti a va-gyonkát.

A hol ily szükség uralkodik és a hol a szük-ség leküzdésére ily alkalom kínálkozik, miért ne ragadná meg a kínálkozó jót a szükölködő em-ber?! Az élet a megszült ember természeti tör-vénye és az önfentartó ösztön végrehajtója e tör-vénynek: az ember élni és boldogulni törekszik, és keresi az életet és boldogságot ott, a hol ta-lálja.

Ezért megy a székely nép, mint ment régi idő-kön át, Moldvába és Oláhországba munkát és ke-nyeret keresni, épen úgy, mint a szegény magyar felföldi tót és ruthén nép aratáskor lejön az al-földre, hogy kepéljen, arasson, csépeljen és meg-szerezze esztendőre való kenyerét, melyet a sze-gény felvidék erdős vagy kopár bérczei az otthon maradónak nem adnak.

De elmegyen és visszajön megint. A míg a mezei munka tart, künn marad és keres Oláhor-szághan; ha pedig eltelt a munka ideje, visszatér hazájába, szülőföldjére megint és hazahozott ke-reszményéből él, tartja agg szüleit, vagy — ha van — családját. És ez így foly évről-évre: ki-megy, meg haza jön, de künn nem marad, nem is maradhatna; mert szülőföldjét, faluját nem tudná végképen elhagyni, inkább meghalna.

Hogy aztán a sok között megakad egy-kettő, a ki megválíik hazájától és künn marad, ez éppen nem csuda, de nem is valami nagy baj. De mi-fajták rendesen azok, a kik végképen künn maradnak? Vagy olyanok, a kiket sem szülőföld nem vonz, sem rokon, sem barát, sem mult, sem jelen nem fűz az elhagyott haza földjéhez, — és ilyen „se országa, se hazája“-féle emberek akárhol is megakadnak mint a konkoly a buza között; vagy éppen abból a jóféle madárfajból való emberek, a kiknek otthon szülőföldjükön nemhogy semmi keresni valójok nincs, de még örülhetnek, ha tulajdonkorhadtak a határszélen, mielőtt még elérhette volna a törvény utánok nyuló keze.

Az első fajta édes keveset használ ugy magának, mint másoknak, és így emberértéket alig képvisel, az utolsó fajtától pedig örülünk, ha menekülhetünk az által, hogy önmagokat számüzik a hazából, melyben a létet meg nem érdemlik.

Csak ritka kivételkép fordul elő, hogy derék, becsületes, munkás és valamivel bíró emberek kitelepednének. Ezek a moldvai és oláhországi városokban inkább mint iparos mesteremberek maradnak meg még vándorlegény korukból, és mint ügyes, életre való emberek még idegen földön is becsületére és javára vannak nemzetüknek; mert a kivetődött hazafi rokont és barátot talál bennök, a haza pedig rokonszenvet és oly elszármazottakat, a kik iparkodásuk és előmenetelök által külföldön is tiszteletet szereznek a magyar névnek.

Hanem ezek száma csekély. A derék nép tömeges kivándorlásának veszélyétől pedig könnyen megóvhatjuk magunkat az által, ha nem engedjük

saját véreinket kiüzni és kigyötörni hajlékából és birtokaiból a nyers erőszak bitor foglalásai és fagatásai által. Ez a veszély csak egy helyen fenyegeti véreinket, a derék hétfalusiakat. E falvak havasai, erdői, legelői, korcsmajoga és mindegyikugyszólván, a miből élt, a dús Brassó markában van, és ott van, az erőszakos foglalás ökölgójánál fogva. Ne tűrjük, hogy e hazában a jog és igazság földönfutóvá legyen; ne engedjük, hogy a tulajdon elveszítse a törvény oltalmát; hallgassuk meg a jogért, igazságért és igaz javaikért kiáltozó véreink esdeklő szavát: és akkor Hétfalu és népe állni és virulni fog a havasok tövében, és megmarad végbástyának a délkeleti határoknál.

De ha füleinket bedugjuk, ha veszni, vagy a zaklatások miatt, kivándorolni hagyjuk az aranytiszta magyar népet: akkor ne beszéljünk a kivándorlás ellen, mert meg nem érdemeljük testvéreink hűségét és maradását. Két forumon szolgáltatott már Hétfalunak igazságot a bekötött szemű istennő — meddig kolduljon még irgalomért az igazság és a jog? Ne hagyjuk veszni véreinket, kiknek az utolsó harapás kenyér is kihull szájokból, ha a tömösi szoroson át üzött szekereskedést a gőz ereje fogja kezeikből kicsavarni.

Székely kivándorlás tehát valójában nincs, hanem lehet, ha azt magunk úgy akarjuk, ha veszni, vagy vándorolni engedjük jogtalanul bántott és fosztogatott véreinket.

Hiszen ha igaz volna a székely kivándorlás meséje: akkor már rég nem volna magyar az erdélyi felföldön. Hanem a székely nép Erdély havasai között élő törzse olyan, mint egy életerős fa,

melynek lombkoszorus ágai áthajlanak ugyan a szomszéd határokon is; de a romlatlan törzs éppen és erősen áll meg, mint állott eddig, az édes haza földjén. E terebélyes fa ad Moldvának, Oláhországnak is gyümölcseiből, de csak azokból, melyek a kerítésen — a határokon — átnyuló ágak hegyeiről lehullanak, a gyümölcs zöme és java az édes anya — a haza — ölébe hull.

De vannak, a kik hisznek a székely kivándorlás mondájában, és hivatkoznak a tömérdek utlevelekre, melyeket évről-évre kivesz a székelynép. Jól tudjuk, hogy sok ezen utlevelek száma, mert sokan mennek a Székelyföldről munkát keresni Oláhországba, Moldvába; de jól megértsük: munkát keresni mennek, nem pedig kivándorolnak. Hiszen azok, a kik utlevéllel mennek át a határokon, a mezei munka befejeztével megint visszajönnek, és így az utlevelek száma a kivándorlás kérdésében nem bizonyít semmit. Az csak annyit bizonyít, hogy sok székely ember megyen ki dologra a szomszédos államokba. Az utlevelek, melyeket a székely emberek magokkal visznek, csak akkor bizonyíthatnának valamit a kivándorlás kérdésében is, ha az évről-évre nemcsak kiosztott, hanem a határokon át újból visszahozott utlevelek száma hosszú évek során tett tapasztalatok alapján hasonlították össze.

Különben is tény, hogy a „székely kivándorlás“ falra festett kísértetének daczára, a székely nép havasaink között nemcsak hogy fogyna, hanem tömött, sűrű sorokkal áll; nemcsak szapora ott-hon, hanem még rajokat is ereget más országokba. A mi pedig ezt illeti, azt szeretném, hogy a ma-

gyar mindenfelé otthon volna a föld kerekén, nem volnánk akkor a nagy világon oly árvák és gyámoltalanok, mint vagyunk.

Ujabb időkben élénken felkarolta a magyarság azon eszmét, hogy fordítsuk meg a székely „vándorlás” irányát. A helyett, hogy kelet felé, a határokon túl megy a székely nép keresni munkát és kenyeret: irányozzuk a munkakeresők áramlatát magunk felé, a nagy alföld mezőire. Itt vannak a roppant államjóságok, kis birodalmakkal felérő látifundiumai vannak a főuraknak; ott van a sok nagy és középbirtok, mindenfelé a rengeteg föld és mező, és hiányzik az aranyatérő munkás kéz, szédítő magas a napszám, elviselhetlen a munkabér: hívjuk, hozzuk ide a székelyeket, adjunk nekik földet, a hol ha akarják, le is telepedhetnek, lássuk el őket munkával, kenyérrel. Így aztán rajtok is, rajtunk is segítve lesz. A sok jó munkaerő nem esik idegennek, magyar népünk pedig őstiszta székely vérrel fog szaporodni és megkeresztelődni. Ime az elragadó, a bájos eszme, bár ne maradna szép álom és csaló ábránd!

A törekvés nemes, és a ki ezen irányban eredményekhez fog jutni, a ki a székely néppel megkedvelteti a délibábos rónát, a ki őket állandó folyamban hozzánk tudja terelni és még magot is ültet belőlük alföldünkre, hogy abból egy nagy telep és betelepülés fája nőjön nagyra; a ki e csudát véghez viszi, az egy második Mózes, vagy egy Álmos, a ki parancsol az elemeknek és bércezen völgyön vezetni tudja az áramot.

De gondoljuk meg a nehézségeket és ne ámit-suk magunkat tulvérmes kilátásokkal. A népelet-

nek is meg vannak saját természeti törvényei, ép úgy mint a víz eséstörvénye. Azon irány, melynek valamely nép észjárásában, kedélyéletében, vágyai-, gondolataiban, szokásai- és életmódjában a természeti helyzet, az uralkodó szükség, vagy bármily más erők medret vájtak, ép oly súlylyal ragadja magával a népelet áramlásait, mint a nehézkedés törvénye, a mélybe szakadó hullámokat.

A székely nép már ősapjától eltanulta és megszokta azt, hogy ha nincs otthon keresete, munkája, hát menjen a határos országokba, melyek közel is vannak, szívesen is látják és jól fizetik a munkást, a ki ott mindig talál bő foglalkozást és nem fárad hiába.

Ez a megszokás már vérévé vált a székelynek. Már ismerős előtte a föld, a viszonyok, az emberek; már nem kell aggályokkal, előítéletekkel küzdenie, — azokban az országokban akár otthon volna.

Azért nagy óvatosság, nagy gond kell ahoz, hogy bizalmat és vonzalmat tudjunk a székely népnél alföldünk és népünk iránt kelteni. Nézetem szerint a legczélszerűbb eljárás az lenne, a melyet ezen ügyben egy buzgó hazánkfia Jenő. Béla barátom Aczél aradmegyei főispán ur megbízásából követett. Azon uraság, a ki birtokaira székely munkásokat óhajtana betelepíteni, tenné érintkezésbe magát egyenesen a székelyföldi községek előljáróival, lelkészei-, tanítói- és bizalmi embereivel. Közölje szándékát és feltételeit, és tanácsot, támogatást kérve azon férfiaktól, igyekezzék az ezek által ajánlott módon szóba állani az embe-

rekkel, illetőleg székelyföldi megbizottja által szerzesen embereket és létesitse az egyességet. A székelyföld előljárói és bizalmi férfiai a legjobban fogják annak a módját tudni és ajánlani, hogy miképen lehet a székely népre hatni és azt magyar földre édesgetni.

Itt tehát általános szabályokat és eljárási módozatokat nem lehet megállapítani hiu ábrándozás veszélye nélkül, hanem megmondják a székely atyafiak magok: mit kell tenni, és készséggel fognak közreműködni a derék emberek megválogatásában; mert hiszen első sorban ők azok, a kik véreik javát óhajtják és előmozdítani készek.

A ki különben részletes feltételeket is kívánna ez ügyben ismerni, nem ajánlhatok példányszerűbb tervezetet a székely nép betelepítésére nézve, mint a melyet fennemlített barátom Jenő Béla mutatott és fejtegetett nekem. Forduljon hozzá bárki, ő a székely telepítés lelkes barátja és szívesen vált szót ez ügyben bárkivel. (Lakása: Borosjenő, Arad megyében.) ¹⁾

Adja az ég, hogy mind e szép törekvésnek sikere legyen és hasznát lássa magyar és székely egyaránt; hanem más részről ki kell mondanom, hogy még ha oly bűvszert találnánk is fel, melylyel a székelyt mind ki lehetne Erdély határ-
bércei közül édesgetni és letelepíteni a magyar rónákon, még akkor is csak annyi székelyt hoznék el a Székely-földről, a mennyi már feles ott-hon, a ki már nem talál elég munkát szülőföldjén, a ki már ugyis kimenne munkát keresni Oláhországba; csak annyit hoznék ki, a mennyi elég lenne, hogy őstiszta vért oltana a magyar alföld

helylyel-helylyel idegen népszigetekkel ellepett községekbe. Hanem a székely nép magvát, azt a gyémánt tiszta zömöt, mely aczéledzetten állotta ki bérczes hazájában a századok viharait, azt a törzset még akkor is meghagynám ott, a hova a történelmi végzés rendelte; mert a székelyre szükség van ott a hol van, több szükség van ott rá, mint másutt. Hagyná oda csak a székely a földet, melyen most hajlékai állnak és melyhez másfélezeréves dicső mult fűzi, rövid időn szász vagy oláh foglalná el a földet és nem lenne hive e helyen a magyarnak, hiányzanék a kar, mely őrzené a magyar jogot, a magyar államiságot, a magyar nemzeti létet és a keleti határok idegen kézben, a jog- és birtokháborítás vészes tanyáivá válhatnának, a helyett, hogy erődökként fedezzék a magyar birtokot és létet. Az a paizs, a melyre a magyar mindig bizvást számithatott ott a keleti végfokoknál, valahányszor elharsant a vihar riadója feje felett, az a paizs — nem lennetöbbé és védtelenül, sőt veszedelmes kézben lennének a „végváarak“

Csak maradjon a székely nép törzse ott, a hol van és virulva éljen mindörökké! Őrizze meg a földet, mely eltartá eddig, óvja meg a vért, mely a mi vérünk; hadd legyen szapora, hadd hajtson dúsan erős sarjakat, melyekből oltásra és nemesítésre majd mi is kérünk: maradjon a drága székelyföld a magyar vér és erény ültetvényes, virágos szép kertje — ott a havasok bájos ölében.

De ám ne feledjük öntözni, ápolni, mivelní e kertet, melyben nemzeti létünk életmagvai várják a jó kertész gondját és munkáját. Hej sokkal vagyunk mi adósok a székely testvérnek és bizony-bizony —

valljuk be igazán — rosszul fizetjük a régi, régi adóságot.

A székelyföld szép, elbájoló szép föld, hanem szegény, kevés a kenyér és sok a gyomor, kereset nincs, vagy alig van, távol van mindentől, mint mondani szokás — a világ háta megett van. Mit érnek dús természeti kincsei, fája, forrásai, érze, sava, márványa, bányái, ha nincs pénze, mely mozgásba hozná az ész és izom munkaerejét. Nincs ipar, mert nincs fogyasztó és vállalkozó; nincs forgalom, mert nincs vasut, mert messze a fogyasztó, az adó-vevő világ. És ott hever a tömördek kincs elásva, hasztalan, nincs ki lehajolna a bányákba érte.

Tőkét, ipart, utakat adjatok e népnek. Adjatok neki munkát, keresetet otthon, saját tűzhe-lyein és ne féljen akkor senki a „székely kívándorlástól“, melynek kísértetével aggódo lelkek ijesztgetik egymást.

Annyit, mint hazánk más ajku néptöredékei, e nép is megérdemel . . . mit mondok: annyi?! Száz meg ezer annyinál is többet, mint ama szájas, követelő, fészkelődő, bántogató töredékek, a melyek lármáznak ránk és ellenünk akkor is, ha tele rakjuk öleiket vasutakkal, gyárakkal, iskolákkal, törvényszékekkel, és lármáznak akkor is ha — lármázni hagyjuk őket, sőt ekkor talán még hamarabb bele unnak, ha látják, hogy nem ér semmit a kigyót-békát kiabálás; míg a dédelgetéssel csak vérszemet kapnak.

De a ki csendes, a ki szerény, a ki hallgat, annak — mint tudni való — „üres a tarisznyája“. És ilyen tarisznya lóg a szegény szerény

székely nép nyakában: jó lenne már abba is tenni valamit, mert bizony, bizony rá is szorul, de meg is érdemli a nép, mely mindig hallgatott, és megvonult, mikor mások követeltek; de beszélt és harsogott tetteivel akkor, mikor mások vagy összedugták kezeiket és magunkra hagytak, vagy épen szívünk felé emelék hűtelen karjaikat.

Bizony tenni kellene valamit abba a tarisznýába, ideje, nagyon ideje már. Egy kis vasut, mely közelebb hozná a világhoz és megnyitná a kincses földet a vállalkozásnak, forgalomnak, munkának, haladásnak; egy kis ipar, mely gőzt és villanyt töltene a székely havasok levegőjébe és jövedelmet a szegény székely lapos erszényébe. Ipariskolák, melyek a mívelés és oktatás erejével megszázszoroznák a székely agy bámulatos leleményességét és ritka elmeélet, mindez és sok más egyéb úgy elférne a székely földön, akár a harapás kenyér.

Magyar országgyűlés hol vagy? Nem hallod a székely testvér szavát? hisz nem alamizsna, a mit kér, hanem régi, régi adósság, melylyel tartozunk. Hát a kormány nem látja a bércektől a bérceket? Hol vannak a Székelyföld országos képviselői és hol késik szavuk, tettök a földért és népert, mely szólni és tenni küldé őket?

De talán dereng már a hajnal nem sokára és meghozza a jó napot. . . . Vagy mi az, a mi a jövőből sötétlik elénk ijesztgető képpel, fenyegető ujjal? A veszedelem, melynek szele befúj a jelenbe már a jövőből, ez hát az, melyre virradjon a székely a várakozás, a kinlódás, az epedés oly hosszú és sötét éjele után?!

Ki akarják törölni Csikszék törvényhatóságát az élők sorából — így szól a rémes hír. A testet, mely eddig egy volt, és melyet inkább izmosítani, erőssé, önállóbbá kellene tenni, darabokra akarják tagolni. Kik? Az oláhok, a szászok? Nem, — a magyarok. Egyik tagját Udvarhelyhez, másik tagját Kezdi-Vásárhelyhez akarják huzni, hogy aztán tökéletesen keresztre legyen feszítve Csikszék.

Megengedhető-e ezen gyászos, mert veszedelmes kísérlet? Nem, és százszor nem!

Nem; mert tiltakozik az ellen az örök természet, mely Csikszéket összefüggő bérczfalaival úgy körülkerítette, hogy az egy földrajzi, művelődési és társadalmi testet képezzen, a míg csak e bérczek ki nem mozdulnak állásukból. Egy testté fűzi e szék népét a vér, nyelv, az érzelem és gondolatazonosság zavartalan tisztasága. Ezer szállakon fűzi egy egészbe e szék népét a gazdaság, szokások, erkölcsök és életmód egyazonossága. Összetartja egy egészbe e szék népét a jogélet folytonos egysége, a multak szent emléke, úgy mint a jelen fájdalom, öröme és bűje. Egy testnek teremtette e földet és népét az Uristen maga, a ki pedig tudott olyan jól törvényhatóságot alkotni, mint a földi miniszterek minden bölcsesége sem tud.

Csikszéknek önálló törvényhatóságként kell állnia saját központi törvényszékekkel és közigazgatással ha csak vesztét, pusztulását nem akarjuk ezen ugysis szegény népnek. Hát mit akarunk? Azt akarjuk, hogy a szegény csiki székely Udvarhelyre járjon bérczeken, rengeteg erdőkön át, napi járó földre, jogot, igazságot keresni? Hát jog és igazság ez: kikényszeríteni a csiki népet saját földjéről és olyan

utra kárhoztatni, melyen kivált télen nem emberek, hanem még farkasok sem járnak? Inkább veszni hagyja jogát, perét, követelését, mintsem veszedelemnek és kockának tegye ki életét, mely elég ügyes-bajos ugyan, de mégis kedvesebb mindennél. Ez pedig csak nem lehet az igazságszolgáltatás célja?

Csik, Gyergyó és Kászon együvé való, mint együvé füzte őket történelem, természet és élet. E földnek Cs.-Szeredán, Somlyón vagy bárhol, de saját központjának kell lenni, a hol a nép igazságot is, igazgatást is találjon. Hiu „érv“ ezen szükség ellen azon ellenvetés, hogy Csiknak nincs olyan központja, mely törvényszéknek, közigazgatásnak, bíráknak, hivatalnokoknak elég helyet adhatna. Először ez nem is áll, másodszor ez érvnek, még ha úgy volna is a dolog, mint a hogy nincs, meg nem állhat. Ott van Szereda vagy Somlyó, kis igazítással ad helyet akármelyik, a minek legfőképen kell, a többinek pedig épít helyet, házat az a lendület, melyet egy egészséges központ, a közéletnek adni szokott. ²⁾

De mint mondtam, az elhelyezés kérdése kérdés sem lehet, mikor igazságról és igazgatásról van szó. Mert vagy van szükség igazságra, rendre, vagy nincs. Ha nincs rá szükség, akkor persze hajlékra sincs szükség; mert a rablóknak helyet ad a barlang és az erdők rengetege is, az angyalok pedig ellakhatnak az égben, nincs szükségök sem Somlyóra, sem Csik-Szeredára. Ezen két esetben nincs szükség igazságra és rendre, ha tudniillik vagy minden ember rabló, vagy minden ember angyal.

De ha van szükség igazságra, rendre: akkor

az igazságnak és igazgatásnak — még ha nem volna is — emelni kellene hajlékot. Az állam, ha állam lenni, élni és boldogulni akar: akkor a lét és boldogság legelső sarkfeltételeiről — jogról és rendről kell gondoskodnia; mert *iustitia regnorum fundamentum*, ez már régi dolog. Vagy csukjuk be az állami lét kapuit és akkor nem kell sem törvényszék, sem közigazgatás.

A csikszeredai törvényszék 78 négyszeg mért-földre terjed és 127,000 lélek számára van. Ilyen területre, ennyi léleknek csak kell egy saját központjában levő törvényszék és közigazgatás, kivált akkor, midőn az országban 40 oly törvényszék van, mely területre és népszámra nézve is Csikszék mögött áll.

Az előbb azt kérdeztem: megengedhető-e azon veszélyes kísérlet, hogy Csikszék mint önálló törvényhatóság eltöröltessék és bekebeleztessék Udvarhelybe és Kezdi-Vásárhelyre; most miután a dolgok állását ismerjük, azt kérdem: hihető-e, hogy az megtörténhessék?

Ha török, tatár, német uralkodnék ezen az országon: akkor igenis hinni lehetne még a lehetlenséget is, mihelyt a magyar nép tönkretételéről van szó; azonban, míg hazánkban a magyar népé az uralom, és míg kormányunkon belátásban, bölcseségben, nemzeti jellemben és hazafiságban oly gazdag férfiak állanak: addig e lehetőség merő agyrém, kósza hír, gazdátlan mende-monda, éjféli kísértet és babonaság.

Jobb is lesz másra terelni hát a szót, melyet ama képtelen koholmány meg nem érdemel. Beszélnénk is még egyről-másról a székely nép

életéből; azonban a bő beszéd közben annyira elhaladt az idő, hogy a leszállt este homályos szárnyai alatt alig vettük észre, hogy megérkeztünk Csik-Szeredára, a hol mozsárdörgések között vonultunk be a sötét utcákra, melyekre az ablakokon hullott át egy kis világosság a pislogó mécsek és lámpák kiszóródott lángforgácsaiból. Ez is elég volt arra, hogy beláthassunk az egyenes uton a székel vendégszeretet szívkamaráiba, melyeknek csakhamar édes készséggel lettünk foglyaivá.

Mig azonban keményebben megrázhatjuk vendégszerető atyánkiai kezét ott a teremben, a hol már szinte görnyednek a terített asztalok a lakomára szánt áldás boldog terhének előérzete alatt: addig szálljunk le, helyezkedjünk el, fujjuk ki magunkat, egyengessük helyre a torjai uton százfelé ficzomodott valóságunkat, tisztálkodjunk meg egy kissé, a hogy illik, és azután induljunk — kezdjük a végét — előlről, csengő poharak és vig barátság között. Tehát a viszontlátásig fiuk!

VI.

A hol soha sincs éjszaka, ha nappal van. — Menjünk Mekkába! — Éljenek, a kik bennünket szeretnek! — Eszem-iszomgyűlések. — Mik a lakomák? — Borban az igazság. — Melegágy. — A szívek szövetsége. — Mi legyen a cél? — Tivornya, iskola és templom. — Hova űlt a szív, hát a gyomor? — Panoráma. — Babér és üdv. — Nem jó éjszakát, hanem jó reggelt! — Nagy veszteség. — Ködfoltok. — A várkastély, mely bagolyvár. — Fillérgazdálkodás. — Kis gyermek a mezőn. — A hol hivatgatnak. — Amazonok. — Aszfált. — Falvak fából. — Szent-Domokos. — Üdvözlét az Oltnak! — Csak Ádám hiányzik belőle. — Pásztorkunyhók. — Park a félhalottaknak. — Nem csont, nem hus, hanem kép. — A vizválasztó. — Szegény párák. — A hova Gyó. van írva. — „Jön a mókus!” — A hol a Maros születik. — Marosfő. — Szentelt víz. — Meztelen hegycsontok. — Gondoljunk a jövőre is! — Vásárosok. — Vásárfia a kőszenteknek. — Majd a más világon. — Megfizeti a jó Isten. — Mi a vásár. — Most érik a cseresznye. — Főbe lőtték, még sem halt meg. — Rembrandt-kép. — A rablóvezér. — A szívek hőfoka. — Régi bajtárs. — A vulkán. — Henczidától—Bonczidáig. — A parancs. — Zsarnokság. — Még a siron tul is! — Végezzél. — A zárándokok.

Csik-Szeredán a szék egyik főhelyén vagyunk. A nyugodni készülő várost gondosan betakarja a sötétség sűrű leple; de mi azért mégis megtaláltuk az utat oda, a hol soha sincs éjszaka, ha nappal van, — már tudniillik a barátság és jó kedv nappala. „Mátyás király” volt mindnyájunk Mekkája, ide vonzott szívünk lelkünk — és mi tagadás benne? — gyomrunk epekedése is.

„Mátyás király” valóban megérdemli fejedelmi czímét: az esteli, melylyel megvendégelt, valóban fejedelmi volt. Csik-Szeredáé a nagy áldomás dicsősége, hadd éljen hát a nemes város

koszoruzva hirtől, boldogságtól, hadd éljen soká... fiuk csendüljön össze köszöntőre a pohár! Éljenek, a kik benünket éltetnek, szeretnek...! Szeredán pohárköszöntő úgy sem volt, hadd legyen hát megírva, a mit szívünk kíván.

Maradjunk csak még egy szóra az áldomásnál. Sokan gunyolják a vándorgyűléseket és kivált némelyekről azt mondják: azok eszem-iszomgyűlések. Jól van, fogadjuk el, a mi nem áll, fogadjuk el, hogy a gyűlések között vannak olyanok, a melyeknél több az áldomás, mint a tudományos ülés. Hát ugyan mik azok a lakomák? Bizalmas találkozó helyei a barátkozásnak, fesztelen, de gazdag légkör a legtanulságosabb eszmecserére, legjobb iskolája az emberismeretnek, a hol szív, lélek megnyílik és megoldódik még annál is a közlékeny nyelv, a ki különben lánczon tartja azt. Borban az igazság! nem mindig tréfás, de igen sokszor komoly, mély jelentőségű példabeszéd.

A mit az összegombolózott ülések hivatalos levegőjében tartózkodva, nem teljesen vagy egyáltalán nem mond el a jobbra-balra néző óvatosság vagy a körültekintő kiméletesség gyöngédsége, az a lakomák meleg, könnyű, kedvsugáros légkörében csak úgy sarjad, csak úgy kél ki a kedély és lélek termő talajából, mintha melegágy volna az. Az őszinteség asztalainál nincs helyök a hátsó gondolatoknak, a nyelv e helyen nem arra való, hogy elrejtse a gondolatot. Az ember úgy lép ki belsejével a külső világba, mint a milyen valóban: egy tekintetre keresztül láthatsz szívén-lelkén.

Már ha a lakomáknak egyéb haszna nem volna is, mint az, hogy összehozza, összeismerteti, meg-

barátkoztatja messze földek embereit egymással, már e szövetség, melyre a szívek lépnek egymással, üdvös eredmény, nagy áldás. A kik megköték az igaz frigyet, nem hagyják egymást, hanem összetartanak aztán a társadalom terén vívott mivelődési és haladási küzdelmekben is, hát ez ne legyen czél?! Ne gunyoljátok a lakomákat.

De még egyebet is mondok. Részemről e lakomákon sokat tanultam. A lakomák tudniillik azzá lehetnek, a mivé valaki akarja tenni. A ki akarja, tivornyát csinál belőlök, a ki akarja, iskolát vagy templomot. Én e lakomákon tanultam. A székely népvizonyokról sehol nem nyertem oly bő, a népélet minden izéig beható és hű ismereteket, mint e lakomákon, a hol helybeli, komoly, értelmes, kedves emberek társaságát keresém és találtam meg mindig. A lakomák csak akkor lennének gúnnyra és kárhozatra méltók, ha azokon csak a gyomrok gyülnének össze, csak a gyomrok találánának táplálékot, a szív és lélek pedig künn és éhesen maradna.

A mi lakomáinkon első helyre ültettük a szívet, mellé meg a lelket és csak azután jött a gyomor; barátkoztunk, okoskodtunk, ettünk ittunk — ezen harmoniában benne van az egész ember, a ki aztán kedélyét, elméjét mindenét megrakhatta gazdagon az élvek és tanulságok bőségével. A ki mégis éhen maradt, annak nem a lakoma az oka. De köztünk ilyen — mondhatom — egy sem volt. A Székelyföldet mint egy bűvös világot ölelte fel lelkünk: egy tekintetre láttuk benne a mult, jelen, jövő panorámkus képét. Leáldozott századok dicsősége, küzdelme, fájdalom beleolvadt a küzdelmes jelen örö-

mébe-bújába, és a biztató remény még a jövőbe is elvitt benünket, hadd lássuk a jutalmat, a koszorút, a boldogságot, mely e népre vár, mert megérdemli és joga van hozzá. Adj meg az igazság istene mind a kettőt e népnek, mely e havasok közt másfél ezer év óta szánt vet a mivelődés földjén karddal és ekével — a mint a népekidőjárása hozza magával; diszitse e nép verejtékes homlokát mind a két jutalom: a babér és jólét, az elismerés és üdv!

No de az idő már későre jár: oszoljunk! Nem kívánok jó éjszakát, éjszakája volt már elég a székelynek, több is mint kellett volna, hanem lelkemből kívánom, majd ha felébredünk, a jó reggelt!

Én egy társammal egy szép emeletes épületben voltam nem szállásolva — ez nagyon vendéglői hang — hanem barátul fogadva. Ebben az épületben van a posta, a ház urában pedig tiszta, igaz magyar vendégszeretet lakik. Tartsa meg az isten sokáig boldogságban a többiekkel együtt, a kik benünket oly melegen fogadtak.

Engemet Csik-Szeredán este, mikor a lakomának vége volt, nagy veszteség ért, el kellett válnom egyikétől a legkedvesebb és legmiveltebb embereknek, kikkel valaha a szerencse összehozott. Tusnádtól kezdve, a hol diszes hintójával tisztelt meg, gazdám, barátom, oktatóm (a székelyszéki viszonyokról) volt, a kihez meleg vonzalom, mély tisztelet és kedves emlék csatol. E férfiú társaságát kelle elvesztenem, nem mondom, hogy őt magát. Visszatért a hová való, Zsögödre. A Székelyföldön nem kellene mondanom, hogy a kit ez emléksorok tisztelnek, Mikó Bálint birtokos ur, ismeri és becsüli őt a Székelyföldön minden ember.

Legyen becses neve a bércek innenső oldalán is tisztelve, becsülve!

És most szép álmokat! hogy reggel korán indulhassunk.

* * *

Fél ötökör már talpon voltam. A városban még a hajnali álm játszott a lelkekkel és hinté utolsó búcsucsókjait a nyugalommámoros ajkakra. Csak itt-ott botorkált egy-egy korai munkás a nedves utczákon.

A levegő hűvös, csipős, nedves, ködfoltok lebegnek benne. A félhomály foszladozik, a keleti éghatár lassan pirulni, derengeni kezd és átszűrődve a ritkuló ködszöveten, színes fénysugarak érkeznek hozzánk, mint valami hirnökök, hogy az ég fejedelme közeleg és nemsokára fellép trónjára. És néhány percz múlva a nap csakugyan kilépett a keleti égbolton, hanem ködbe, vörhenyes homályba borult, fátyolozott arczczal. De azért e fátyolon keresztül is elég volt egyetlen szempillantása, hogy világosságot gyujtson a világ felé. A várkastély, mely a város délnyugoti sarkát foglalja el, már határozott körvonalakban tűnt fel emeleti álláspontomra. Előbb katonaság tanyázott benne; azután törvényhatósági, törvényszéki, járásbirósági és adóhivatali helyiségekké volt destínálva; azonban tényleg csak a járásbiróság és a központi szolgabirói hivatal vonultak meg egy-egy zúgában „a nagy kongó épületnek“, nagyobb részében pedig a baglyok birodalma van.

Kár hogy inkább a kormány és a közügy

uralma nem foglalja el e bagolytanyákat. Most még néhány ezerrel restaurálni lehetne az épületet, és hajlékává lehetne tenni a szék igazságszolgáltatásának és közigazgatásának; de ha romlani, bomlani engedi a kormány: akkor aztán az is lesz belőle, a mivé az idő vas foga és a pusztulás keze fogja tépni — összedült, pusztá rom, melyből csak százvezrek emelhetnek újból használható hajlékot a közügyek kultuszának. Ne vigyük azt a filléres gazdaságot, mely aztán százvezrekbe kerül idővel. Az ilyen takarékoság a pusztulás takarékosága. Nem áldozunk semmit, de semmivé is lesz, a mi valami volt. Ez az út a romok közé vezet, térjünk le róla ideje korán: építsük fel ama hajlékot az igazságnak, rendnek. Inkább áldozunk ma egynehány ezeret, mint elveszítsünk százezereket a pusztulni hagyás által. Akkor lesz a szék kormányzatának központi jó helyisége is, — és ha ez áll, felemeli majdan magával a közérzületet, a törekvés, az építés és alkotás vágyát és a város emelkedni, mivelődni, szépülni, haladni fog, — csak menjen elöl a jó példa és legyen biztos a kilátás a jövőbe.³⁾

Gondolataim mind feljebb emelkedtek a város jövőjébe, érzém, hogy szívem áldást kíván rája, még tovább is merengtem volna a magános reggelen, mely ugyis arra való, hogy imádkozzék az ember és áldást kérjen a jó istentől, — hanem az utczáról hangok vetődtek föl és a mint az ablakon kinéztem az emeletről, már gyülekezni látám a vándorcsapatot. Nemsokára sorba állottak a fogatok is. Reggeliztünk, elbúcsúztunk, minden jót kívántunk a vendégszerető városnak és aztán in-

dultunk, mentünk tovább, előre, arra, a merről a zuhatagos Olt gyermekiesen csevegő habjai omolnak. Nemcsak hangján, de üde kis testén is meglátszik az Oltnak, hogy itt még gyermek és nem messze van a szülői háztól, a forrásoktól, melyek méhéből fakad. Kecses kis testével, mely ezüst szalagként szövődik át a virányos mezőn, néhol körölköre ugrálva, másutt meg lesimulva észrevétlenül a fűves partok illatos ölébe, olyan mint egy kis játszi gyermek, a ki a mezőn szaladgál virágot virágra tépve és videran futkosva himes lépék után. Az ember kezébe venné, megölelné, megcsókolná oly kecses, oly üde, úgy cseveg, úgy futkos. És mi már, a kik láttuk lejjebb Háromszéken az Olt ifju korát, annál szivesebben látjuk a hű kísért, mely anyja hajlékáig vezet, oda a havasok mélyeibe és magaslataira, melyek mind közelebb-közelebb jönnek és fenyőágas tetőikkel üdvözlnek kéken, komolyan, ünnepélyesen megannyi ünnepi lobogót tűzve égbe tartó ormaikra, gyönyörű fűrtös, szálas fenyő sudarakból.

Itt még a természet is vendégszeretőbb, mint másutt. A zordon vadmagányok, leszakadással ijesztő sziklafüggvényeikkel hiányzanak. Nincs barlang, mely tátongó torkával rémitene, mint valami szörnyeteg. A szédületes mélységek és meredek, az izre-porrá töredező hegyi patakok halálos ugrásai, — mind távol e helytől. Itt a lomb élő csokor, a patak pajkos gyerek, a mező zöld és virággal himzett, a hegyek koszoruja csak távolról kéklik, és öleiken oly szendén, tisztán, egyenesen nyugszik a mosolygó völgy, mint egy alvó szűz, a ki angyalokról és mennyországról álmodozik. A nyugalom,

a béke, az üdvösség arcza mosolyog a tájról élénk és minden úgy vonz, úgy hívogat: a lomb, a patak, a völgy, a hegyek mintha tárnák öleiket és integetnének, hogy menjünk oda. . . . Tudjuk, hogy völgyben vagyunk, melyeket havasok öveznek, de érezzük, hogy fenn, magasan vagyunk. Látjuk ezt a közel szálló felhőn, megérezzük a lég üde könnyűségén és ott látjuk jelét a rét és virány tavaszi zöld színén.

A mezőn már mozog a munkás nép: kaszálnak, gyűjtenek, szántanak, vetnek. Római módra feltürközött leányok gyűjtögetnek, gereblyélnek a harmatos kaszálon vagy szárogatják, teregetik a kövér rendeket. Itt-ott a merre vándortársaságunk karaván sora elvonul: megáll, el-elbámul reánk egy-egy gyűjtögető leány, csipőre tett kézzel, kíváncsi szemekkel. Lábszárai gondosan be vannak göngyölve hideg és harmat ellen, térdig feltűrt köntöse bőven engedi látni a ruházkodás módját és az athletai tagokat. Némelyike olyan, mint egy-egy óriás: magas, természetes, izmos, duzzad az erőtlől és egészségtől. Csak egy dárda kellene kezökbe és mind amazonok volnának. Ilyenek lehettek Atila leányai, vagy amadlos leányok, a kik Hunyor és Magyar apáinkat bájolták el az altai berkekben.

Az országot kitűnő az egész Székelyföldön, olyan mint az aszfált. Keleti irányban alig egy fél órányira Csik-Somlyó magaslik ki. Zárdaszerű temploma egészen feléje emelkedik a városnak falaitornyaival. Somlyón székel a szék törvényhatósága. Itt van a szék gymnásiuma is.

Csak haladunk, haladunk. . . . Az országot szélén itt-ott ásványos források, savanyu vizek fakad-

nak: le-leszállunk egy ilyen forrásnál, nyújtózkodunk egy jót kedvünk szerint, aztán megint hajrá! előre!

Mi megyünk, a szemben álló hegyek pedig jönnek. Legalább úgy tetszik. A Hargitta kék hegyláncza tisztességes távolban vonul el tőlünk nyugotra. Keleten a Kárpátok hatarbérczei. Háttunk mögött, délen a tusnádi hegykapu magas oszlopai; előttünk, északon a gyergyói havasok. Egészen be vagyunk zárva összefüggő hegyfalak által. A völgynek, mely e hegykerítésben fekszik, kellő közepén megyünk egész hosszán át. A falvak gyorsan következnek. Csupa merő fából való falvak. Fal, fedél, kapu, kerítés — mind csupa fa, deszka. A házak építési modora igen egyszerű, csinos. A háztetők magasak, alkalmasint azért, hogy télen a hó össze ne nyomja, hanem könnyen lehulljon. Minden udvaron ott van a csűr, melyben kevés életét, szénáját tartogatja a gazda. Kutakat ritkán látni, mert azok helyett fürge patakok futkosnak keresztül a falvakon, és bőven adják a kristálytisztá vizet. A székely falvakban általánosan hiányzanak a kémények, mert a füstöt a padlásra eresztik és reá bizák, hogy keressen magának utata a szabadba. A nép igen szegény. Sokan járnak át Moldvába, Oláhországba kenyeret keresni. A falvakat sürgő-forgó patakok szeldelik át, melyek az Olt medrébe sietnek és nem egyszer épen a falvak közepén találkoznak össze, mert az Olt maga is be-betekint itt-ott a falvakba. Sok helyütt fűrészmalomok és a faipar egyéb telepei vannak. Csak ritkán-ritkán látni egy-egy urasági lakot.

Elérjük Szent-Domokost. Hatalmas villás reg-

gelit veszünk és pihent lovakat váltunk. Terített asztal és pihent lovak mind készen várnak, a derék székek vendégszeretetéből. Aztán sok jót kívánva a barátságos községnek, mely egész fő utcáját zöld ágakkal és nyirfákkal diszíté fel tiszteletünkre meg a maga becsületére — búcsut vettünk innen is, és haladtunk tovább.

Meg kellett volna innen néznünk a rézbányákat és réztartalmu tavat is, mely két-három órányira fekszik kelet felé a havasok tövében; azonban időnk ki volt mérve, mi a székek és Borszék vendégei voltunk és benünket ebédre Gyergyó-Szent-Miklóson estére pedig Borszéken vártak, és így mennünk kellett egyenesen, a merre az országut vezetett, nehogy visszaeljünk a páratlan vendégszeretettel. Kirándulásunk tulajdonképi czélja, különben is Borszék.

Egy fél óra mulva elértük a hegyeket. A völgy mind mélyebben vésődik a hegyek tömegébe. Oldalunkon egy kis patak zuhog, de már nem az Olt, mert azt a hű barátot és utitársat, már Szent-Domokosnál elvesztettük, hanem ez által a kis patak által még küldhetünk neki üdvözlétet, mert az épen odasiet az Olt vizébe, hogy vele egyesüljön és úgy fussa pályáját. Onnan, a hol a rézvizes tó és a rézbányák vannak, kelet felől áttetszően világítanak a mészkő bérczek meredek sziklafalai. Ormaikat össze-vissza rágta a vihar foga és czikk-czakkos sziklataréjt csipkézett a tetőkre. Itt-ott szirtbástyák meredeznek az égnek, vagy egy-egy hegyes sziklatübe akadoznak a felhők fodrai.

Csupa fenyvesek borulnak a hegyoldalakra,

ritkán képezve összefüggő, tömött erdőpalástot, hanem annál gyakrabban vannak át meg áttöredezve nagy darab tisztásokkal, vagy gyéren, magánosan álldogáló fenyőszálakkal. Igen sok a ritkás. Ugy látszik, hogy nagy az erdőpusztítás és kevés a gond az okszerű erdőgazdaságra. A hol a fát kiirtották és nagy darab tisztások vannak, buja havasi legelők és kaszálók zöldelnek. Szerteszéjjel csapongó jószág kolompol és legelész kedve szerint e paradicsom-kertben, a honnan csak az almafa, meg Ádám és Éva hiányzik, aztán meg az egész biblia. . . .

Mintha a szél szórta volna széjjel, úgy be van szórva a hegy fenn és alant pásztorkunyhókkal, melyekben jóféle sajtok készülnek. Az egész hegyi táj olyan, mintha egy nagy park volna, mintha nem is gazdaságra való, hanem csak arra, hogy az ember mulassa benne magát: merengjen el a legelésző jószág mélabús kolompján, nézze a havasi tájkép ezer bájait, pihenjen a zöld pázsit puha bársonyán, szivja a balzsamos levegőt, hallgassa a csörgedező patakok zuhogását, igyék a bugyogó forrásokból és éledjen fel, ha félhalott.

A fenyvesek sötét takarójába bele szöve az üde világos zöld legelők és rétek, a hamvas kopár szirtek és a világoskék havasormok oly szín-harmoniába olvadnak, melytől szinte zeng és imádkozik az ember elbűvölt lelke. A báj, a szelidség, a komolyság és fenség. . . . mind ott vannak az elragadó tájkép szín- és alakjátékában. Ugy érezzük, mintha nem is husból és csontból volnánk, hanem magunk is csak bele tartoznánk a képbe: mámoros érzés, káprázat fog el.

Az ut már magasra emelkedett és még magasabbra hág. Már az Olt völgye is eltűnt előttünk a kanyargós hegynyilásokon túl. Egészen benne vagyunk a hegyek és erdők rengetegében. Semmi más csak hegység, erdők és az ég boltozatja!

A patak, mely előbb még zuhogott, csörge-dezett, már csak keskeny érfonál, mely nesztelenül szivárog az üde hegyi virányon át, néhol-néhol csak azzal jelölve útját, hogy zöldebb, bujább a pázsit és mosolygóbb a virág, melyet éltető árai öntöznek. Mind meredekebb a hágó, közeledünk a tetőhöz és elérjük egészen fenn a vízválasztó határt, a hol az erek két felé válnak a közös vagy közeli víztartókból. Az egyik áram dél felé, a másik északnyugotnak tart. Az egyikből születik az Olt, a másikkól a Maros.

Fenn vagyunk egészen a tetőn. Álljunk meg, szálljunk le, hadd fujják ki a szegény lovak magokat, nagyon nehéz volt a meredek hágó és megizzasztotta szegény párákat. Nézzünk széjjel. Mit látunk?

Egy egész világot hegyekből, erdőkből. Észak felé előttünk terül el Gyergyó, az a föld, a hol minden község neve elé „Gyó.“ van írva. Fejünk felett mintha vihogást és viczkáندozást hallanánk, felnézünk és a hatalmas fenyőfa rojtos galytömekegében egy egész evetke család ugrándozik, játszik és ropogtatja a fenyőmagot. Enni való állatok, maga a megtestesült fürgeség, úgy kuszik és ugrál egyik ágról a másikra, hogy alig kísérheti a szem. Csak úgy pattognak széjjel, ha egy-egy fenyőkocsányt dob feléjük az ember. És ezek

a játszi, kedves, ártatlan állatkák azok, melyekkel a magyar anya csitítja gyermekeit, mikor azt mondja nekik, hogy csitt . . . pszt . . . jön a mókus! Jellemző! Még ijesztgetése is csupa gyöngéd tréfa és játszi enyelgés. De azért félnek ám a gyermekek tőle, mert nem ismerik. És valóban csak az ismeretlentől van okunk félni. A mit ismerünk, barátunkká tehetjük, még ha oroszlan, vagy villám is. Nagy philosophia rejlik a gyermekek félelmében. . . .

Na lovacsák, pihentetek: menjünk lassacskán. Kedves mókuskák isten veletek! Már most lefelé lejt az út. Néhány percz múlva nevezetes helyre értünk. Egy hid áll előttünk, melynek nyugoti nyílásán egy ürge patakot látunk kifakadni, a nélkül hogy keleti nyílásánál csak egy csepp vizet is láthatnánk a hid alá menni. Minő különös patak ez, mely nem is ered, hanem csak úgy készen áll elő egyszerre, zuhogva, csevegve vidoran arról, hogy él és létezik. Mintha kinevetné az embert, a ki keresi, de nem találja, hogy hol a másik vége. Leszállunk és nézzük, bámuljuk a csudát, hogy honnan merről jön a patak, mely a hid alul ugyan kijön, de oda be nem megy. Mikor aztán jól kitöprenkedtük magunkat és ép olyan okosak voltunk, mint előbb, akkor vezetünk megszólal: tudják-e hogy mi ez itt? Ez a Marosfő, itt, e hid alatt ered a Maros. Lehet, hogy a víztartó, mely e forrásnak tápot ad, feljebb fekszik, hanem ebből a forrásból, meg még alább egy másiktól fakad a Maros.

Ünnepélyes érzés fogott el. Egy folyam forrásánál állani, ott állani, a hol a Maros születik, ez a tiszta magyar folyó nem ünnepnap-e ez, az

ember életében? És ez a gyermekviz, mely épen itt születik szemünk láttára, ez a csudagyermek oda lenn a völgyben már szálakat emel, malmokat hajt, még lejjebb tutajokat hord és terhes hajókat. . . úgy segít az ember terhén és közreműködik boldogulására. Legyen áldott e forrás, mely a drága folyót szüli, hadd legyen az emlő, a mely táplálja, kiapadhatatlan.

A hidon tul, de mindjárt mellette, kis házikó áll. Emberek laknak benne, a kiket e bérczek között oly ritkán lehet látni. Kis cserépkorsót hoztak ki, belemerítették a Maros forrásába és idenyújtották nekünk, hadd igyunk belőle. Ugy izlett, mint a „szentelt víz,“ melytől meggyógyul a beteg.

Lefelé már gyorsabban haladtunk. Hamar elértük a völgy talpát, melyen az országot vonul végig. Gyergyó völgye már hullámosabb, mint az Olt völgy. Az országot mentében jobbra-balra erdőtarlott hegyek és lejtők feküsznek, soványak szántóföldnek és kopárak legelőnek is. Helylyel-helylyel mély vizmosások és földcsuszások vannak, meztelekre vetköztetve a hegység sziklacsontjait, egyszersmind intő, óvó jelül szolgálva az embernek, a ki pusztítja az erdőt e meredek lejtőkön, melyek nemsokára sem fát nem teremnek, sem szántóföldet nem adnak, sem legelőnek nem valók, hanem kopár, kietlen, talajvesztett kő- és szirttömegek fenyegetve a völgyet, hogy majd, ha megered fenn az áradat, kötörmelékkal és kavicsgörgeteggel temetik be még a kevés termő földet is, a mely alant fekszik. A fát, az erdőt Gyergyóban és másutt is, nemcsak nem irtani, de még ültetni és ápolni kellene. Mi lesz majd a népből, ha csak-

nem egyetlen jövedelmi forrása, a fa és erdő sem lesz többé?! Nem csak a pillanatnak kell élnünk, hanem gondoljunk a jövőre is!

Helylyel-helylyel mészégető kemenczék füstölögnek, és mészkő-törések fehérlenek a hegyoldalakon. Az egész völgyön el lehet látni. A falvak sűrűen fekszenek egymás mellett. A nép szorgosan dolgozik a mezőn. Közelebb érve Gyó.-Szent-Miklóshoz, az országut benépesül tarka-barka vásári közönséggel, a mely épen most tart hazafelé a szent-miklósi vásárról. Uton-utfélen köszentek ácsorognak, vagy egy-egy fészület terjeszti a hívők felé áldó karjait. A hivek pedig viszonzásul szépen felpántlikázzák és bokrétázzák, vagy épen színes fátyolszövetekbe öltöztetik, hogy jusson a szegény szenteknek is valami vásárfia és el ne felejtkezzenek ők sem a hivekről, majd a más világon. Pedig szegény népnek magának is kevés jut a vásárfiából, de hát majd megfizeti adományaikat a jó Isten, a kiben igazán erős bizalmuknak kell lenni sokszor, hogy kétségbe ne essenek a szükség és a csapások sulya alatt. Hadd üdvöztse a hit a szegény népet, mely nem csuda, ha vágyik a mennyországba e — „siralom völgyéből.“ Ha majd az emberek segitenek rajta és maga önmagán: akkor nem szorul majd a köszentek segítségére. Kenyeret, munkát, ipart, iskolát a népnek, nem köszenteket!

De ma a bűnak-bajnak hire-hamva sincs, hiszen vásár van Szent-Miklóson, mely véletlenül én módfelett örülök. Vásárokbán egyáltalán nem volt szükkölködésünk. Kezdi-Vásárhelyen iparkiallítás volt, Szepsi-Szent-Györgyön vásár volt, mikor ott jár-

tunk, és most meg épen Szent-Miklóson van vásár. Azért örülök e vásárokon, mert alkalma nyílik az embernek szemlét tartani a nép, a nép terményei és szükségletei felett. Minden ilyen vásár egy-egy néprajzi, termény- és iparkiállítás.

Beértünk magunk is ebédre Szent-Miklóstra, melyet két gazdag vizű patak hasít háromfelé. A nagy piacon hemzsegett a vásárosok tömege és tarkállott az áruk sokfélesége

Mi a népkertbe hajtottunk, a hol, ha jól tudom, a kaszinó helyisége is van. Szép, tágas udvara van a népkertnek, hátul pedig szép, gyümölcsös mulató kertje, a melyben épen most (Szeptember 7-én) érett a cseresznye, a szőlő pedig épen új esztendő táján érnék, ha volna. Nem csoda. Gyó.-Szent-Miklós épen a havasok tövében fekszik és a keleti hegynyílásból élesen rászolgál a levegő. Szép, hosszas félkörben látja maga előtt a marosmenti hegyeket.

Mostanában Szent-Miklósnak egy nevezetes foglya van: azon oláh rablóvezér, a kit ugyan főbe löttek, de még sincs szándékában megválni ez árnyék világtól. Egy hórihorgas, ölnél magasabb, rémületes arczu oláh óriás ez, tökéletes Rembrandt-kép, melynek hátterében a gyilkos, holló fekete szemek mélységeiből, a lélek sötétsége feketlik.

Ha fényes nappal néz is rá az ember, azt gondolja, hogy éjszaka van, oly ijesztő sötétség és fagyasztó ragadozási vágy ül ki e marczona arcz üregein; még fotográfiáját is csak pandurok társaságában tanácsos megnézni — ideges embernek. Ez a banditafőnök volt az, kinek csapata a bor-

széki utat háborgatta és megtámadta a szék főispánját is. Még több szó is lesz róla a borszéki uton. Bár ne kellene banditákkal foglalkozni, se nekem, se másnak.

Gyó.-Szent-Miklós nagyrabecsült értelmisége a népkert terített nagy termében találkozott velünk. Fényes ebéddel vendégelt meg a város barátsága benünket. Asztalnál kölcsönösen szólottak az üdvözlő pohárköszöntések és csendültek a vidám poharak. A szívek hőfoka nagyon magasra hágott, mert az érzelmek túlradása kezdett hatalmas hullámokat vetni a szózatosabbnál szózatosabb és csattanósabbnál csattanósabb pohárköszöntőkben. Csak úgy dörögött az éljen és harsogott a jó kedv. Én a nagy tűzben egy jogászkori jó bajtársamra is akadtam; mindenki ismeri Szent-Miklóson a kis, tüzes szemű ügyvédet, a kinél csak a fekete lehet barnább. Melleg kézszorításomat neked, kedves ifjúkori bajtárs! Mindannyian neki gyujtottunk, mint egy vulkán és már félni kellett — a földingástól, meg a láva kitörésétől, mely a poharakban habzott.

Folyt volna is még a jó kedv arany hulláma Henczidától Bonczidáig az, az hogy tulajdonképen még csak most indult volna meg a „jó világ,” ha én mint elnök, el nem rontom a mulatságot azzal, hogy kiadtam a jelszót és „parancsot” az indulásra; mert bizony hát, messze volt még Borszék.

És a csapat tiszteletére legyen mondva, a vezényszó — bár keserű volt, mint a méreg és élesebb a csapásnál, — de fogott, mert a csapat ismerte a fegyelmet, hallgatott a szóra és néma könyhullatások közt, zokogva indult a zsarnokszívé

vezér után. Persze a vezér nem mondta senkinek, csak magába fojtá, hogy önmagához volt a legzsarnokabb, midőn indulót rendelt; de hát meg kellett lenni annak is, mint a meghalásnak. Szent-Miklós vendégszerető közönségére még a siron tul is megemlékszünk, hogy áldja meg az Isten mindig oly jó kedvvel!

Tehát elhagytuk az utolsó állomást is, és rálépünk az utra, mely végcélunk magaslatára vezet, oda a felséges havasok közé, a hol csak a felhők tanýáznak és a források gyógyereje miveli a csudát. Borszék, te szent forrás, menedék és élet a bajosoknak, csodákkal tele irt könyve a természetnek, hova üdülni és tanulni vágyik a lélek, — feléd száll vágyam, üdvözetem. Ti fenyvesek, koronái a havasi ormoknak, kik illattal, balzsammal töltitek meg az aetheri légkört, ti örökzöld fűrtök, aláomolva a fenyőrengetegek százados testeiről, hogy körülvegyétek koszorúval, díszszel az utast, a ki fenséges hajlékokba lép; ti büszke bérczormok ott fenn az ég magasságaiban, kik nyughelyet adtok a fáradt felhőknek, és te havasi lég, mely mint az Isten lelke, éltetsz, gyógyítasz, emelsz fel az üdülés és élet bájvilágába, te szent, isteni természet felséges erőd, kincseid és bájaid halmazával, fogadd az érkező vándorok áhítatos üdvözlését, a kik szent forrásaidhoz zárandokolnak a messze földről.

VII.

Nem vakondokturások. — Az égbe. — A Maros és Olt szülőföldje. — Elásott kincsek. — A mi Mózesünk. — „Tilalmas.“ — Sajtoltják a kenyeret. — Fenyőhullák. — Isten keze. — Élet és halál. — Erdőégések. — Romok. — Halálbüntetés. — Miből épültek a hegyek? — Ásványvilág. — Hol van a kulcs? — A vadon. — Tündérvilág. — Szintenger. — Az élet forrása. — Tájkép. — Őrség. — Rablóbanda. — Add meg magad! — Gyönyörű vallomások. — A koei is szánka. — Jobban repül, mint a golyó. — Rések a sötétségben. — Villitáncz. — Isten hozott! — Diadaliv. — Rákóczy-induló. — Bevonulás Borszékra. — Tárt karok. — Fényes álom.

A ki Brassóból Borszékra akar utazni, úgy éri el legrövidebb uton célját, a hogy mi utaztunk. Brassó — Szepsi-Szent-György — Tusnád — Csik-Szereda — Szent-Domokos — Gyó.-Szent-Miklós — Borszék. Ez a legrövidebb út és ezek az ut főbb állomásai. Három — négy — három — három — öt — öt — öt = összesen 23 óra járás az egész út, melyet váltott, pihent lovakon két nap alatt meg lehet tenni; különben pedig három nap is rámeget. Mi két nap alatt tettük meg az utat. Tegnap reggel 6 óra után indultunk Brassóból és ma délután 3 óra után indulunk Gyó.-Szent-Miklósról, az utolsó állomásról, a honnan még mondva ugyan négy óra Borszék, de szekeren bizony olyan öt óra járás az, mint a pinta. De hogy is ne? mikor az egész hosszú uton nem tesz az ember egyebet, minthogy Ditrótól kezdve, hegyre fel, hegyről le és hegyre fel meg hegyről le kúszik. Pedig azok a hegyek ám nem vakondokturások, hanem becsületes négy-ötezer láb magas tetők, melyeket meg kell sze-

kerestől, mindenestől mászni, ha Borszékre akar jutni az ember. Borszék nem olyan köznapi aprópénz, a melyet uton-utfélen kaphat akárki. Borszékért — az égbe kell menni. De ugy is illik. A fejedelmek magas palotákban laknak, csak a közönséges ember lapul meg a kényelmes utmenti sárkunyhóban, oda lenn a völgyben. Borszék pedig fejedelem, még pedig páratlan a maga nemében, és nincs korona, melynek gyöngyei drágábbak volnának az élet és egészség azon gyöngyeinél, melyek csudás forrásainak tengernyi mélységéből szórják fel a gyöngyöző hullámokat és terjesztik az élet örök üdvösségét.

Hanem majd akkor beszéljünk róla többet, ha szemeinkkel látjuk, most pedig siessünk, haladjunk felfelé.

A Gyergyó-völgy Erdély legmagasabb lapálya: 2300 lábnyi magasságban fekszik a tenger színe felett. Azért, e felvidéken van Erdély legelőkelőbb folyóinak tulajdonképi víztartója, a mely a Marost és Oltot táplálja gazdag hullámtartalmával. Nem is csuda, ha oly nagyokat ugrálnak mentőkben e folyók: abból a magasból, a honnan jönnek, ugyancsak hányhatják a bukfenczeket, míg elérik a sikokat, a hol a Duna öleli keblére e ruganyos, fürge gyermekeket. E völgyet szeli át utunk, közelebb és közelebb vive északon a hegyekhez, melyek tövében nemsokára elérjük előbb Szárhegyet, aztán Ditrót — e két nagy urat, melynek tulajdonában van Erdély legdrágább gyémántja — Borszék.

Szárhegynél a hegyoldalon feltűnnek ama hófehér foltok, melyek szinte világítanak a hegy-

testen, mintha rejtett kincsek felett csapkodnának ki a hegygyomrából kísértetes lángok. És e hegyben valósággal elásott kincsek mesés gazdagsága hever: tele van hótiszta fehér márvánnyal, mely versenyre hívja a carrarai márványt, azaz hogy hívná, ha volna ember, a ki felemelné a drága követ onnan, a hol most csak olyan, mint az utczi kő, melyet buta barom tapos. Pedig e drága anyagból a hitrege egész világának istenei kelhetnének ki, és a művész teremő vésője lelket űnhetne a hideg márványtestbe, mely szépre, dicsőre oktathatná a népet, és szellemekkel, dicső alakokkal népesülhetne be a hely, a hol a nép most legfeljebb — meszet éget vagy birkát űriz. Izsónk űdvözűlt szelleme, te tudod mily drágaság fekszik e hegy aknáiban, márvánnyá vált kezeid adák meg e tiszta kőeknek az első felavatást és talán a jelt is a feltámadásra. Izsó dolgozott e márványból. Ama mellszobrok, melyek vésűje alul kerültek ki és az akademia termeit diszitik, százhegyi márványból valók.

Ha jól tudom, most lépéseket tesznek a hegy urai, hogy a márvány bányailag töressék, és e végből egy társasággal talán már meg is kötötte a szerződést. Kivánom, hogy e márványtörések kincsbányává váljanak a vidék és a közmivelődés javára.

Tovább haladva Ditró községét találjuk, Borszék másik tulajdonosát. Ez a legutolsó község Borszékig, nemcsak, hanem tulajdonképen egész — Moldváig.

E községben, a hol derék Mózesűnk vagy magyarán mondva, Álmosunk lakik, a ki bevezetett

benünket „oly sok vizzály után“ az ígért földére, e helyen egy meleg kézszorításra megállunk Dr. Szöllősy Máté Ditró és Borszék orvosának hajléka előtt. A hála parancsa ez, megérdemli, hogy minden jót kívánjunk neki, a ki két hét óta nem látta családját, nejét, gyermekeit, hanem ott hagyott mindent, a mi előtte kedves lehet, és eljött élénk, érttünk hű vezetőnek, mint a borszéki vendégszerető közbirtokosok nagyérdemű küldötte. Az Isten tartsa meg hosszasan és boldogul kedves nejével és gyermekeivel együtt, hogy még sokszor vezetője és tanácsadója lehessen a Borszékre zárándoklóknak és megérhesse a gyógyhely felvirulását, melynek ő egyik legbuzgóbb elősegelője.

Ditrónál megfordul az ut és egyenesen célba veszi Borszéket. Az ut kezd emelkedni és felmegy a „Tilalmas“ tetejére, azután lefelé lejt, le egészen az Orotva patakig, melyet egy kis hid fog át és arra való, hogy rajta senki se járjon, mert a kocsik mind a gyors hullámu vizen a hid mellett gázolnak át, hogy megázzék a kerék és jót ihassanak a szomjas lovak a kristálytisza patakból, mely „istenital“ uj erőt önt fáradt izmaikba, a mire szükség is van; mert még csak ezután jön ám a nagy hágó. Ide lenn a mély erdőtarolt völgyben szegényes házikók települtek le a patak partjára, az u. n. Orotva-telep. A magas és meredek hegyoldalak be vannak vetve, ültetve étellel, tengerivel, zöldséggel. Keserves szántóföldek, kinos munkáért adnak egy kis termést. De hát rászorul az ember, a kinek ugyan fehérmárványa, gyönyörű kékhamvas ditroitja, gazdag forrásai vannak, de a harapás kenyeret — úgy szólván a sziklából kell

kisajtolni. Szőlőnek, gyümölcsnek e tájon hire sincs, legfeljebb szamócza és vad málna akad meg a bércek rengetegei közt, hogy megvendégelje az inyencz medvét, mely az emberrel osztozik meg rajta.

A szántóföld itt aranyakat érne, ha volna. Az ember fejszét ragad a kezébe, szédületes meredélyeken és égbe nyuló tetőkön vágja a fát és irtja az erdőt, azt gondolja, hogy így majd szántóföldet csinál az ormokból és lejtőkől. Ideig-óráig terem is valamit a hevert föld, mely csak vékony sziklaboritékot képez, de azután nincs már a földben erő, sok is rá az eső, a nedv és még több a hideg, fagyos szél, mely aztán nem hagyja megérni vagy learatja idő-nap előtt, a mit adna is a föld. Fenn, ezernyi ezer láb magas tetők kupján is lehetett látni néhol szegényes kazlakat. Odafenn van a szérű is, kicsépelik a sovány életet és aztán a magasból úgy szállítják le a mély völgybe, hogy ki-kivágnak egy-két fenyősudarat a lejtőn és e fenyőtalpakra helyezve, mint valami szánkán csusztatják lefelé. Mindenfelé láttunk heverni ilyen fenyőhullákat, melyeket aztán, ha már nincs rájuk szükség elhánynak az utfélen; mert a fának itt semmi becse sincs. Ugy látszik, hogy oly közös, ingyenes jószágnak tekintik e helyeken a fát, mint akár a levegőt vagy a napsugárt. Vetheti, vághatja, irthatja, hordhatja akárki. A fa ezen becstelenségének és azon gondtalan irtogatásnak lehet aztán tulajdonítani az erdők szomorú pusztulását. És a még gondtalanabb legeltetés oka azon borzalmas erdőégéseknek, melyek Borszék környékén mértföldnyi területeken elhamvasztának

egész őserdőket, oly helyeken, a hol még soha nem kongott a fejsze és a melyekben legfeljebb a medvék ütének tanyát. De aztán úgy is néz ki a táj, melyet az ember vadsága felgyújtott, elégetett, mint Sodoma és Gomorrha, melyeket kéntüzes esővel pusztított el a bibliai isten keze. Milliék lettek hamuvá és üszökké e semmivé vált erdőkincsekben. Az itt-ott még állongó erdőtetek összeégett, üszkös, kormos sudarai úgy állják körül Borszék táját, mint a pusztulás meg a kétségbeesés. Az égnek meredező szálfák kormos oszlopai ott állnak égre emelt üszkös, fekete karjaikkal, mintha átkoznák a gyújtogató embert és az égre kiáltoznának, hogy ne nézze e kegyetlen rombolást. A közbe-közbe elterülő ép fenyvesek üde zöldje még csak rikitóbbá teszi az ellentétet a remény zöldje és a kétségbeesés feketesége, az élet és halál között.

És nem hiába van az égrekiáltás. Nem siet, de nem is késik az isten keze. A táj már is kezd vadulni. Zordon kopárság ül ki a hegytestek meztelen oldalaira. Fagyasztóbb a levegő, és a szél, mely előbb csak fújt, most már viharzik mint az orkán szokott; mert nincs ott a sűrű erdőfal, mely megtörné dühét. A lezuhogó esőviz mély hasadékokat vág a kopár lejtőkön és lesodorja rólok a földet, mely előbb fát, tüzelőt, kenyeret termett, míg le nem volt tarolva. De még a völgyek is megérzik a csapás karját. Sok helyütt ijesztő kő-zür, sziklagörgeteg és sűrű törmelék temeti el a völgy ágyát. Szél és vihar meg az eső zuhataga döntögeték le a mélybe e sziklagolyókat, hogy halomra lőjék, rommá tegyék az ember vagyonát, a ki elég vakmerő volt a nagy

természetre emelni szentségtörő kezét. És ha ki nem hull markából az irtó fejsze minél hamarabb; akkor e föld ugyan az övé lesz, de nem szántóföld, nem kaszáló, legelő és erdő, mely kenyérrel tartja és tüzelőt ad télére neki, hanem egy nagy temető, a hova eljárhat — meghalni.

Ne folytassa a vidék e szomorú öngyilkosságát tovább, hanem kimélje és becsülje meg, a mit a jó isten adott; mert az az isten, melynek megvetik, eldobják adományát, megtalál haragudni a méltatlanságért, és rettegjen mindenki az isten — szent haragjától, mely nem egyéb, mint igazságszolgáltatás és szigorú ítélet... A tettek következménye hasonlít a visszhanghoz: a milyen a tett, olyan a következmény. Pusztításnak nem lehet más következménye, mint pusztulás. A rom a rombólók büntetése. Féljünk a romoktól; mert ott nincsen élet. A rom a legrettenetesebb halálbüntetés!

De nézzünk mélyebbre is. Miből van e hegyek csonttömege, minő a kőzet? Nem is kell bevágni a földbe. A hol meztelen gerinczek, kopár sziklabordák és éles kőszálak meredeznek, láthatjuk, hogy miből épültek a hegysorok. Egy helyütt syenit és gránitsziklák tornyosulnak, ijesztőleg függve fenn a mély ut felett; más helyen a csillámpala zöldel, vagy sötét oszlopai emelkednek a porphyrszikláknak. A gránit, mely uralkodó kőzet, helylyel-helylyel „szemcsés amphibolittal“ van keverve. Észak felé, azon a helyen, melyet „bányának“ neveznek, ott meg egy gyönyörű hamvaskék ásvány fordul elő, melyet eddig még sehol nem találtak a föld kerekén, csak itt. Talán azért hívják épen ditroitnak (sodalith). Szinvegyülete szép-

ségénél, kemény, faragás- és csiszolásra alkalmas voltánál fogva becses anyagot nyújthatna az építésnek és a műfaragónak. Gyönyörű asztalok, faragványok és diszmvéek készülhetnének belőle. Most a hegy gyomra takarja el szépségét vagy ott hever az országuton és a négy lábu szobrász faragja belőle patkójával — a kavicsot. Én csak az országutról felvett darabokat hoztam magammal, de gyönyörködöm a szép fehérrel áttört kék árnyékolás kedves színjátékában, valahányszor látom. Ezen ásvány — Haidinger nézete szerint — kék sodalith, mely sokfeleképen vegyülve van orthoklás, cancrinit, elaeolith és oligoklassal; vörhenyes barna árnyékát a fekete amfiboltól kapja, benne tündöklük a csillám és bé van hintve a delejvaskő, sphen, mészpáth és számos más ásványok szemcséivel. És ez a szingazdag, csillogó-villogó vegyülék mind együtt képezi a ditroitot. Képzeld már most valaki ezen ásványt csiszolva. Mily felséges pompája sugárzik ki a leggyönyörűbb színváltozatoknak ezen ásvány sima tükrebből! Egész gyűjteménye a színeknek.

De nem csak ebből áll még a vidék ásványgazdagsága. Drága fém- és dús érczrétegek is fordulnak itt elő. Nevezetesen: ezüst tartalmu ólomfény, réz- és vaskovand. És a mit első helyen kellett volna emlitenem, van a vidéknek a fehérnél becsesebb fekete gyémántja, gazdag szénkincse. És hogy csak sejtelmet adhassak azon mesés változatosságról, melyet e vidék ásványvilága tár fel, pusztán csak neveiket említem fel az előforduló ásványoknak. Az öskőzet pala és mész, nevezetesen Borszék vidékén, csillámpala. Ezen alapkőzet-

ben rejtőznek a többi ásványtestek szórványos képződései is. E törzsközet — a pala eregeti a rokon sarjakat is, minők: a fagyalpala, csillám-, tüllepala, kovagpala, melyek mellett a szemcsés mész, syenit és gránit óriási területein kovarcz és gneis is fordul elő. Az ősmészkövekben csillám és talk, dolomit, „néha gypstartalommal.“ A trachyt több helyen töri át kimagasló kupjaival az őspala-burkolatot, sőt délnyugoton a Maros-völgyét a trachyt képződmény egész hegysora szegélyzi. A trachytban megint sanidin-jegeczek vannak.

De ki győzné mind feltárni e bűvös világot, melyet tele töltött kincsekkel a bőség szaruja?! Most még elzárt bányák, melyeknek kulcsa — a jövőnél van.

Csak haladunk, csak kúszunk a lejtős uton felfelé. Lenn a völgyben, míg még nem nagy az emelkedő, az Orotva hullámai nyujtanak társaságot, üde hangon csevegve, beszélgetve a hegyi származás tisztaságáról, a mit különben láthattunk is gyöngyöző habjairól. Azután elérünk egy hatalmas hegysarkot, melynél az ut északra fordul a Halaság patak irányában. A hegysaroknak, melyet apró nyires és itt-ott csenevész fenyőszálak takarnak, „Nyires sarok“ a neve. Az egész egy nagy kúp, melyet merész sziklaszálak koronája ékit. Az ut meredekebbé lesz. A táj mogorvább, zordonabb. Megszűkül a völgy. Mind a két oldalon leszakadással fenyegető sziklafokok. A hegyek testéből, kikönyöklő syenit és gránitcsontok meredeznek fel, melyeket aztán az üvöltő fergeteg haragja a mélység torkába szokott do-

bálni. Így keletkeznek aztán amaz ijesztő sziklazűrök, melyek rommá teszik a völgyfeneket. Egy visszariasztó vadonba jutánk, a hol még a ruganyos nyír és a büszke fenyő is csak úgy bujkál alágörnyedt, beteges testével. Mintha ez ijesztő magányban még a növényzetet is rémület fogná el. A közeledő est leereszkedő homálya még sötétebbé teszi a tájat, melyben a kidüledező szirtkoponyák megannyi kísértetekként népesítik be a lakatlan hegynyilást. A Szilfás-pataktól fel egészen a hágó tetejéig ilyen a táj. És ez mind jól van így. Csak azért van, hogy emelje a kép tündériségét, mely odafenn a magasban, a 4060' magas Köz-Rez tetején jutalmazza meg az utast mind ama borzalmakért, melyeknek az ijedelmes völgy torkában martaléka volt. A természet ért a jelenetek- és meglepetésekhez. Az ellentétek oly összezúzó nehézsége és annyira bájos fensége, alig érintkezik valahol ily nagyszerű közvetlenségben, mint a Köz-Rez tetején. Nézzünk körül rajta. Hátra felé, a merre épen eljöttünk, olyan a táj, hogy szinte halljuk a sátán dörgedelmes hangját, mely azt mondja: ez birodalmam. Előre tekintve: megnyílik az egész mennyország. Egy bájvilág havasokból és rengetegekből. Égbe nyuladozó ormok, elterült hegyhátak, tátongó mélységek, kitárult völgyölek: emelkedő, mélyedező, hullámos havasi világ, mintha élő tündérekkel volna tele, a kik most épen pihennek, szinte látjuk a keblek halmaait és hullámozását. Nem is volna csuda, ha feléledne itt még a kőszikla is, a milyen az aetheri levegő. Egy oceán hullámozásának véljük a színek mély feketén, sötétzölden és világoskéken lebegő játékát. Es valóban a színváltozat és a színég-

telenség egész tengere az, melybe belémerül néző, ámuló elbűvölt lelkünk. Az alak- és szintenger versenyt rendeznek a halandó számára, ki e tájra jött, hogy megtanulja, mi a csuda, — a szépség és fenség csudája. Szó szerint beleveszünk a táj bájainak özönébe. Megkövülünk. Nem mozdulunk. Másnak kell felrázni ámulatunkból és merengésünk álmaiból. És mikor az összhatás bűvös mámorából felébredénk, akkor kezdjük észrevenni e csudás világ részleteit. Soha nem látott fenyőoszlopok állnak körül, mintha az eget tartanák. Egyes törzsek átmérője két-három láb, egyes sudarak magassága 30—35 öl. A körülterjengő ágakról gazdag fűrtökben omlik alá az örökzöld lombzat.

Köröskörül csörgedezés nesze szálldogál felénk, úgy hiv, úgy csábít maga felé a zöngzetes hang, mintha mondaná, hogy a patak hulláma beszélni szeretne velünk. Követjük az édes meghívót és új élvek kelyhe vár reánk. Sziklapárkányzatokat látunk magunk előtt ezerféle szeszély alakjaiba öltözködve, és e sziklapárkányok fedele alul jéghideg források bugyognak ki. A ki iszsza vizét, „örök élete lesz tőle.“ Iszunk a csábos hullámokból, és érezzük, hogy ez az üdvösség és élet forrása.

Amott, túl a fenyvesek koronái felett lombos erdők szőnek diszt, éket a magaslatokra, melyekben a táj régi barátai a Magas Bükkre ismernek. Lenn a lábánál, mintha csak oltalmába venné és bükkös takarójával fedezné vész és zivatar ellen, parányi házikók simulnak meg, messze fénylő fedeleiken mintha a biztonság érzete sugárzanék át. Füstölög is valami kémény-féle a telep-

körében. Kérdezősködünk, és az odavaló embertől megtudjuk, hogy az ott — Borszék, füstölgő gyárával. Borszéken tul kék koszorút húznak a körbe álló havasok, melyek sorából fejedelmileg magaslanak ki a Rakottyás, Mezővész, Muncsel és Kis Czibles felhőkoronás ormai, hogy belefogózzanak a Kelemen havas trachyt-bástyaiba. Tovább fűződnek nyugatra a marosmenti havasok. Egetverő csúcsaik átköszöngetnek a határszéli havasormoknak, legfőképen a Magura, Obcsina és Stézia tetői. Keleten a tölgyesi szoros hegyfűzérei vonulnak el, melyek felett a Komárnyik csipkés taréja és a 6017' magas moldvai Csalhó légies tetői magaslanak, oly könnyen lebegve, mint felhőfodrok az égen.

Köröskörül szövődik a havasok hálója, melyben fogva vagyunk, s melyben fogolynak lenni oly mennyei sors!

De haladjunk, mert már leáldozott a nap és utolsó sugarait is leszedé a borongó ormokról.

Az ut, melynek tetőpontján állunk 4060' magas. Lefelé kell szállnunk folyton-folyvást egész Borszékig, még pedig meredek lejtőkön. Megindulunk. Hát e miféle fegyveres népség itt, sorba állva, vagy odadülöngözve az ut korlátjához? Köznép fegyverben tömegesen, — mit jelentsen ez? A fegyver, ha nem vadra céloz, mindig bizonytalan állapotot jelent. A fegyveres nép ezen országuton a biztonság őre, a borszéki közbirtokosság tartja itt utai és birtoka védelmére az őrséget, mely nélkül ezen elhagyott, néptelen rengetegekben nem lenne biztos egy pillanatig sem az utas vagy kereskedő élete, vagyona.

Nem régiben is (augustusban) Moldvából betört oláh rablócsapat fenyegette ezen utat, ki is fosztott egynehány embert és ráijesztett a főispán lovaira is, melyek megbokrosodva ragadtak vissza, lefelé a lejtőn Borszék felé. Azóta katonaság van kirendelve az országot őrzésére. Találkoztunk is sűrűen a jövő-menő őrijáratokkal. A mire azonban már nem is volt szükség, mert a rablócsapat széjjel van ugrasztva és vezére löve, fogva a szentmiklósiak vendégszeretetét élvezi, még le is fotografíroztatták — emlékül, képe jó lesz arra, hogy ijesztgessék vele a Borszékre szándékoló utasokat, ennél ijesztőbb képet nem lehetne e célra találni. Feljebb szólottam már e rémületes arcz ijesztő voltáról. Különben sem az őrségnek, sem az őrijáratoknak nem köszönhetik a borszékiek e becses arczképet, hanem egy derék, fiatal székely medvevadásznak, a ki társaival utána ment a rablócsapatnak a havasok és erdők rengetegébe. Benn a havasok mélyében, a hol csak az oláh pásztor meg a medve lakik, hosszú keresés után egy pásztorkunyhóra akadtak a sötét éjszakában. E kunyhóban ropogó tűz mellett egy óriási vad oláh éppen azzal foglalkozott, hogy ázott fegyverét szárogatá.

Mindjárt tudták, hogy ez a keresett vad. Körülállották gondosan a kunyhót, tüzre emelték a fegyvereket és aztán székely legényünk — kár hogy nem tudom a nevét! — belekiáltott a kunyhóba az oláhnak, hogy körül van véve, adja meg magát! Erre azonban az lett az emberséges válasz, hogy az oláh célba fogta és rásüté fegyverét, mely a nedvesség miatt — szerencsére — csütörtököt mondott. A székely legény is tudta már

most, hogy milyen nyelven ért az oláh atyafi, tüzet mondott és odagyújtott a füle tövébe, a mi nem volt kis dolog, mert a bandita a pásztorgyereket tartotta fedezetül maga elébe, a ki a kunyhóban melegedett. Ez a lövés egy medvét vagy elefántot talán megölt volna, hanem a rabló csak összeesett tőle, megfogták és még saját lábain gyalog ment be Borszékre. Azóta kiszedték füléből a futót és most ott gyógyul Gyó.-Szent-Miklóson. Vallatják erősen, vall is hűségesen, minden nap százfélekép — ugyanazon kérdésekre. Legalább a vallatók gyönyörködhetnek a változatosságban, melynek bővében vannak.

De haladjunk tovább; mert jön az éjszaka.

Meredeken lejt az út lefelé, hogy szinte belekapaszkodunk a kocsi oldalába mely inkább szánkamódra siklik, mint pedig forognának kerekerei. Itt még a kocsi is szánka. Egy helyen sűrű, sötét fenyvesek között, vezetőnk figyelmeztet, hogy itt támadták meg a rablók a főispánt, kinek lovai azonban jobban repültek, mint a golyó. A borzalom fut át, az az hogy futna, ha valami nem csillámlanék épen mellettünk az útfélen, a mi azt mondja, hogy nincs mitől félni. Az őrző katonák szuronyhegyei küldék a biztató fényt. Azután, megyünk, szállunk és egészen bele merülünk a sötét este feketeségébe. Szemeink, akárha nem is néznének, úgy sem látnak egyebet mint a sötétség végetlen pusztaságát.

De egyszerre csak rések támadnak a sötétségben. A távol mélységben mintha lidércztüzek bolyonganának, vagy mintha fényes szellemalakok járnának villitánczot szép sorjában. Lángok gyula-

doznak ki hosszú sorban és oly hévvel villognak, lobognak, mintha csak összeakarnák égetni — a sötétséget. A lángsorok mind közelebb jönnek, mindjobban lobognak, mintha integetnének, hívogatnának és mondanák, hogy „Isten hozott!“ Végre lenn vagyunk a katlan fenekén, ott, a hol a lángok öltögetik tüzes nyelveiket a sötétségre. Most tudjuk csak a nappali világosságnál, hogy Borszék kapujához értünk. És ez a kapu egy fenyőágakkal ékes, fellobogózott diadalív, melyet számunkra a borszéki közbirtokosság páratlan vendégszeretete és testvéri érzelme emelt. A diadalív szárnyainál jobbra és balra sűrű embersorok képeznek élő falat. Elláthatlan füzérekben cserép tányérok szegélyezik két oldalról az utat és hullámos lángokat ereget belőlök az égő fenyő szurok. E tűzláncz köté össze Alsó- és Felső-Borszéket egy jó negyed óra hosszat. A sötétségnek hire-hamva sem volt többé a lángfolyam mentében, melynek medrét most a habzó, pezsgő élet hullámai foglalták el.

Mikor megérkeztünk a díszkapuhoz, riadó éljenekben tört ki a nép és Salamon zenekara rágyújtott a Rákóczy harsogó indulójára. A visszhangos hegyek is belezendültek a harsonába, mintha ők is üdvözlőnének. Utunk valóságos diadalmenet volt. Usztunk a fényárban. Mindenikünk egy-egy Caesárnak képzelé magát. Még az ut is, a melyen haladtunk, csillogó gyöngyökkel volt himezve. Az előbb csepergett eső készíté e fényes szőnyeget, melynek vizgyöngyein a lángok sugarai égtek. Valóságos lángtenger hullámzott körülöttünk. Így vonultunk be Borszékre. A birtokosság egyenesen kész szállásainkra vezetett, a honnan mihelyt kissé ember-

ségebb formát adtunk magunknak, azonnal a nagy vendéglő tárt karjai közé sietünk, a hol fényes teremben gazdagon terített asztal bőségszaruja omlott reánk. Ez volt borszéki kedves házi gazdáinkkal a legelső találkozásunk. Üdvözöltük egymást melegen, szívélyesen miként testvérekhez illik. Ismerkedtünk. Barátkoztunk. Pohárköszöntőket mondtunk egymás boldogságára. És mikor aztán szívünk-lelkünk jól lakott örömmel, testünk pedig csordultig telt, kezet szorítottunk és pihenőre mentünk, hogy ne is lássuk az éjszakát, hanem csakugy beleébredjünk a havasi világ fényes reggelébe. Az álom itt nem volt álom, hanem folytatása a valóságnak, tele fénynyel és élvekkal.

VIII.

Borszéken. — Ki költött fel? — A regg. — A gyógyhely. — Források. — Ki gyógyul meg? — Az is a kinek baja nincs. — Istenital. — Tartsunk rendet! — Kiállítás. — Ülés. — Programm. — Töltőház. — Számát, nevét sem tudja az ember. — Sok szép terv. — Lobogó. — Barlangok. — Tündérkert. — Kossuth-kut. — Lázárfürdő. — Sáros fürdő. — Áldomás. — Adakozás. — Folytatás. — Erdei kut. — Kövületek. — Üveggyár. — Méhészet. — Utonállók. — Egy medvebőr, a melynek historiája van. — Megint ülés.

A vágy korán költött fel benünket. Vágyakodtunk Borszéket napvilágnál látni. Sietett is kedvünket tölteni a barátságos nap. Az égről lehullott a felhőfátyol, és a kék boltozatról áradt a napsugár. Siettünk üdvözlétére. Ránéztünk az elbájoló havasi világra, ott feledők megbüvölt szemeinket a ragyogó

ormokon és lelkünk csüggve maradt a havasi ég boltozatán Ez volt reggeli imánk, üdvözlötünk.

Minő levegő?! . . . Mint a feltámadás. A lehellet csupa balzsam. Köröskörül zöld erdők, ligetek. Amott a fenyvesek sötét takarója feketezöld diszben, oly komoly, oly fenséges, mint az ünnepnap. Fejünk felett pedig koszorút fűzött a bükkös erdő üde lombja. Csak egy helyen meredeznek fekete oszlopok — a tüzdult erdők kormos fenyőszálai. Mintha temető volna, megannyi fejfával!

Zenét is hallunk: a dallamos csermely üde habjaitól úgy cseveg, úgy csörgedez, úgy zeng.

A szellőnek most nincs mondani valója: nem is suttog. Annál jobban forr és pezseg a források keble. Emlőikből fürge erek fakadoznak, és tánczolva lejtének a völgy virányain.

Az ember éled, emelkedik, azt hiszi, hogy homloka mindjárt a felhőket éri. Az összhang, mely körülleg, elragadó. Sietünk a forrásokhoz. Csupa gyöngyöket szór a pazar hullám. A borviz tengerré vált. Borviz meg borviz, a merre a szem lát és hová csak lépteink vezetnek. A fürdőtelep izléses épületei könnyen emelkednek, és uralkodni engedik a fürdők felett ívelő boltozatos tetők szelős kupoláit. Tágas szép terek hivogatnak edző sétára. Sürgősen jönnek-mennek a borvizes szekerek. A nyájör belefúj szózatot kürtjébe és legelőre indul az éhes nyáj, bölgve, kolompolva

Ilyen a reggel Borszéken.

Borszék egy tágas medencze lejtősen emelkedett párkányzatán, a tengerszine felett 2790 láb

magasan fekszik. 5—600 vendég számára kényelmesen adhat szállást, szép, tágas, csinos épületeiben. Szállodája, mely az egy-két napra belátogatónak is adjon fedelet, épen most van tervben a legszébb pontok egyikén. Van fürdőorvos és gyógyszerár. Kitűnő az ételmezés (4—6 vendéglőben) és aránylag jutányos. Háznál is lehet főzni. Pompás zenekarai vannak, az idén is a messze földön ismeretes Salamon volt szerződöttve. Forrásgazdagsága mesés. Fürdői igen jó karban vannak. Vannak tükör-, kád- és hullámfürdői, igen csinos, izléses faépületekkel fedve. Jéghideg tükörfürdők és meleg kádfürdők. Kedves sétányai benyulnak a szép fenyőligetek közé, a hol a levegő tiszta merő egészség. Pompás kaszinóhelyiségében számos ujság és jó könyvek, zongora, tekeasztal és kedélyes társaság nyújt élvezet és tanulságot. Egy üveggyár pusztán az elszállítandó borviz számára gyártja a palaczkokat. Alsó-Borszéken ott van a mintaszerű Riegelféle méhészet, és felséges zamatos, illatos havasi mézzel traktálja a vendégeket. Gyönyörű kirándulási helyek gazdag változatban kínálkoznak. Csak egy-kettő legyen itt említve. Ott van alig félórányi kényelmes sétára a „Tündérkert“ vadregényes sziklaképződéseivel, mély nyílásai- és barlangjaival. A Bükk havas. Az erdei kút fenyves magányai. Távolsabb a nagyszerű Bélbor dús, gazdag borvizforrásaival, Holló, Válya-Száké, Tölgyes, Vereskő, Preszékár, a Putna-völgy, a Csalhó és mások.

Fürdőidény alatt távirdai hivatal és napontai levélposta-közlekedés van.

A gyógy mód jelenleg kétféle: ivó- és für-

dőgyógy mód, habár a felséges havasi levegő Borszékét kiváló éghajlati gyógymódra is kitűnően képesíti.

Borszék számos forrásai közül csak a következők legyenek nevezve:

Ivásra használt források:

1. A főkut; 2. Kossuth-kut; 3. László-kut; 4. Boldizsár-kut; 5. Az erdei kut. Ezeken kívül számos más forrás, melyek még használatban nincsenek; de kitűnő iható borviz tartalmuak. Nevezetesen: a pásztorkut; a köcsuci forrás; a kerek-székmezei kut, a környezetében levő számtalan forrással; az Erzsébetforrás és még igen sok más forrás, melyekre az ember lépten-nyomon akad.

Kitűnő édesviz források: A szent János-kut, a Boldizsár-kut feletti forrás és mások.

Fürdőkül használt források:

1. Az Ó-Lobogó; 2. Az Uj-Lobogó. 3. A melegfürdő; 4. Az Ó-Sáros; 5. Az Uj-Sáros; 6. Lászlár-fürdő; 7. A zuhany; 8. A szarvas-fürdő; 9. A Kunfürdő és mások.

Borszék forrásai roppant mennyiségű szabad és kötött szénsavat tartalmaznak. A kötött szénsav nagy mennyiségének köszönheti a borszéki viz azon tulajdonságát, hogy messze földre szállítható, évekig eláll és megtartja kellemes csipős savanyúságát, sőt szabadon minden dugaszolás nélkül is úgy elállanak e vizek, hogy több nap múlva is alig vesz észre az ember változást rajtuk. A szénsavon felül valamennyi forrásban (a Boldizsár-kut kivételével) van vas is, de fanyar íze legkevésbé sem érzik meg, mint más vasas vizeknél. Van még e forrásokban különféle arányok szerint ve-

gyülve : mészeny, magnesium, natrium, lithium, kalium, chlorkalium, chlornatrum, kénsavas mészeny, aluminium elég, kovasav. Legutoljára Than Károly egyetemi tanár elemezte e forrásokat 1873-ban. Elemezései eredményéről a m. tud. akadémia 1875. april 12-én tartott ülésében tartott előadást, mely alkalommal nevezetesen e források szénsav tartalmának gazdagságáról azt mondá, hogy e tekintetben minden eddig jól ismert ásványvizet felülmul. Vas is oly bőven van e forrásokban, nevezetesen a Kosuthkutban (szénsavas éleny-vas), hogy „e forrás vastartalma meghaladja a Spaa-i és Pyrmonti híres vasas vizek tartalmát.“

E források részletes elemzésének eredménye bővebben látható dr. Cseh Károly, volt borszéki főorvos „Borszék“ című monographiájában és egy külön kis füzetben, mely e műből kivonatkép 1875-ben megjelent.

Kitűnő gyógyhatása van a borszéki vizeknek a vér és idegrendszer számos bajaiban. Csak nagy vonásokban legyenek itt feljegyezve tájékozó átnézetül a következő bajok, melyekben gyógyhatást tanusítottak:

1. A gyomor és bélcsatorna bajai: emésztés hiánya, makacs székrekedések, gyakori hasmenések; idült gyomor- és bélhurut. Ez utóbbi bajokban szenvedők gyomra nagy mennyiségű nyákot és savat tartalmaz, melyek a szenvedőt kinozzák, nyelvök fehér ragadós nyákkal van bevonva, gyomruk tája fájdalmas. „Gyomorégés, savanyu felbőfőzés, időnként keserű, nyákos, epés hányás“ kinozzák az ilyen bajos embert.

2. A vérszegénység, nagy vér- és nedv vesz-

teségek, lázas betegségek után, fiatal leányok sápkóra (halványság, sárgaság).

3. A görvély (scrophulosis) és angolkór (rachitis).

4. A hugyszervek némely bajai.

5. A nemző szervek bajai. Főbb női bajok: hősárhány, túlságosan bő havi tisztulás, fehér folyás.

6. A légzőszervek bajai: idült hörghurut és kezdődő tüdővész.

7. A csúz és köszvény (rheumatismus és podagra).

8. A máj és lép vérbősége és daganata.

9. Az idegrendszer bajai. Ideggyöngeség; idegszabák; gerincz-izgatottság, görcsök, izomrángatódzás stb. a hűdés (szélhűdés) több neme; a férfi tehetetlenség, ondófolys, gyakori magömlések; a méhszenv és rásztkór (hypochondrie).

10. Vízkórosok váltóláza. stb. Bővebb leírás található dr. Cseh Károly feljebb említett irataiban.

De nemcsak a bajos embernek adnak e drága források új egészséget, új életet, hanem az egészségesnek is oly kellemes, csipős, savanyús ízű, üdítő, edző italt, melynek nincsen párja. A borvizgazdaság mai külterjű üzése mellett is 3 millió palaczk borviz szállittatik el Borszékről évenként, hát még ha ismerné és becsülni tudná kellőleg a világ és ha lenne vasutja Borszéknek, mely most, kellő összeköttetés nélkül, oly távol esik a világtól! Ezen betegnek, egészségesnek jót tevő kedves vizek a világkereskedés tárgyaivá lehetnének, a mint-hogy — semmi kétség benne — idővel azokká

lesznek is. De míg megközelíthetlenek, míg ismeretlenek, addig nagyon természetes, hogy ignoti nulla cupido.

Hanem miután nagyjából körülnéztünk Borszéken és kissé tájékoztuk magunkat, kövessük a történetek folyamát és tartsunk rendet.

* * *

September 8-ika volt. Az idővel élnünk kellett; mert csak egy napunk volt Borszék számára. Beosztottuk az időt lehető gazdaságosan. Reggel 8 órakor összegyülekeztünk és ülést tartottunk a casino szép, nagy termében, mely ez alkalomra virágfüzerekkel és fenyőgalyakkal volt diszítve. A terem bejáratánál balra, érdekes kis kiállítást rendezett a fürdő nagyérdemű, buzgó mérnöke Margitay Gábor ur, hogy egy áttekinthető természeti képből mutassa be Borszék és vidéke természeti és műtörténelmi nevezetességeit. Ott fehérlett a gyönyörű szárhegyi fehérmárvány, csillámos fényt szórt a hamvaskék ditroit, sötét tűzben csillogott a vidék fekete gyémántja, pompás kőszene; mészpát-jegőczők tündököltek elénk; dús réz- és másnemű ércztartalmu kőzetek sugárzottak szerte, számos mész- és krétafélék, kitűnő agyagföldek, üvegkészítésre való pompás fehér kavics, alakdús csepkövek, szeszélyes kővületek, régészeti tárgyak és pénzek tarka vegyületben szólottak nekünk e vidék természeti kincsgazdagságáról és történelmi multjáról.

Ezen gyűjtemény megtekintése után következett az ülés megnyitása, mely alkalommal legel-

sőbbben is Dezső Mózes közbecsülésben álló szárhegyi földbirtokos és fürdőbizottsági elnök szívélyes hangon üdvözölte Szárhegy és Ditró községek nevében is, társaságunkat, mely üdvözlést e sorok írójának, mint társasági elnöknek, volt szerencséje viszonzni.

Ezután az ülésen szép számmal megjelent helybeli és vidéki közönség iránti tiszteletből és a társaság közkívánatára, e sorok írója értekezett a „magyar égalji és gazdasági viszonyokról.” Ezen értekezés után a borszéki fürdőbizottság kedveskedett társaságunknak egy gazdag tartalmu programmirattal, mely szép sorrendben elénk tárta azon helyi nevezetességeket, melyek megtekintése és tanulmányozása a nap munkáját fogja képezni. Ezen programm szerint indultunk aztán meg a nevezetességek megtekintésére. Vezetőnk és cicerónénk, a fürdő derék mérnöke a fáradhatlan Margitay Gábor ur volt, a ki értelmes magyarázatával oly kedvesekké és tanulságosokká tette a nap élményeit.

A casinóból legelőszőr is a főkúthoz mentünk, melylyel közvetlen kapcsolatban áll a töltőház. A főkut azon forrás, melyből legfőképen merik a híres borszéki savanyu vizet. És habár most évenként 3 millió palaczkvizet meritenek ki ezen forrásból, még fél annyi elfoly szabadon belőle, úgy hogy okszerűbb töltési mód mellett ezen egy forrás maga képes volna évenként 5—6 millió palaczkot megtölteni. Hát aztán, hol vannak a többi kitünőbbnél kitünőbb források, melyek vize még egészen szűz, mert a kereskedés még csak meg sem érintette? Pedig az ember nem ké-

pes eldönteni, melyik a jobb, kedvesebb, üdítőbb víz a sok forrás közül. Ott van a felséges erdei kut, a László-, a Boldizsárforrás, a Kossuth-kut és mind a drága jó forrás, melynek számát-nevét alig tudja az ember.

A főkutnak nevezett forrás felületéhez egy szűk kis plén-vályu van alkalmazva, ezen a vályun a folyvást bugyogó savanyu víz szakadatlanul lefolyik a forrásból. A vályu külső végén legyező alakban négy csap ágazik el, mely csapokon a vályun át folyó forrásvíz leömlik egyenesen az alájok tartott palaczkokba. A megtelt palaczkok azonnal bedugatnak parafadugóval és aztán leszállíttatnak a kétszáz lépésre alig fekvő dugaszoló házba, itt a bedugott palaczkok feje nyakig bemártatik olvasztott szurokba, a beszurkolt fejre aztán köriratos czinkupokat huznak, melylyel a palaczk le van pecsételve. A borvizes palaczkok fenekén félköralakban „Borszék” és „1—28” gyári szám van nyomva. Ezen palaczkok gyártására Borszéken egy pusztán csak e célra berendezett üveggyár van. A leirt módon megtöltött, bedugott és bepecsételt palaczkok aztán elrakatnak nagy raktárakba, pinczékbe, a honnan a borvizszállító emberek vagy a megrendelők mindig készen, tetszés szerinti mennyiségben kaphatják télen-nyáron egyaránt; mert a töltögetés szakadatlanul foly egész éven át éjjel-nappal. A töltögetés és dugaszolás egyszerűen szabad kézzel történik. Begyakorlott, fürgé kezű székely leányok végzik e munkát éjjel-nappal folyton-folyvást. Helyben egy palaczk borviznek az ára: 8 krajczár. A borvizszállító emberek e célra berendezett szekereikre 150 palaczkot raknak fel egyszerre. Bor-

vizraktárak vannak: Budapesten: Lápossy Ferencznél (Dorottya utca 8. szám); Nagy-Váradon: Janky Antalnál; Aradon: V. S. Pinnernél. Kaphatók $1\frac{1}{2}$, 1, és $\frac{1}{2}$ literes palaczkokban, vagy ládába helyezve. Egy láda borviznek, melyben 30 egy-literes palaczk van, az ára: Budapesten: 7 frt. 50 kr.; N.-Váradon és Aradon: 6 frt. 50 kr.

Borszéknek évi 52,000 forintra menő haszna főképp a borvizárulásból van; mert Borszékre, mint fürdő- és gyógyhelyre eddig még kevés súlyt helyeztek birtokosai. Csak most erősbül mindjobban azon meggyőződés, hogy Borszék észszerű berendezés, kellő kényelem és hozzáférhető utak mellett, világjelentőségre van hivatva, és mint gyógyhely százszor nagyobb pénzforgalmat és jövedelmet hoz birtokosainak és a vidéknek, mint a 8 krajezáros borvizes palaczkok, melyekből különben gyakorlatibb csorgatás és gépdugaszolás útján csak a főkutból magából kétszer annyit lehetne termelni, mint most.

A Borszék jövője iránt való meggyőződés már is szép tervek megvalósítására, építkezésekre, szépítésekre és dús kamatokat ígérő beruházásokra serkenti a közbirtokosság saját érdekeit ismerő tagjait, és óhajtva reméljük, hogy Borszék ma-holnap Mekkaként fogja vonzani a világtájak minden irányából azokat, a kik szent forrásainál üdülést, egészséget, üdvösséget jönnek keresni.

Egy nevezetes változtatás van tervben a töltőház áthelyezésére vonatkozólag. A főkut között meg a pecsételő ház és a raktárak között ugyanis egy körülbelől kétszáz lépésnyi széles tér fekszik

mely Borszék középpontján, a főkut tözsomszédságában fekűvén, a legszebb és legalkalmasabb sétánynak való hely. A borvizes szekerek, melyek a töltőházból lehordozzák a vizeket, most e szép téren át sűrögnek-forognak a főkut körül. Hogy tehát a szép tér a borvizes szekerek zajától és látatlankodásától meneküljön, azt tervezi a birtokosság, hogy a főkut vize a tér alatt elhelyezendő csőven levezetessék egyenesen a dugaszoló házba és a raktárakhoz, a melyek udvarán aztán a borvizes szekerek a közönség minden kellemetlen háborgatása nélkül, rakodhatnak és szállithatják a vizeket.

Ez szép terv, hanem attól tart a fürdőbizottság, hogy a forrás vizének elvezetése ártalmára talál lenni a forrásviz jóságának, és hozzánk is kérdést intézett az iránt, hogy támadhatna-e baj az elvezetés folytán, és hogy mi tevő legyen a birtokosság, hogy minden bajnak elejét vehesse? Társaságunk ülésben is tárgyalta a kérdést és minden biztossággal nem mondhatta meg, vajjon az elvezetés fog-e ártani a víz jóságának, vagy nem, hanem miután példa van eféle elvezetésekre elég, nevezetesen Márienbadban is, azért csatlakozott társaságunk Herblieh geolog (mély tanulmányokon nyugvó, írásban benyújtott és felvilágosító rajzokkal ellátott dolgozatában nyilvánított) azon véleményéhez, hogy óvatos eljárás mellett, a forrásviz veszély nélkül elvezethető. Az elvezetés módjára nézve társaságunk ajánlja, hogy a vízvezető cső a forrás alján alkalmaztassék, a hol még a víz a levegővel érintkezésbe sem jön; a cső üvegből legyen, mindennemű ártalmas ásványi lerakódások meggátlása végett; a cső ürmérete csak olyan nagy legyen, hogy a cső

mindig egészen tele legyen a forrás lefolyó vizével, hogy az egészen telt csőbe a levegő be ne tola-
koddassék és vegyi változásokat ne okozhasson; hogy
a cső vége szeleppel legyen ellátva a forrásviz el-
zárhatása végett akkor, ha nem csapolják, ilyen
esetekre pedig a forrás felületén a feles vizek elve-
zetésére szolgáló csap legyen alkalmazva; végül
ajánlja társaságunk, hogy a csorgató csövek ne a
palaczk szája felett függjenek és a szabad levegőn
át öntsék a vizet a palaczkokba, hanem a palaczk
száján át lenyuljanak a palaczkok fenekére és úgy
töltessenek a palaczkok; akkor a levegő nem árthat
ugy a viznek, mintha felülről a szabad levegőn át
öntögetik. Ezen ajánlatok, melyeket ülésünk tett,
azt hiszem elég óvatosságról tanuskodnak, hanem
nekem azóta egy más gondolatom támadt.

A feladat az, hogy a főkut környéke és a
nagy tér tisztittassék meg a borvizes szekerektől
hogy sétánynya legyen alakítható.

Én ezen célra nem a forrást vezetném le
csapon föld alatt, hanem a forrásnál már megtöl-
tött és eldugaszolt palaczkokat. A föld alatti szál-
litás már ma nem ujság. Londonban és másutt
pneumatikus levél- és teherposták is vannak, lég-
nyomásra. Vajjon nem lehetne-e arra alkalmas lá-
dákból hasonló földalatti csövekben a főkuttál
megtöltött és bedugaszolt palaczkokat a pecsételő
helyre és a raktárakba szállítani? Ezen esetben
semmi veszélytől nem lehetne félteni a víz jósa-
gát. Oly kimeríthetlen kincsánya pedig mint a
főkut forrása, megérdemelne egy ilyen berende-
zést. Ha pedig az volna alkalmatlan, hogy a
leányok a főkuttál töltögetik és dugdossák a pa-

laczkokat, nem lehetne-e a forrás közvetlen közelében egy oly kis helyet rekeszteni el, a hova a forrásviz — mint most — a pléhesapon befolyjon, a honnan aztán egyenesen lehetne a földalatti továbbszállítást is eszközölni? E helyet ugy lehetne maszkirozni építési diszitmények és viráglugasok által, hogy a közönség akár nem is tudná, hogy odabenn munka foly. Talán lehetne gondolkozni ezen eszme alkalmazhatósága felett.

A főkutnál figyelmeztetve lettünk, hogy közvetlenül a forrás közelében, a forrás felett egy nagy szálloda építése van tervben és megkérdeztünk: vajjon nem fog-e az valamikép a forrásnak árthatni? E tekintetben az uralkodó helyi és földtani viszonyoktól függ a legtöbb. Társaságunk mindenesetre óvatosságra inté a közbirtokosságot, nevezetesen ajánlá, hogy a szálloda a forrás vízterületén kívül építtessék, mert a különben is szivacsos természetű földön át a szállodából származó ürülékek, még gondos elvezetés mellett is, átszivároghatnának a forrás vízterületére és megfertőztethetnék azt.

Megnéztük aztán a dugaszoló, pecsételő házat, a borvizraktárakat, pinczéket, a hol üres és töltött palaczkok nagy készletben tartatnak. A raktárak udvarán a borvizes szekerek rakodtak szorgalmasan.

Innen a Lobogóhoz mentünk. A Lobogó hatalmas szénsavas fürdő. Nagy buborékokban gyöngyözik fel benne a szénsav és hangosan pattogzik szét a víz felületén, mely örökös hullámokat hány-vet.

A víz kristálytiszt, kellemes savanyu ízű, fagyasztó hideg, csak 7° fok meleg; derék legény

legyen, a ki öt percznél tovább is kiállja benne a dicsőséget, hanem az aztán szent igaz, hogy annyira üdítő és erősítő, hogy a ki élni való, e fürdőtől feltámad, még ha a sirban volna is már fél lábával.

A fürdő egy nagy, csinosan fedett négyszögű terület, mely közepén kétfelé van osztva: hölgyek és urak számára külön-külön. Az épület belső oldalain vetkező szobácskák vannak. A fürdők nagy négyszögletes tükörfürdők. A tér, melyen e fürdő áll, kitünően alkalmas arra, hogy gyönyörű parkká varázsoltassék, a mi tervben is van. Szomszédságában vannak a meleg kádfürdők, melyek szintén átalakíttatnak, felszereltetnek tükörfürdővel is. Tervben van ezzel kapcsolatban egy fedett sétány is. A Lobogón alul gőzfürdő, fenyőlevélfürdő, iszapfürdő és uszoda van tervben.

Egyáltalán e hely környezetén nagyszerű alkotások várják a jövőt.

A fürdőhely lelkes mérnöke, a ki tele van szebbnél-szebb tervekkel Borszék emelésére nézve, egy gyönyörű képet is tárt elénk, melyet még csak tervben láthatott jövőbe néző szemünk. A Lobogótól északra egy kis kétágu patak csörgedez. A mérnök ur e két ágat egyesíteni szándékozik, aztán egy magas esésnél zsilippel elzárja, hogy felül tavat, alul pedig kedves zuhatagot képezzen belőlök. Nemde szép gondolat? tisztelt közbirtokosság. Már előre is ringatózik lelkem a kedves tó hűs hullámain, hát még majd ha könnyű szándolinok lejtene, tánczolnok tükörén, versenyt evezve a fehér hattyuval! Valóságos kis paradicsomává lehetne e hely a közönségnek, mely árnyékos lomb alatt szivná

a fenyők illatos balzsamát a tócsa partjain és hulámmain.

Most gyönyörű fenyveseken át vezetett kényelmes sétatunk a Jégbarlanghoz, a Medvebarlangokhoz és a Tündérkertbe. E barlangok meredek hegylejtőbe furódott sziklaüregek. A jégbarlang nyáron át oly hideg, hogy a benne levő vizek jéggé fagnak. E jeget használják is.

A „Tündérkert“ ezerféle változata a szeszélyesebbnél szeszélyesebb sziklaalakzatoknak, melyek majd bástyákká emelkednek, majd ijesztő romokká bomlanak, majd elnyelő repedésekkel fenyegetnek. Itt-ott mintha valami titán hasitotta volna szét, szédületes mélyen nyílik kétfelé a sziklahegy. Egy ilyen sötét repedés felett két oldalról zordon sziklák könyökölnek egymás felé, szinte ösztönzik, ingerlik az embert, a ki szereti a természet vad játékát, hogy ide hidat építsen, — a mi tervezve is van.

E sziklavadonok, melyekbe az ember borzalommal lép, itt-ott fenyőszálakkal vannak benöve, és repkényfűzerekkel átszövögetve. Lomb, fűzér olyan e kopasz sziklahullákon, mint mikor agg fejeket koszoruznak meg — a teritőn. Van valami halotti, valami elriasztó e táj rémületes üregeiben és ijesztő sziklakoponyáiban. Hanem helylyel-helylyel gyönyörű kilátások nyílnak a zöldelő völgy mély ölére és a kék havasok fenyves tetőire, mint mikor temetőből nézi az ember az eget. Egy pillantás a sirok országából a mennyországba. Ha magában járna az ember e tátongó sziklaszörnyetek torkai előtt, egyetlen hang, melyet a felriadt visszhang megszázszorozna, halálra ijesz-

tené. A képzelődésnek a kísérteties táj megannyi rémalakot tart eléje. Aztán megint váratlanul egyetlen egy fordulatra megváltozik minden: kecses fenyőligetek, zöld pázsiton futkosó vidám erek, bugyogó források hívják az embert élvről-élvre, hogy feledje a vadon borzalmait. És így fűződik az alakok játéka és a színek változatossága odább-tovább. Egy varázskörben forgunk: rémület, bú-báj, valóság és képzelet tarka játékká vegyül. Ez a „Tündérkert,” tulajdonkép még csak ezután akarják azzá tenni. Minő földforradalmak dühatták széjjel e hegytesteket csonka szikladarabokká! E szakadozott szirttagok megannyi emlékkövei a multnak, melyekre fenyőág tűzöget örökzöld koszorut. Lenn a völgyben Alsó-Borszék látszik, oda-telepedve a hegyek lábához. A füstölgő kémény az üveggyár épületét mutatja. Az a malom a zuhogó patakon, kavicsot őr az üveggyár számára; és az az enni való, könnyű kis svájcei ház egy virágos kert közepén, a Riegel-féle mintaméhszet. Majd meglátogatjuk közelebb egyenként.

Most pedig térjük visszafelé, mert még sok végezni valónk van délelőtt.

Utunk eleinte szép havasi legelőkön vezet visszafelé, melyeken lépten-nyomon források fakadoznak, még pedig helylyel-helylyel kitűnő savanyu-viz-források. Szerte széjjel fenyők álldogálnak egyenként vagy festői csoportokban és kedves ligeteket képezve az egész tájnak parkszerű jelleget adnak. Majd beérünk a sűrű fenyveserdőbe. Üdítő fenyőillat fűszerezi a levegőt. Egyszerre csak az erdő sötét magányában valami világos épület tűnik elénk. Előtte korlát által övezve bugyog a kitűnő

Kossuth-kut felséges forrása. Nagy szénsav tartalma mellett, ebben van Borszék valamennyi forrásai közt a legtöbb vas. Az ujdonat új pavillon előtt kerek térség van kivágva, melyet kezdetleges hosszú asztal és padok foglalnak el. Letelepedünk e helyre, mert a hosszú séta kissé ki is fárasztott, meg is éheztetett. A forrás vize oltá szomjunkat, míg megérkezett a pompás fenyőviz és a jó hideg sült. Ekkor aztán hatalmas „villás” reggelit csaptunk, tiz águ villával gazdálkodva, tudnivalóképen ennyi ujja van az embernek két kezén.

A mérnök ur bevezetett az épület alatt fekvő pinczébe, hogy egy ritka leletet mutasson meg. Ugy kell képzelni, hogy e helyen ősrendeteg fenyvesek állottak, és csak legujabban vagdaltak ki egynehány fát, hogy tért nyissanak a pavillonnak. A földet, mely egyenetlen felületű volt, nivellirozni kellett, és ezen célból sziklákat kellett szétrobbantani és egész mészkörétegeket kifejteni. És ime csudák csudája! ott lenn a kirobbantott sziklák és a mészkörétegek alatt emberi munka alkotásaira akadtak: átfurt és keresztbe vésett gerendaszerű fahasábokra, melyekből a mérnök ur érdekes darabokat gyűjtött össze, egy nagy gerendát pedig épen hagyott a mészrétegek alatt azon módon, a hogy ott találta, hogy saját szemeivel győződhessék meg akárki a rendkívüli lelet valóságáról. Ezen gerendát mutatta meg nekünk ősi fekhelyében. Geologok és régészek elő a magyarázattal! Tehát ezen ősvadonban századok vagy talán évezredek előtt, akkor, midőn a sziklák és mészkörétegek még itt sem voltak, már élet és munka folyt, oly emberek körében, a kik idősebbek e szikláknál! E lelet művelődéstörté-

nelmi fontossága méltán hívja fel épugy a régész, mint a geologus buvárlatát.

A Kossuth-kutat övező téren alkalmas étkező helyiség, testedző és gyakorló eszközök felállítása, valamint sétányok berendezése van tervben, a mire szükség is van; mert e hely a gyönyörű fenyvesek között, a közönség legegészségesebb tartózkodási és mulató helyévé varázsolható.

Vezetőnk aztán a jól berendezett zuhanyfürdőket, a szép mór pavillon kupolája alatt bugyogó Lázár-fürdőt, a Boldizsár- és László-kutat, meg a jeles két sáros fürdőt mutatta meg; mindannyi megbecsülhetlen forrás, melyek részben fürdőkül vannak berendezve.

Az eddig elősorolt tárgyak megtekintése és tanulmányozása bőven igénybe vett egy fél napot, és mert az ember „kenyérrel is“ él, nagyon jól felfért a pompás ebéd, melylyel a vendégszerető közbirtokosság traktált meg. Lelkes és vig pohárköszöntők rengették meg a nagy éttermet az utánok dörgő éljenekkel. Mindenki visszaemlékszik a ki körünkben volt, a „sirásokra“ is, a kiknek ott a „szegeletben“ teritettek, ők is mindannyian hősfiak, a bú és gond sirásói voltak. Salamon töről szakadt magyar dallamaival oly tüzzel kontrázott bele a vigadalom harsonáiba, hogy ugyancsak be kellett gombolóznunk, ha azt akartuk, hogy ki ne ugrasson bőrünkbel. „Veszettül“ huzta, meg kell neki adni. Csak ugy tánczolt bele a lelkünk. De más dolgok is adtak örömet lelkünknek, nevezetesen azon gyűjtés ténye, melyet a Gyó. alfalusi népipariskola javára rögtönöztünk ebéd alatt ma-

gunk között. A begyült összeg átadatott azonnal az iskola jelenvolt derék igazgatójának Éltés Elek urnak, a kit az uristen sokáig éltessen, miként az Éltések Erdély minden jó ügyének éltetői, buzgó barátai. Tisztelettel kell felemlitenem, hogy ezen faipariskola pusztán ügybuzgó magánemberek lelkes támogatásából áll fenn és a derék Gyó. alfalusi kath. plébánosnak, Horváth Károlynak nagylelkű adományozásából és kezdeménye folytán keletkezett. Ez aztán a népnek testi-lelki atyja! A kis falusi ipartanoda alig hogy felállott, már is a legszebb eredményeket mutatja fel: a tanulékony és munkaszerető nép fiai tódulnak az iskolába, furnak-faragnak és a faipar nemsokára sok száz embernek fog kenyeret és jólétet adni.

Adjon Isten hazánknak sok oly lelkes férfiakat, mint a Gyó. alfalusiak, a kik igazán megérdemlik a haza háláját és becsülését. Az ily férfiak aztán valódi jótevői a népnek, — a haza büszke lehet reájok. A lelkes Gyó. alfalusiak megmutatták, hogy tudnak haladni és boldogulni a magok emberségéből is, nem várják — mint általában szokás — a kormány egéből hulló manát. A jó példa megérdemli nemcsak az elismerést, hanem a követést is. Az ily életrevaló hazafiak eredményt ígérő törekvését a kormány is méltán támogathatja és támogassa is. A székelyföld kincseinek emeléséhez és a székely nép boldogulásához a kulcs ott van, a hol ama lelkes férfiak keresik — a nép mívelésében és az ipar fejlesztésében. Legyen emberbaráti és hazafias törekvésök mielőbb és minél nagyobb mérvben, dús siker által koronázva!

Délután megnéztük a köcsucsi és pásztorkutakat. Ezen utóbbiról beszéli a monda, hogy arra egy pásztor akadt, a kit roppant vérvesztesége után, e forrás gyógyereje mentett meg az elpusztulástól. Azóta állnak kegyeletben e források a nép előtt, mely csudatevő erejét véletlenül fedezte fel.

E forrásoktól szép gyepszönyegen át vezetett az ösvény egy pompás fenyves erdőbe, mely ösdiszével egészen betakarja az előttünk mind szűkebbre szoruló hegyzúgot. Nagyszerű magány. Remetének való világ, a hol zavartalanul bolyonghat a töprenkedő elme a titkok és rejtélyek megfoghatlan mélységeiben. És csakugyan remetelakszerű kunyhó tűn elénk a fenyők hatalmas suda-rai közt, mellette könnyű oszlopokon szellős, boltozatos kis gloriett. Aztán egy gömbölyű kőkáva, melynél természetes székely leány meregeti a forrás vizet. Ez az erdei kut. Vize felséges borviz, talán a legizletesebb. Van is rá eset, hogy kivált nyáron át, fürdőidény alatt, a borvizes szekerek ezen forrásból kapják a terhet. Nagyot ittunk az üde hullámokból és aztán ott hagytuk a forrást — a magány ölében; bár felöllehetünk és elhozhattuk volna magunkkal oltárt emeltem volna neki, mint valami szentségnek.

Az erdei kuttól ösvény vezetett le a völgybe, a hol a csörtető patak egy malmot hajt. Ezen malom mellett ösvény van vágva a hegyoldalba, és a keresztmetszet szép sorban mutatja az egymásra boruló rétegeket, melyek csupa merő kövületek: nagyszerű lenyomatai egy alámerült állat- és növényvilágnak.

A fák levelei oly gyöngéd kömöszetekben és dombornyomásokban jelenkeznek, hogy a legfinomabb rostok hálózata is selyemnél finomabb szövetekben rajzolódik a kövületekre. Kővé vált világ, megkövült élet ne háborgassuk e csendes sirokat! Ki tudja, minő elemi háboru döntötte e nagy temetőbe ezt a porladó, hamvadó világot ? Legalább nyugodjék békével!

Lejebb mentünk — az üvegyárba, mely most csakis a borvizes palaczkokat gyártja és legfeljebb apróbb, egyszerűbb házi tárgyakat (mosdótálakat, poharakat, kancsókat stb.) a helyi szükségletre. Pedig e gyár nagyszerű üvegiparnak lehetne műhelyévé okszerű berendezés mellett; mert helyben kitünő fehér kavics van az üvegyártáshoz, ott van a bélborvidéki drága kőszén, ott van a felséges vízerő és helyben van az ügyes, könnyen betanítható munkás nép, tehát a jó és olcsó munkaerő. A mint az igazgatóságnál hallám, tervben is van a gyár bővítése és okszerűbb berendezése kőszén használat mellett. Meg is hozza majd a kamatokat bőven, kivált ha az erdély-moldvai vasut fogja Borszéket a fogyasztó világhoz kötni.

Valami édesebbel tanulmányi szemlénket be nem zárhattuk volna, mint a Riegel-féle mintaméhészet megtekintésével. Ez a méhes egy holdnyi területű virágos kertben van. Igen csinos svájcei modoru épület, tele Dzierzon és Berlepsch-szerkezetű kasokkal. A királynénak magának van külön kis palotája és udvartartása. A méz tisztafehér, illatos, zamatos havasi méz. Körülbelől egy négyzet lábnyi léczkeretbe építi bele a tanulékony

méhecske a fehér viasz sejt falazatot, azon minta szerint, a mint a méhészt azt egy-két sorban eléje csinálja. A mint aztán a méhecskék egy-egy ilyen keretet telehordanak mézzel, a méhészt egy csatornán kifüstöli (de meg nem öli) őket, egy más osztályba, és a méhektől megtisztult lépes méz-táblát egy külön épületben elhelyezett csorgató készülékbe helyezi, a mely úgy van szerkesztve, hogy azt kézi daráló módjára forgatni lehet. A forgatás folytán támadó röperő a viasz sejtekből kihajtja a csepfolyós színmézet, úgy hogy az aranytisztán befoly egyenesen az arra alkalmazott üvegekbe. A kiürült viasztábla e szerint egészen épen, sértetlenül megmarad, és visszahelyeztetik újból a kasba, hogy a méhnek ne kelljen újból viaszt hordani és sejteket építeni, hanem a kész sejtekbe hordhassa megint a mézet. A méh ugyanis — kitanulták, hogy — sokkal szivesebben hord mézet, mint viaszt. E méhesben tehát egészen kedvére dolgozhatnak.

Ezt a mézet messze földekre rendelik meg, még külföldre is. Táblákban is kapható mint hó-fehér lépes méz, vagy pedig mint tiszta színméz üvegekben. Maga Riegel eszközli a csomagolást, neki e célra egész asztalos műhelye van berendezve. Oly gonddal és csinnal történik a csomagolás, hogy a lépes méznek sem történik a legcsekélyebb bántódása sem, bármily rázás uton szállítsák is. Ezt tapasztalatból is mondhatom, mert én is hoztam Budapestre belőle. A méz, az igaz, hogy drága, hanem delikátabb, zamatosabb havasi mézet a Svájcban, az „Appenzeller Ländli“-ben sem ettem. Egy itczés színméznek az ára

helyben: 1 frt. 20 kr.; egy négyzet lábnyi nagyságu lépes méz szintén 1 frt. 20 kr. helyben, csomagolás, szállítás külön számíttatik.

Riegel ur amaz elhagyott, világtól távol eső havasok közt is megmutatta, hogy értelmes ipárral dús jövedelmi forrást tud fakasztani magának és adózójává tudja tenni még a külföldet is. Valóban, az ipar és értelem nem ismer gátakat; lehetetlenség csak a tunyaság és tudatlanság előtt van. Riegel ur méhészete ama havasok közt oly példa, mely élni és boldogulni tanít még ott is, a hol csak sziklák és rengetegek vannak. Vajha ugy lenne, a hogy a közmondás tartja: a példa ragadós (exempla trahunt).

Tele mézédes tapasztalatokkal, mint a rakott méhek tértünk visszafelé Felső-Borszékbe, midőn egyszerre csak utunkat állják, elfognak és bevisznek egyenesen az — igazgatóságához, a hol — Uram fia! — a társaság előőrsei már meleg munkában vannak — a kancsók körül. Csak illet ennyi szellemi táplálék után egy jó áldomás. Derék házigazdánk és gazdasszonyunk kezéből a kormánybotot ezuttal a kedélyes szárhegyi lelkész ur vette át, mint „vicze házi gazda,“ és elbeszélte rengeteg humorral, hogy mikor meghallották, hogy a magyarok jönnek, első gondolatuk is az volt, vajjon biztosítsák-e az életöket. Nem hiába volt a félelem, mikor olyan alföldi betyárok közelednek. És a mitől tartottak, be is következett, mert elraboltuk legdrágább vagyonukat — sziveiket Nekem jutott a szerencse, hogy egy kicsit szépítem a dolgot, és elmondjam, hogy könnyű ott sziveket „rabolni,“ a hol az embernek — ugy-

szólván — a nyakába kötik a sziveket; különben ha emberek, hát ne hagyják magokat, hanem jöjjenek ők is mihamarább hozzánk „rabolni“ — kölcsön fejébe, csakhogy attól tartok, hogy nem lesz rabolni valójok, mert a mit rabolni kellene — sziveink már úgy is az övék. Az isten tartsa meg e „rablók“ barátságát az idők végéig!

No de induljunk, mert egy szempillantás alatt reánk esteledik, pedig még dolgunk van.

A mint Borszék főutcáján vonult végig karavánunk, eszembe jutott, hogy valami emléket kellene vinni Borszékről, és épen „kapóra“ meglátok egy kereskedés ajtaján himbálózni egy medve-bőrt. No ezt az Isten is nekem rendelte — gondolám magamban — és megvettem. Ezt az intermezzot nem is érintettem volna, ha historiája nem volna ennek a medvebőrnek; mert ennek a medvebőrnek úgy nézzen a szemébe akárki, hogy az híres medvebőr. Említettem, hogy néhány héttel előbb Moldvából betört oláh rablók háborgatták Borszék vidékét. A rablócsapatnak üldözésére indult egynehány derék székely legény, a kik kitűnő medve vadászokként ismeretesek. Midőn ezek a rengeteg vadonban nyomozgatták és keresték a rablókat, egyszerre csak egy maczku toppan eléjük és birkózásra hívja birodalma háborítóit. A székely legény sem volt rest, egy puskalövéssel földre terítette a kihívó felet, — és most itt nyugszik bőre lábaimnál, átható üveges szemeivel mereven néz reám és hallgatózik, hogy mit irok az ő hazájáról. Ha tudna, tudom Istenem, hogy orditana egyet, hogy meghallhatnák a székely havasok, hanem így csak némán mereng, nem küld üdvözle-

tet szülőföldjének, mert tudja, hogy nincs se teste, se lelke, a mivel jót kívánhatna, hanem csak egy lapos, nyuzott medvebőr — egész valósága. Szegény medvebőr! Mit is köszöntené azt a földet, a hol megnyuzták, jobb ha hallgat és beáll valamely társaságba „csendes“ tagnak vagy részvényesnek, legalább akkor már nem lesz rá szükség, hogy — megnyuzzák....

Ujból együtt vagyunk a casino szép, nagy termében: ülést tartunk. Közöljük a nap tapasztalatait és észleleteit egymással. Termékeny eszmecsere indul meg: tanácskozunk. Megállapítjuk véleményünket és javaslatainkat azon kérdésekre, melyeket a fürdőbizottság hozzánk intézett. Azután intézkedünk, hogy mindenről szabatos jegyzőkönyv készíttessék, mely a holnap reggeli zárülésben hitelesíttetni fog. Végül még Bernáth József barátunk értekezett közkívánatra a „magyar honi ásványvizekről“, és ezzel az ülésnek mára vége volt. De nem volt ám vége a jó napnak, hanem összejöttünk a nagy vendéglőbe, a hol dus asztal mellett Salamon bút-bajt száműző zenéjénél, orvosoltuk testünket lelkünket a nap „fáradalmaitól.“

Én csakhamar sok jó éjszakát kívántam a jegyzőkkel együtt, mert még reggelre emlékiratnak, jegyzőkönyveknek tisztára készen kellett lenni. A mi éjszakánk nem is kezdődött előbb, mint éjfél után, hanem legalább készen és rendjében volt minden, a hogy illik.

Éjjel — tudnivalóképen — nem sok tapasztalatot szerezhet a jó, jámbor lélek, és így az éj-

szakáról hallgat a krónika. Pihenjünk is le hát és készüljünk — a reggelhez. . . .

IX.

Zárulás, — Olyan hamar! — Komoly szavak. — Mi kell ahoz, hogy a székely nép boldog legyen? — Példák. — A természet bölcs rendje. — Ujjmutatás. — Semmiből — semmi. — Egyenlő mértékkel mérjünk! — Gazdálkodjunk becsületesen! — Hagyjuk élni a népet! — Ne spekuláljunk! — Ki üzhet el hazájából valamely jóra való népet? — Feladat és kötelesség. — Ösállapotok. — Közös vagyon — közös pusztulás. — Mindenkié és senkié. — Tenni kell! — Adófizető méhek. — Kászu — sajt. — Gyó. alfalusi ipariskola. — Ad még az Isten jó időt. — A bucsu napja. — A rejtély. — Szent szövetség. — A hála-oltár. — Legyen áldva! — Marosvölgy. — Se eleje, se vége. — Toplicza. — Adószedő medvék. — Éj a hegyek között. — Furcsa sziklák. — Radosnyánál. — Szász-Régen. — Maros-Vásárhely. — Becsületrend. — Dolgozzunk! — Tompa. — Szalmavár. — Isten veled!

September 9-én, reggel 8 órakor már megint együtt voltunk a casino nagy termében, a zárulást megtartani. Fájó hangulat borongott az arczokon; éreztük a megválás pillanatának közeledését. Oly vendégszerető emberek közt, annyi barátságtól övezve, otthonosaknak éreztük magunkat, és midőn felénk közeledett az óra, mely megválásra intett, mindnyájunk szemeiben olvasható volt a lélek bús kérdése: hát ilyen hamar?!

Az ülés megnyílt. Felolvastattak és hitelesítették az ülések jegyzőkönyvei, melyek függelék-képen a nagy-gyűlés emlékkönyvébe fognak felvéttetni. Közöltük a fürdőbizottsággal a hozzánk intézett kérdésekre vonatkozó szerény véleményeinket

és javaslatainkat, mély köszönet szavaztatott nemes Csikszék közönségének Borszék, szárhegyi és ditrói közbirtokosságának és a fürdőbizottságnak azon páratlan előzékenységért, és semmi áldozatot nem kimélő vendégszeretetéért, melylyel társaságunkat meghívni és megtisztelni szives volt. Ezen köszönet jegyzőkönyvi kifejezést is nyert. Határoztatott, hogy a nagy gyűlés elnöke útján az állandó választmány felkéressék, hogy nemes Csikszék közönségének és a borszéki közbirtokosságnak a XVIII-ik nagy-gyűlés emlékérmé, közlönyei és emlékkönyve a nagy-gyűlés és társaságunk tiszteletének és hálás köszönetének jeléül megküldessenek.

Végül bekövetkezett a megható bucsuvétel. Oly nehéz volt azoktól, a kikkel testi-lelki barátokká lettünk, megválni. Nekem jutott a feladat, hogy társaságunk érzelmeit tolmácsoljam; majd alább még visszatérek a bucsuszavakra.

Most, pedig míg Borszék kedves falai közt vagyunk, szabad legyen még néhány komoly szót intéznem a barát őszinteségével és a jóakaró igaz szeretetével testvéreinkhez és a kormányhoz egyaránt.

A székely föld szép és áldott föld, megvanak természeti kincsei csakugy, vagy talán még jobban mint az alföldnek; csak épen alakja más a kincsnek: egy helyen búza, nyájak, más helyen fa, kőszén, fehérmárvány, só, érczek stb. Az alak más csupán, de a kincs kincs marad. A székelyföldön van, a mi mindennél drágább, ép, erős, iparkodó, értelmes, leleményes eszű nép, még pedig oly bőven, hogy más földnek is jut a feles munkaerőből.

Ezeken felül a székely, főkép pedig a gyergyói községek, hál' Istennek! — jó módu községek: Gyer-

gyóban minden székely községnek van 5—6—8—30 ezer forint évi közös jövedelme, legalább nekem így mondták.

Tehát röviden szólva, adott a jó Isten természeti javakat, ép, erős népet a szép Székely földnek, és adott még mindezek mellé egy kis pénzt és vagyunkát is. Mit jelent ez? Azt, hogy a termelésnek, a vagyonosodásnak, a szellemi és anyagi jólétnek legfőbb alapfeltételeivel bőségesen ellátta az Isten a székely népet. Mi kell még ehhez, hogy gazdag, mivelte és boldog is legyen a nép? Tulajdonkép semmi egyéb, mint igazi törekvés és munka. Törekvés arra, hogy a nép észszerű oktatás és nevelés által felismerje a lábainál heverő természeti kincseket, hogy belássa saját érdekeit és jellemes, iparkodó, jóra való legyen. Képzett, edzett munka arra, hogy a nép az oktatás és nevelés által hatványozódott és nemesbült természeti tehetségeivel, magának a szellemi és anyagi jólét szép világát alkossa meg.

Hozhatnék példákat fel arra, hogy mire képes a nép értelme és ernyedetlen munkája, egészen kedvezőtlen természeti körülmények között is. Felhozhatnám a tiroli bércek lakóit, a kik faipar termékeikkel, nevezetesen gyermekjátékokkal elárasztják a világot; említhetném a bajor havasi felvidék népességét Berchtesgaden táján, a fekete erdői népet, a svájcziaikat és másokat, a kik rengeteg és roppant sziklabércek között is magas jólétre tudtak emelkedni miveltségökkel és iparukkal. A sok közül csak egy zúgra irányzom az érdeklődők figyelmét. A Svájc délnyugoti szögletében fekszik Neuchatel kánton, és e kántonnak megint van egy bérczes zúga a francia határszélen, a

mely annyira el van zárva a világtól óriási hegyek és sziklavadonok által, hogy oda még jutni sem lehet másképen, mint a hegyek gyomrán át, melyet a vasut fúr keresztül. E borzalmas sziklavilág ijesztő magányában azt gondolná az ember, hogy legfeljebb vadállatokat talál. És tényleg ott találjuk a világhírű svájci óraipar középpontját, ott van Locle és Chaux de Fonds, tele gazdag, boldog iparos néppel; de persze, nem is lát az ember egy kezet sem henyélni, hanem munkál a nép apraja nagyja és kijút a százfelé elaprózott munkából kicsinek nagynak egyaránt. E községeket, e jólétet eme nyomorult ősvadonokban pusztán csak az ember értelme és munkája teremte.

A hol erdők, becses faanyagok vannak, ott a faipar sokágu foglalkozása ad munkát és keresetet, az egyszerű mindennapi házi eszközöktől kezdve fel egész a műfaragásig, mint például Interlakemben és környékén, vagy a bajor felvidéken Berchtesgadenben. Másutt, a hol kitünő len és kender terem, a fonás, szövés, kötés, himzés ad jövedelmező foglalkozást, mint például Szent-Gallen kántonban, Appenzeller Land-ban, a sziléziai óriáshegységben, a cseh és morva felvidékeken több helyen, nem is említve a belga és hollandi népipart.

Megint másutt nagy hegységekben, az órákészítés, a szalmafonás, a kötélverés, a kefekötés, a kosárfonás, az üveg- és érczipar sokféle ágai után él a munkás nép. Elég legyen a feljebb említett példákön felül csak a fekete erdő lakóira és a szász felvidékek szorgalmas népére hivatkozni.

Magas havasok között pedig, a hova az ipar

egyéb ágai nehezen hatolhatnak, ha egyéb nem, de otthonos a vaj- és sajtkészítés, mely bőven jövedelmez a népnek. A havasi méhészet és állattenyésztés mind oly gazdasági ágak, melyek után szépen boldogul a nép, ha iparkodik.

Hanem hát mindehez értelem és munka kell. A tudást, az ügyességet megadja az iskola, a tanulás és a gyakorlat. A munkásságot adja meg becsületes előretörésvésünk. Ha e két nagy erővel fel vagyunk szerelve: akkor aztán ne féljünk a bércektől: értelmes munkánk a szirtfokok tetején is otthont és jólétet képes teremteni, és a nép, mely értelmes, becsületes, munkás, megél a jég hátán is.

A természet rendje igen bölcsen van alkotva. A messzeterjedő gazdag rónaság, kiváló helye a mezőgazdasági termelésnek; míg a hegyek, melyek ugyan búzát-gabonát nem teremnek, hanem annál áldottabbak fával, érczekkel és más ásványokkal: leghivatottabb székhelyei a mindennemű iparnak. És így függ össze a róna meg a hegy. A róna adja a kenyeret, a hegy meg az ipari termékeket. A kettő kisegíti, kipótolja egymást: együtt képeznek egy egészet — a mezőgazdaság és ipar. Az összekötő lánczot a forgalom eszközei és tényezői — főkép az utak és kereskedők adják meg.

Ezen ujjsmutatás arra való, hogy láthassuk: merre van a haladás útja a székely népre is.

Iskolák, nevezetesen jól szervezett ipariskolák szükségesek a székely népnek, csak úgy mint a mindennapi kenyér. Azután szüksége van égetőn utakra, különösen pedig a világgal összekötő vasutra.

Épen oly égető szükség, hogy okszerűen gazdál-

kodjék meglevő vagyonával, e végre pedig szükséges, hogy a nép vagyonának gazdái és kezelői becsületes, megbízható emberek legyenek, a kik értik is dolgukat, van is buzgóságuk az iparkodásra. Aztán minden téren szükséges a legszigorubb számadás és ellenőrzés.

De mind ezen dolgok és feladatok nem csupán a nép, a társadalom dolga és feladata, mert vannak feladatok, melyek nehézségével, a nép egymagára, legjobb iparkodása és legnagyobb erőfeszítése mellett sem bírhat meg. A feladat egy része a kormánytól és országtól kér és vár munkát, gyámolítást.

Könnyű hivatkozni Németországra, a Svájcra, és országra-világra; hanem ne felejtkezzünk meg arról, hogy annak van igaza, a ki különbséget tud tenni ott, a hol kell. Qui bene distingvit, bene docet.

Mellőzve a történelmi multat és mellőzve minden egyebet, csak azt jegyezzük meg, de jól jegyezzük meg, hogy Németország is, Hollandia is, Svájc is, Belgium is a „világ közepén,” a világ piaczáinál, a világ nagy utainál fekszenek, a hol termelő, fogyasztó, adó-vevő élénk versenyben nagy tőkeerővel, bámulatos üzleti ügyességgel sűrűnek-forognak. Ott vannak összehalmozott tőkék, melyek keresve-keresik az elhelyezést; ott vannak gyakorlat által edzett merész vállalkozók; ott sűrű hálózathoz szeldek országotak, csatornák, vasutak, távirók, posták az ország földjét.

És mi van mindezekből a Székelyföldön? Kereken kimondva: semmi. Semmiből pedig csak a bibliai isten tud valamit csinálni, nem pedig a székely.

Az állami élet alapcélzata hozza magával,

hogy közérdekű célokra, melyek eléréséhez a polgárok magánereje nem elegendő, az egész ország hozza meg gyámolító áldozatát, hiszen ezen viszonttámogatás fejében kapja az állam a polgárok pénz- és véradóját. Mindenesetre egyik sarkelve az állami lételnek, hogy az állam javaiból egyenlő, igazságos arány szerint részesüljön az államszervezetbe tartozó minden rész. Hogy az állam polgárainak egyenlő és igaz mértékkel mérjen, ehhez a polgároknak igaz joguk is van.

Midőn tehát e helyen az állam teendőiről is megemlékszünk, csak az állam saját létcéljában fekvő tartozását vesszük alapul és nem teszünk egyebet, mint egyenlő mértéket és igazságot kérünk.

Azt mondtuk, hogy a székely népnek ipariskolákra van mindennek előtt szüksége. A székely társadalom ezen irányban az üdvös mozgalmat már megindította, ott van követésre méltó példa gyanánt a Győ. alfalvi faipariskola. A felvett uton menni kell tovább, előre.

Csik- és Gyergyónak közmívelődési célokra visszaadta az ország az ugynevezett revindicált havasokat, melyek évenként 28—30 ezer forintot jövedelmeznek. Legyen azon a nemes szék, legyen rajta a kormány, hogy ezen gyönyörű tőkéket ne pusztítsa el a hivatlan kezelés rablógazdálkodása. E becses javak igazgatása legyen ahoz értő és becsületesen buzgólkodó férfiakra bízva, a kik nem prédálnak, hanem gazdálkodnak, úgy a hogy kell. Aztán a jövedelem ne szórassék el czélszerűtlen, kalandos megbízásokra, hanem fordíttassék arra, a mire azt az ország jósága szánta. Ügyeljen

fel a kormány szigoruan ezen erdők jövedelmére és birja rá Csikszéket, hogy ezen jövedelemből mielőbb ipariskolát állítson fel.

Azt is mondtuk, hogy a székely népnek utak, közlekedési eszközök kellenek. E tekintetben legyen legalább egyenlő és igazságos az ország mértéke, többet nem kívánunk. Avagy talán egyenlő mérték és igazság az, hogy míg a szász földön minden országut állami, addig a székely földnek csak egyetlen egy államutja van: Segesvártól a Gyimesi vámig?

A gazdag szászok iránt mutatkozó állami bőkezűség mellett, nem mostoha helyzet-e az, midőn a szegény székely nép évenként 2—3 hetet kénytelen dolgozni saját kenyerén az országutján? Gyergyóban kivált, egyetlen község sincsen, a melynek $1\frac{1}{2}$ —2—3 mértföldnyi utja ne lenne csinálni való, ezen kívül munkájára várnak még a mellékutak, egyik községtől a másikig.

Ott vannak olyan helyek, mint Borszék, mely kellő gondozás mellett a gyergyói székely nép boldogulásának középpontjává válhatnék, és egyetlen ut vezet oda, az a roppant kerülő ut, mely Ditrón és a Tilalmason át megy. A ki Kolozsvár és Marosvásárhely felől jön is, Borszékre csak a Ditró felé kerülő nehéz uton juthat, holott Topliczától a Székpataka mentében $2\frac{1}{2}$ —3 óra alatt kényelmesen Borszékre lehetne jutni, ha országut volna arra.

Ezen 2—3 órai utnak a kiépítése országos érdekű, azon kincsek feltárásánál és értékesítésénél fogva, melyeket csak ezen ut hozhat forgalomba kellőleg; országos érdekű kivált ha a székely nép

jólétének előmozdítását is országos érdekűnek tartjuk, a mint azt okszerűen tartanunk is kell. Ugy, hogy ezen utat, mely régen szenvedimár a tervezgetés és szülemelés kinjaiban ha másképp nem lehetne, országos költségen is ki kell építeni még pedig minél előbb.

De végül, ha az ország ipart, kereskedést, tőkéket, vállalkozókat nem ad is a székely földnek, legalább ne vegye ki az állam a székely nép kezéből azt a kis keresetet, a mely után legfőképen él, értem: a fakereskedést.

Ott van a görgényi állami fakereskedés. E helyen egy halom hivatalnok külföldről hozott munkásaival 3—4 év alatt annyi fát termelt, hogy most hitelbe kénytelen elpredálni azon az áron, a mennyibe az államnak pusztán a munka került, a fa tőkeértéke pedig teljesen elvész; holott ha a fa lábán marad, minden időben pénzt ér és vagyont képvisel, és a termelési költségek is megvannak takarítva. Azonfelül, hogy az állam drága vagyona eképen füstbe megy, az állam saját fakereskedésével előli a gyergyói fakereskedést és kiveszi a nép szájából a kenyeret, mely azután, ha tud, még adózzék is neki. Mig az államnak egyrésről arra kellend ügyelni, hogy tultermelés által semmivé ne tétessék a közvagyon; mig a termelésnek mindig csak azon határokig kellene okszerűen terjedni, a meddig a fát tisztességesen értékesíteni lehet, és a tőkeerdőállomány sincs megtámadva: másrésről arról sem kellene megfeledkezni, hogy a népnek is élni kell, és ne legyen az állam az első spekuláns, a ki megfosztja a népet jövedelme forrásától.

Az államnak egyáltalán első sorban kellene példát adni az okszerű gazdálkodásra. Az erdők korlátlan irtása és a fakincsek észszerűtlen tékozlása szomorú következményeket hord magával. Ha az állam és nép egyaránt versenyeznek a meglevő erdővagyon rombolásában és elpazarlásában: nem adok neki sok időt, hogy e vidéknek nem lesz saját szükségletére való tüzelő fája és szerszámfája sem. És az isten attól az időtől mentsen meg; mert akkor lesz aztán valósággá, a mitől annyira félünk, — a székelv kivándorlás.

Valamely jóra való népet hazájából idegen erő el nem űzhet: a nép elveszhet a barázda és hajlék szent védelmében; hanem egy népet saját tűzhelyeiről csak saját öngyilkos keze űzhet el, az a kéz, a mely rombol, prédál, a mely irtja és gyujtogatja az erdőket, az a kéz, a mely bedugja az élet és jóvedelem forrását.

Ez szomorú igazság, melyet a történelem számtalan példával bizonyít.

Nem tehetem, hogy e pontnál kettős feladat és kötelesség teljesítésére ne hívjam fel az állam figyelmét.

Első feladat és kötelesség a közjó iránt, hogy az állam önmaga jó gazda legyen és jó példát adjon.

Második az, hogy midőn a magán emberek, a polgárok rossz gazdálkodása annyira megy, hogy veszedelmessé válhatik a közjóra is: az állam emelje fel óvó szavát és tegye meg a mentő ténnyt a szigor és következetesség azon erélyével, melyet a közjó érdekében a törvény szent parancsolata követel.

Legyen őrszeme a kormánynak minden közérdekű gazdálkodás felett: ne nézze büntetlenül az irtózatoss erdőrombolásokat, ellenőrizze szigoruan a gazdálkodó sáfárokat.

Szünjék meg mindenek előtt a székely földön a közös vagyon ős állapota. Az osztatlan közös jószág sokaké, ha használni és zsákmányolni kell, senkié, ha kimélni és ápolni kell. Közös vagyon tulajdonkép közös pusztulás. Sehol sem lehet ennek oly kirívó példáit látni, mint a gyergyói havasokon a közös erdőknél. Égetőn szükséges itt az elkülönítés, a tagosítás, a szolgalmak megváltása, a birtokrendezés egyáltalán. E nélkül ma holnap elpusztulnak ama rengeteg erdők a közös irtás, gyujtogatás és rombolás alatt, — és aztán a közbirtokosság nyakába akaszthatja a közös koldustarisznyát.

Az élő Isten szerelméért, hol késik oly végzetesen sokáig a javaslatban évek óta kész erdőtörvény, az erdőrendészet?! Majd akkor érkezik meg a törvény oltalma, midőn már nincsen mit — oltalmazni?!

Ne üzzetek gunyt előre a törvényből, melyhez még egyedül füződik a nép bizalma, hite és reménye. Ne tetézzük a szemeink előtt áradozó nyomort a szentségek pellengérre állításával és a népatyái felé forduló — reményének és hitének kiirtásával. Törvényt és oltalmat mielőbb a rombolás ellen, hadd mentsük meg legalább azt, a mi még megmenthető.

A nép bukásáért, a nép atyái és sáfárai felelősek világ és Isten előtt!

A székelyföldön egyáltalán sok tenni való van;

de sokat lehet is tenni. Egyaránt munka vár a társadalomra és kormányra. Az állam és társadalom közös ereje kincsbányává teheti a székelői földet.

Csakhogya tenni kell, még pedig szaporán! Ez a fő. A nép vegyen példát az olyan kezdeményekből, mint a minő Borszéken a Riegel-féle méhészet. Az értelmes és iparkodó ember még a mai viszonyok között és még ott is dus jövedelemforrást tud magának fakasztani, a hol mások csak rombolnak, irtanak, gyujtogatnak. Az értelem és ipar még a piczi kis méhecskéket is adófizetőivé és munkásaivá teszi.

Ott vannak a kitünő havasi legelők. Minő tej-, vaj- és sajtgazdaságot lehetne e havasok között üzni! Nem kellene a Salzkammergutnak, Svájcznak, Hollandának adóznunk még vajért és sajtért is, hanem saját véreinket boldogíthatnánk a pénzzel, mely most idegenek zsebébe foly. A kászsajt, melynek most „ujság“ gyanánt veszük még hírét is, ujmutatás lehet arra, hogy okkal-móddal hová lehetne fejleszteni a sajtgazdaságot. Aza pásztornép, ott a havasok rengeteg magányaiban, a ki soha egy oktató szót nem hallott, és soha példát nem látott, melyből tanulhatott volna, pusztán isten adta esze után, mily ügyesen használja fel még a fenyőhéjat is a sajtkészítésnél. Hát még ha okszerűen képzett erők állanának egy üzletszerűen rendezett sajtipar és sajtkereskedés élére, mely üzleti vállalat felölelhetné az egész székelői tejipart!

A becses anyag minden tekintetben megvan bőven, csak épen fel kell használni.

A társadalom példát vehet az oly szép kez-

deményekből, mint a minő a lelkes Gyó. alfalusiak ipariskolája, mely egészen magánérők buzgalma- és áldozatának a műve.

A kormány pedig háritsa el a haladás akadályait, sőt a hol a jó törekvés közfontossága, a hol országos érdek, a hol méltányosság és igazság követeli, ott példával és tettel menjen elül.

Sok, igen sok mondani valóm volna még a jó székely testvérek érdekében, épen úgy, mint az ország érdekében; hanem szerény uti rajzom már is tulesapong azon kereten, melybe ily igénytelen emléksoroknak szorulni kell és illik.

Talán ad még az Isten arra is jó időt, hogy valamikor behatóbban tanulmányozhassam a kedves testvérnép viszonyait, hogy aztán — ha Isten éltet — újból felemelhessem igaz jóakaratom parányi szavát azokért, a kiket lelkem oly forrón szeret, és a kiknek a haza adós. Vajha megczáfolná a közeli jövő azon aggodalmamat, hogy a papiroson mondott szónak nincsen sulya!

Most pedig helyezzük vissza magunkat megint Borszéken a casino nagy termébe, a hol September 9-én reggel 8 órakor már összegyűltünk zárulásra és bucsuvételre.

* * *

A köszönet és bucsu napja. Jelentőségteljes nap mindig az életben. Sokszor forduló pont, melynél más irányt vesz az életfolyam; talán olyan irányt, mely összehozza újból, a kik egymás keblére borultak, talán olyan irányt, mely a mindenkorra való elválás végetlenségébe visz. Ne-

héz, komoly, ünnepélyes pillanat. Az érzésben, melyet a szív mélyein fakaszt, kezét szorít a múlt és a jövő, mintha nem akarnák megszakítani az édes együttlét lánczát. A múlt emléke és a jövő reménye borulnak össze a fájó jelen kebelén. Oly kínos, oly ingatag a lélek: vajjon látjuk-e újból egymást valaha, vagy nem? E kérdés rejtélye ott ül a lélek szemei előtt, mint a sphinx Theba kapujánál.

Emeljen fel azonban a tudat, hogy a kik egymásnak bucsujobbót nyujtánk, csak eltávoztunk, de nem váltunk el: az érzelem egysége összetart benünket és a törekvések mezőin egy zászló alatt találkoznak majd eszméink, izmaink. A szövetség, melyre sziveink léptek, épen és szentül marad, és a székely testvér nem fog soha hasztalan hivatkozni e szövetségre, valahányszor csak csatába hív az élet.

Legyen e lapon oltár emelve a köszönet és hála érzelmeinek.

Mondva volt, hogy Csikszék nemes közönsége és a borszéki közbirtokosság megtisztelő meghívásának és kitüntető vendégszeretetének köszönhetjük mind a szépet és jót, melyek halmazával a kedves csiki székely föld elárasztott.

Tusnád- és Szent-Domokoson nemes Csikszék, Csikszeredán a város maga, Gyó.-Szent-Miklóson és Borszáken e két derék község vendégelte meg-társaságunkat mindennel.

Legyen forró köszönet mondva mind a nemes széknek, mind a derék községeknek egyenként és együtt véve, különösen pedig azon uraknak, a kik mint az elfogadó bizottságok tagjai társaságunkat

becses személyeik jelenlétével is megtisztelték az egyes állomásokon. Nevezetesen: Tusnádon Madár Imre csikszéki főjegyző elnökle mellett: Mikó Bálint, Lázár Domokos, Lázár Dénes, Becze József, Nagy József urak és még számosan, a kiknek — sajnálatomra! — becsecs neveihez nem juthattam; Szent-Domokoson: Császár József, szárhegyi jegyző; Bajkó Mátyás; Gyó. Szent-Miklóson: Arnd, Csányi, Jánosy Sándor, Dr. Rákosy Béla kir. törv. bírák; Geröffy, Keddes Tamás, Szász járásbírák; Lázár Menyhért és Csiky Dénes ügyvédek. Borszéken: a fürdőbizottság derék elnöke **Dezső Mózes** szárhegyi birtokos, Partalits Ignác igazgató, Margitay Gábor fürdőmérnök, Dr. Szöllősy Máté és Dr. Visinger Károly fürdőorvosok és Szárhegy és Ditró orvosai, Puskás Lajos ditrói szolgabíró, Bogos István gyergyói járásorvos, a nagyérdemű Gyó. alfalusi lelkész Horváth Károly, Éltés Elek igazgató, a tudós és kedélyes Gyó. szárhegyi lelkész Roth Ferencz (viczeházigazda), Boga Bálint tanár, Veres István közjegyző, Fülöp István közjegyző, Gencsi Alajos közjegyző, Benedek István irodaigazgató, Csiky Lajos, Siklody Péter, Mezey Mihály, Ferencz Márton, Csergő Zsigmond, Oláh Tamás ditrói és szárhegyi birtokosok, — fogadják mindannyian társaságunk hálás köszönetét szíves vendégszeretetükért.

Az ég áldja meg a drága földet, melyre most csak elvéte vetődik a távolból ember, a kit a nép szeretete és a természet bájai oda vonzanak.

Hadd száguldozzanak ama csendes tájakon mielőbb dübörgő gőzparipák; omolják az ember

munkáján a bányák kincsözöne; forogjanak a szellemi és anyagi javak, és legyen a nép mivelt, gazdag, boldog!

Ama forrásoknál keressen üdülést, életet a világ és legyen Borszék ma-holnap azzá, mivé a természet szánta, legyen a legdrágább gyémánt a székelly havasok koronájában; legyen fénye, büszkesége, jutalma azoknak, kik most Borszék jövőjén munkálnak, fáradoznak.

Drága Székelyföld, emlékkoszorus táj, kedves testvérek, bájos hegyvilág már nem soká maradunk együtt, csak a képet viszük magunkkal, mely lelkünk mélyébe nyomódott, hogy vissza-visszavarázzolja élénk a multak bájait.

Utunk Borszékről vissza felé egész fel a „Tilalmasig“ ugyanaz, a melyen mentünk, innen azonban mezei utakon, életveszélyes zökkenőkön és feneketlen kányukon keresztül bukdácsoltunk alá a Maros elragadó szép és nagyszerű völgyébe.

Végre leértünk a partra. A völgy összeszorul. Az ut közvetlenül a Maros jobb partján vezet mindenütt, néhol-néhol egészen bele van építve a Marosba; mert a sziklák nemcsak függélyesen ereszkednek le a hullámokba, hanem sok helyütt boltozatosan feléjük hajlanak és ott csüggnek a szilaj habok felett, ijesztgetve az utast, hogy mindjárt reá szakadnak. A Maros oly közel forrásához és már is nagyra nőtt, örvényezve, zúgva, csörtetve rohan előre. Nem egy helyen erődszerű utépitkezések mutatják, hogy mit mivel a Maros, ha megharagszik. Árvái ellenében csakugy kell építeni az erődöket, mint a bombák ellen.

A Marosvölgy két partja két ellentét. A balpart magas meredek hegysor sűrűn benőve fenyves és bükkös erdőkkel. A jobbpartra hosszú lejtőkben ereszkednek le a távoli alacsonyabb hegyek, melyekről az erdő le van tarolva. Szegényes szántóföldek, tengeri táblák és tágas legelők borulnak e lejtőkre, melyeken a szegény nép kunyhói vannak szerte-széjjel szórva. Egyik fenn a tetőn, másik lenn a völgyben, vagy ott a lejtő zugaiban oly távol egymástól, hogy senki sem hinné, ha nem mondanák, hogy a dűlőföldre eső viskók egy községet képeznek, — persze, hogy egy ilyen község aztán mértfőldékig vonul. Hogy hol van az eleje vagy a vége, azt legfeljebb a néptanító tudná megmondani, a ki e községekben talán még hirtől sem ismeretes. Nem is tudom, hogyan szedődhetnének össze iskolába ilyen „községekben“ a gyermekek, ha csak vasuton nem, a mi nincs. Különben is, nyáron pásztorkodnak a gyermekek, télen pedig megenné őket a pusztaságokban a farkas, vagy befűná a hózivatar. Itt még kafferek és hottentották laknak, már többnyire oláhság, a ki azonban nem emberhúst, hanem puliszkát eszik.

Elérjük Topliczát, mely már rendezettebb község, még emeletes ház is van benne, boltja is van, fürdője is, melyben egész társaságunk megfürdött. Ebben a községben majdnem annyi a folyóviz, mint a hány az utcza. Drága vizerők! Mennyi mozgató erő vész itt el hasztalanul. A tájkép felékes. Észak-nyugat felől a büszke Kelemenhavas integet hozzánk szép világos kéken. E havason csínálják a pompás kászu-sajtot, fenyőhéjba tömve. A medvék itt nem ritkák, ők szoktak rendszeren a

nyájak adószedői lenni. A Maros balpartján egy kenes forrás hullámai zuhognak le a magasból.

Topliczán tul a szépen kitágult völgy mind összébb vonul és végre egészen bezáródik, alig marad egy szűk nyílás, melyet a Maros hullámai hasítottak a hegységen át. Mind a két oldalról meredeken függő sziklaszálak nyuladoznak az égbe. Sűrű erdőköpenybe burkolóznak a hegytestek, kivált a bal parton. A táj mind vad-regényesebbé válik. A Maros hullámai nehéz sziklával küszködnek, melyek a magasból a mélybe gördültek. Az est homályán egy-egy máglyatűz lobogása világlik keresztül, melyen körül az oláh kunyhók fázkódó lakói guggolnak. A Maroson nagy A betű alaku lábakon egy-egy hatalmas szálfá van keresztül téve gyaloghidnak az átjárók-kelők számára, a kik azonban ilyen „hid“ hiányában sem jönnek zavarba, mert átgázolnak a rohamos folyón. Néhol egy-egy láng bolyong a sötétben, de tökéletesen úgy tetszik, mintha a víz tükrén libegne, — és csakugyan a Maroson uszkáló lélekvesztők vagy szálfák azok, a honnan a láng ki-kigyulad, mert rajtok rákásznak vagy mit csinálnak a szegény bőjtölő oláhok. Amott pedig valami feketeség lubiczkol a vízben, a másik part felé tart, tán valami nilusi ló, vagy ha nem, hát — bivaly, mely kormos jószág még bőven megakad Erdélyben. Azért olyan jó ott a kávé, mert bivaly tejjel iszszák. Kedves egészségökre!

Feketén meredeznek fejünk felett a függő sziklabástyák, az est sötét e mély hasadéokban, a hol csak a Maros zuhatagos hullámfodrai vetnek fel egy kis halványfehér világosságot; de még legalább látjuk a mély nyílást előttünk. Egyszerre azonban

mintha befalaztak volna, minden elsötétül, köröskörül bérczóriások állják el az utat, a völgyhasadék elvész e sötétben, a Maros pedig mintha ijedtében elbujt volna valahova, elhagyott benünket. Előttünk áll a feketeség, és a vadon rideg magánya. Merre menjünk? Hol az ut?

De mintha emberi hangokat hallanánk és mintha apró lángok hívogatnának ablakforma nyílásokon át. Képzeldünk, vagy mi? Mintha a homályból egy hosszú, fehér ház falai világítanának elénk . . . Vivát, jó helyen járunk, megérkeztünk Illavára éjeli szállásra.

Tudják-e mi ez az Illava? Nem falu, nem város, nem tanya. Mi hát? Egy csárda, mi legalább alföldi betyár nyelvünkön úgy mordanánk. Egy magános hosszú földszinti ház, jó nagy körülkerített udvarral. Arra való, hogy az elesteledett utas, szekeres vagy kereskedő, kivált télnék az idején, találjon menhelyet benne rablók, farkasok és hózivatar ellen. Az ut biztonsága végett esendörök is tanyáznak e helyen. A mire e rémületes vad magányban nagy szükség is van; mert Topliczától Szász-Régenig majd nem mindenütt zordon, elhagyott hegyek közt visz az ut, és ezeu egész napi járó földön alig van egy arra való község, a hol az elesteledett utas, vagy a kit valami baj ér, megtudna háltni.

Különben eddig e regényes, de vad vidéken jó szerint országot sem volt még, csak most csinálták meg roppant bajjal-fáradtsággal az utat mindenütt a Maros partján, néhol bevágva a sziklapartba, másutt lerobbantott sziklával építve be

a Maros vizébe. Személyszállító posta most sem jár még e helyen, csakis a szegény fuvaros. Hanem jövő (1876-iki) tavasztól kezdve Szász-Régentől Borszékig gyorskocsik fogják a személyszállítást eszközölni, még pedig aránylag olcsón: egy személyt 10 forintért, ha jól hallottam. A vállalkozó valóságos jótevője lesz a vidéknek. Személyszállító gyorskocsi egy kis fiókvasuttal fog felérni ez elhagyott földön. Megérdemli a derék vállalkozó közhasznu, merész vállalkozásáért nem csak a vidék, hanem a haza elismerését. Dr. Szöllősy Máté borszéki fürdőorvos és Ditró orvosa az érdemes kezdeményező. Az ég sok sikert adjon fáradozásának!

Az illavai csárdát ne úgy képzelje az ember, hogy az aféle alföldi kurta korcsma. Ez a mezei csárdák fejedelme lehet. Nagy tágas épület, több szobával, 18—20 személyre való ágygyal, jó konyhával, és a mi már egyenesen kávéházi méltóságra emeli, nagy játéktérrel, melynek közepén egy tekintélyes tekeasztal (billiárd) kevélykedik. Uram Isten! Ugyan hogy jutott e billiárdasztal ide e vad oláh magányba — a medvék és farkasok közé? Talán azért, hogy valami rémületes Uchátius-ágyumasinának nézze a ragadozó népesség és rémüljön tőle, hogy mind meglövi avval a sok golyóval, ha bántani meri az utast. Annyi bizonyos, hogy nagyot haladt a világ, ha már még a remeték sem lehetnek el billiárdasztal nélkül. Az is lehet egyébiránt, hogy csendőr uraimék itt gyakorolják a — czéllövészetet.

Ez az idő agyonütésére való „szerszám“ társaságunknak is szolgálatot tett, ugyanis mint rögz-

tönzött asztal, úgy is mint ágy, és úgy is, mint mosdó asztal. Sok jó tulajdonsága van az igaz.

Mikor egy ilyen karaván mint a mienk előre jelentés nélkül, megrohan egy pusztai csárdát elképzelhetni, hogy felfordul benne a világ. Sem ágy, sem enni való, sem — semmi. De annál nagyobb a multság, és a tréfásabbnál tréfásabb ötletek termésére soha sem jár jobb idő, mint az ilyen zürzavar. Társaságunk elemében volt. Palotában nem folyt volna ily vigan az élet. Ágyakat rögtönöztünk gizgazból, szénából, mohából a szép egyenes pádimentomra. Egy ágy volt az egész terem, a melybe az egész társaság úgy a hogy volt, szőröstől-bőröstől belefeküdt, és ha éjjel valamelyik fázni talált, álmában magára huzta takarónak a — háló társát. Soha ilyen vig élet!

Én ezen elhagyott földön a foglalás jogát használtam és egy kanapénak maszkirozott fa lábán töltöttem az éjet keserves kinok és fogcsikorgatások között. Más napra egészen megújultam, mintha csak a spanyol inquisitio torturáitól menekültem volna. De a társak ott a puha szénán, azért mégis szememre vetették, hogy én „ágyon“ háltam. No a szent litániába azt is fel kellene venni, hogy az ilyen ágytól, ments meg uram minket.

Aztán a törődött társak lefeküdtek, elcsendesült minden, átvette a tücsök csendes birodalmát, legfeljebb a méla horkolás kenetlen szekér hangu recsegeése zörgött bele az éjeli csendbe.

Másnap (Septbr. 10-én) reggel korán talpon volt a csapat. Mikor világosodni kezdett és körülnéztük a csárda táját, akkor láttuk csak, mily vadregényes zúgba jutottunk. Egymásra dülő bérczek fogóznak

össze sötét meredeken és egy nagy szögletet képezve kilóditják a Marost előbbi irányából és nagyot löknek rajta észak felé. E sziklás zúgban, a hol egyik hegy szinte reá ágaskodik a másikra, áll az illavai magános csárda. A Maros dühössé lesz a bércekkel való vad küzdelmében és néhol-néhol oly mélyen befuródik a hegytömegek sziklacsontjaiba, hogy alig látszik, hova lett. Azok a tátongó barlangok, a melyekbe itt-ott mérgesen beleharapdál a Maros éles hullámaival, kiáltó jelei ama mély sebeknek, melyeket a hegytestén a szilaj folyó vágott évezredes csatákban. És a folyó, mely a mély völgyhasadékot vágta a hegyóriások hátába, diadalittasan zuhog, rohan előre győzelmi útján és folytatja szakadatlanul a bérczemésztő harcztot.

Előre fiuk, haladjunk — hazafelé!

Még csak most jön, a mi még nem volt. Talán e völgyben verekedtek a Titánok az éggel. Némelyik szikladárda épenségesen úgy áll bele szurodva a hegy lejtőkön és ormokon, mintha csak oda felhajították volna. Másutt megint egész felfordult világ van csupa sziklaszálakból. és bérczoszlopokból. Némelyik sziklaszálnak alul van a keskeny hegyes vége és odafenn van a tetején a lába. Valóságos tótágost áll itt a világ. Szirterődök, vihar rombolt szikla-düledékek, óriási bérczivek ezer meg ezerféle alakváltozatban fogják közre a tajtékzó Marost. Bizarr ötletek, grotesk képek és drastikus képződések halmozódnak egymásra. Néhol olyan alakjuk van a sziklaszálaknak, hogy az ember megütözik rajta, hogy lehet ilyen trágár gondolata a természetnek, mely csak a szépnek édes anyja. Amott, uram bocsá! — no akárki lássa, olyan

formája van annak sziklaszálnak, mint egy izé; ama meg ott egy szakasztott lehetetlen a nevét tisztességes szóval kimondani. De ilyen léhaságot még csak képzelni is! Mintha csak a Mokány Berczi aesthetikájából tanult volna itt az építő természet. Egy egész Borsszem Jankó, csupa szikla-rajzokban és alakokban. Csak kérdezze meg akárki a székely szekerest, hogy hogyan hívják azt az illetlen sziklát amott, tul Radosnyán, majd meg mondja ő kereken, hogy ló No most uram bocsá! majd kikotytyantottam. De a léha operette megváltozik és eltűnik a csunya szikla-kánkán. Hatalmas boltívek domborulnak fenn a magasságban merész bércoszlopokra borulva, mint valami szentegyház.

A hangulat is ünnepivé, komolylyá lesz, szinte szánni — bánni kezdjük vétkeinket, melyekre a természet előbbi kacérsága csábított. Felséges zöld erdők adnak diszöltönyt az ünnepi természetre. Sugár sziklaszálak meredeznek fel a völgyből, fenn tetejükön egy-egy zöld, fenyősudarat emelve, mintha ők volnának a természet e szentegyházában — a zászlótartók.

Elérjük a bájos Radosnyát, melyen szilaj patatok sietnek át a Maros kebelére. Radosnya képezi ugyyszólván homlokzatát a marosmenti vadregényes tájnak. Itt mind együtt van, a mi szépet és nagyszerűt tartalmaz a bájos Marosvölgy. Felséges hegymagaslatok, melyekre gyönyörű erdők adnak zöld bárszony palástot: boltozatos bérczivezetek sötét hamvas színbe öltözködve; fölmeredező sziklaszálak fenyősudarakkal diszítve romkoronás fejeiket; zuha-

tagos patakok, száguldó folyam — mind, mind együtt vannak a szép Radosnyán.

Nemsokára meggyőződünk róla, hogy Radosnya csakugyan bejárata a vadregényes Marosvölgynek; mert a völgy azután kitágul, elveszti a bércek alakjátékát, a fenyvesek elmaradoznak, bükkösök és még tovább tölgyesek lépnek helyére. A táj megszeli. Felmelegszik a levegő. Sűrűbben talál az ember uton és mezőn embereket. Itt-ott már mezőgazdaság nyomai is tűnedeznek elő. Sőt ujság gyanánt szőlőmutatványokra is akadunk délnék fekvő, napsugaras lejtőkön. Az emberek öltözete már egészen más, nem székelyes, nem is oláhos, hanem szászos.

Gyakrabban érünk községeket is. Egyikben egy szép borzbőrt vettem; a kis, tarisznyának való állatbőr itt vicsorog reám apró fogaival és hegyes szemeivel; talán maga sem tudja, hogy az a hivatala, hogy szőnyeg legyen mikor tarisznyahivatal viseléshez van szokva; hiába hegyezi úgy a szemét, azokkal ugyan egy kukkot sem lát, mert üvegből vannak. Hadd füleljen kurta kis füleivel, nem sokra megy vele. Használta volna annak idején az orrát, mely elég hosszú, akkor talán nem került volna hurokra. Biz úgy, kis borz-pajtás, máskor vigyázz a bőrdre!

A községek felett néhol egy-egy magasan álló templom vagy várkastély emelkedik ki uralólag a tájon. Régi történelmi hírű erdélyi családok ősfészkei, avas urilakok hívják fel gyakrabban figyelmünket és elviszik emlékezetünket a mult időkbe.

Végre elérjük Szász-Régent, mely rendes szász

város a marosvölgyi oláh falusi tanyákhoz képest, valóságos Páris vagy Róma. Itt már nagy szálloda és még fiákerek is vannak. Ily bérkocsikon mentünk $2\frac{1}{2}$ —3 óra alatt Régenből Marosvásárhelyre. Már itt kedves, termékeny völgyön fut át a Maros vize. Jó szántóföldek, szép kaszálók övezik mind a két oldalról. Jó módú, rendes községekben vezet át a kitűnő országut. Bal felé, délkeletre fekszik 2—3 óra járásra Görgény a havasok tövében. A görgényi havasokban óriástutajokon szállítgatják le a rengeteg fát. A legkisebb vizeret is felhasználják e célra zsilipek és mederrendezések segélyével. Ez az a Görgény, a hol az állam tömérdek fát hordott össze, csak azért, hogy most ott vesszen a nyakán, vagy hogy préda-áron tulajdonjon rajta és megrontsa vele a gyergyói fake-reskedést.

Marosvásárhely utolsó és bucsuállomása volt társaságunknak. Itt már vasut van, a mely elszállított mindnyájunkat saját tűzhelyeinkre. Iparkodott is már a hosszú út után mindenikünk hazafelé, a honnan hetek óta hirt sem hallottunk, pedig mindenikünknek van otthon kedvese, a kiért aggódik és a kihez vonza a lázas vágy. Alig maradt időnk Marosvásárhelyen, hogy a várat, a híres Teleky-féle könyvtárt, a collegiumot és a nagy téren azt a muzikus-kutat meglátogassuk, a melynek a gépezetét nincs ember, a ki megtudná igazítani, mióta mestere egy kis fogással végkép megrontotta.

A székelyek Borszéken figuráltak velünk, hogy féltek mikor meghallották, hogy jönnek a magyar „bicskások,” pedig hát jobb, ha hallgatnának. A borszékvidéki oláh rablók historiája „kis Miska“

ahoz képest, hogy milyenek éppen a híres Székelyföld fővárosában Marosvásárhelyen a közbiztonsági állapotok. De lehet-e rajta csudálkozni, ha a szék második feje, éppen az alispán maga a legnagyobb — utonálló. Ország-világ tudja meg az esetet. A mint Marosvásárhelyen a nagy tér kellő közepén megérkezünk, fényes nappal utamat állja az alispán, saját kezével elfog és vezet egyenesen — saját lakására. Nincs szabadulás! Megvendégel, éji szállást ad és másnap rendelkezésemre állítja saját fogatát. Ugyan már mondja meg akárki, nem Bendeguz-világot élnek-e még itten az emberek? Örülnek, ha vendéget foghatnak. Szakitott az a módi, mint mikor még a magyar nemes ember várkastélya őrtornyan csak azért tartott egy őrt, hogy tudtul adja, ha utas megyen az uton, a kit aztán ellehessen fogni vendégnek.

Az igazi magyar vendégszeretet és kedves házigazda példányképét, Szentiványi Kálmán marosszéki alispánt, kedveseivel együtt a székelyföldi közbiztonság nagy — veszedelmére az Isten sokáig éltesse!

Marosvásárhelyen késő este bucsuztam el derék csapatomtól a vaspályánál. A jó Isten áldja meg mind a két kezével a jó barátokat! Fiuk, adjátok kezeteket a — viszontlátásra, Mármaros-Szigeten. Isten veletek!

Derék fiuk voltak mind egy szálig. Ha tőlem függne, mindnyájokra feltüzném a becsület rendjelét, mert, meg kell adni, becsületesen viselték magukat és fegyelmesen, mint akár Napoleon katonái a pirámisok alatt.

Haza mentetek, visszahivott a pálya: legyetek

boldogok és boldogitsatok! A pap az oltárnál, a tanár a szószéken hirdesse az üdvösség ígét. Az orvos adjon erőt, egészséget a betegnek. A gyógyszerész orvosság helyett, minél több bajuszkénőt és pomádét csináljon, vagy legfeljebb oldó limonádét, mely sem javít, sem ront. A gazda hasgassa a barázdákat és teremjen az áldás szántás-vetésén. Ügyvédek védjétek a jogot és terjesszétek az igazság világosságát meg a békét az emberek között.

Hivatalnok, az ország szolgája, hasznára légy a szegény hazának, mely hűséget és munkát keres, hogy boldogulhasson. Ti kedves barátok, derék hazafiak, dolgozzatok, munkáljatok hiven, ernyedetlenül hadd legyen érdemeitek jutalma önnön boldogságtok és a boldog haza — koszoruja homlokaitokon.

Tenni fáradatlanul, haladni a kor szellemével, termelni becsületes kézzel az anyagi és erkölcsi javakat, emelni a társadalmat, boldogítani a hazát — ez szent kötelmetek. Versenyezzetek e kötelem teljesítésében és legyetek mindannyian — győzők! Akkor a leggyőztesebb a haza lesz, a ki hűségtekért megáld és érdemeitekért megkoszoruz. Fiuk, még egyszer — Isten veletek, előre a pályán!

Ők elmentek, én még vissza maradtam: meleg érzelmek tartottak vissza, a tisztelet és szeretet hő érzelmei; habár hazafelé is vonzott, sarkalt a kedveseim után epedő vágy.

Marosvásárhelytől két óra járásra van Tompa a Nyárad-völgy szegélyén. E helyen áll Marosszék egyik legbecsültebb és legszeretettebb férfiának, a szék egyik volt érdemes főtisztének és országos képviselőjének tisztos hajléka. Ide ösztönzött az

érzelem igaz melege. Látnom és tisztelnem kellett a kedves családot, a melyhez drága emlékek fűznek a közeli multból.

Említsem-e a nevet, melyet szülőföldjén a közszeretet és közbecsülés övez? Botos Kálmán ismert és tisztelt név a Királyhágón innen is. Eléggé fájdalmas, hogy sujtó baja lelépni kényszeríté őt az országos működés szép teréről. Azonban, hála Istennek! csak muló a baj. A láb, mely nem régen még megtagadta a szolgálatot, ma már versenyt gyalogol akárkivel. Tapasztalásból mondhatom, mert együtt másztuk meg a tompai tetőket. És így újból ráléphet a derék férfiú minden pillanatban a hivatott pályára. Adja az ég, hogy mihamarább belépjen megint abba a házba, a hol az ország atyái tanácskoznak, és a mely tanácsban oly férfiú bő tapasztalataira és bölcs szavára a hazának, kivált pedig a haza érdéyi részeinek, szüksége van; mert viszonyait, szükségeit életből és hosszas hivatali gyakorlatból alig ismeri behatóbban valaki, mint épen Marosszék derék fia — Botos Kálmán.

Még előttem a kedves kert, gyönyörű fenyveiseivel és üde lugasaival. A rózsák oly csattanós jó kedvvel virítottak, mintha csak a nyár közepe volna. Az őszi virány soha mosolygóbb nem volt: csak úgy égtek és lángoltak a színek a virágszirmokon.

Mintha az egész kert szivárványból lett volna szöve, himezve — mindenfelé ragyogó virágkelyhek üdvözlék az elbájolt kedélyt. Ott csüggtek a fa nagyságu datura hófehér kelyhei, harangalaku tölcseireikből csak úgy omlott és áradt a drága

jó illat, mintha a bőség szaruja öntené azt. A kert egész tája uszik a szín- és illattenger árjaiban. Szébb koszorut az ős igazán nem tűzhetett volna fejére. A kéklő havasokból éltető léghullámokat hoz a játszi szellő. Fenn a tetőkön erdők zöldellenek, megannyi bokrétái a kedves tájnak. Alant délkelet felé a Nyárád hullámai öntözik a virányos völgyet, mely szép kaszálók és jó szántóföldek ölében nyugszik. Már a szőlőtő is otthont talál a táj melegebb lejtőin és zamatos nedvvel jutalmazza a munkát. Buza, tengeri és mindenféle élet jól és bőven megterem, csakhogy távol a piac, nehéz a szállítás, ritka a fogyasztó, nincs ára az életnek; mert nincs, a ki vegye.

A nép tiszta szinarany székelő nép, szorgalmas és becsületes munkás. Most nagyon kezd rákapogatni a spekulációra, a szédelgős pénzkamatoztatásra. Erkölcei is kezdenek lazulni, a minek ideje-korán elejét kell venni. A nép előljárói, papjai, tanítói és a nép munkaadó barátai tegyék meg az óvó, mentő lépést a nép erkölcei oltalmára; mert ha a nép erkölcsét elveszti: akkor vége a becsületes munkásnak is — a vidéken. Ezt meg kell gondolni. A rossz erkölcsű ember nem csak egy oldaláról rossz, hanem rendesen, minden oldaláról, egészen rossz. Darab-gazember nem létezik, hanem csak egész gazember.

A nép viselete olyan mint a más vidékbeli székelőké, csakhogy a nők kendővel bekötött fejeken még egy nagy chinai ernyő alaku szalmakalapot viselnek. A kalap pereméje egészen egyenes és roppant széles, úgy hogy alatta oly árnyék van, mint akár egy sátor alatt. Idomtalanul áll

ki a rettenetes napraforgó formájú karima közepéből egy aránytalan kis egyenes bástya, mely épen a fejet fedi.

Egy ilyen felkalapozott asszony úgy néz ki, mint egy nagy eleven-gomba. A kalap tetejét ezifra szalmafonattal ékitik körül, mely „ék“ még csak idomtalanabbá teszi ezt a szalmavárat. Hanem az igaz, hogy nagyon gyakorlati, árnyékot tartó eszköz az a furcsa kalap, és mindennél többet ér, hogy az ügyes, szorgalmas nép maga készíti. Kertben és mezőn nagy hasznát lehet venni, talán még esőben is. Én szerettem volna belőle egyet hozni, hanem félttem, hogy fel nem fér a — vasutra.

Meglátogattuk Nyárád-Szeredát is, a mely már „nagy“ hely, mert postája is van, doctora is, — és ha jól emlékszem — még járásbirósága is.

Azután letelt az időm is, habár a kedves házi gazda meg is toldatta velem a terminust. De hát e földön nincsen olyan hosszú terminus, a melynek vége nem volna, kivált mikor az idő úgy repül az órákkal, mint a tompai szép kertben. A ház asszonyát, ha ott látám a kertben ápolgatni a virágokat, önkénytelenül feltámadt bennem a kérdés: vajjon mi szelidebb és gyöngédebb — ő-e vagy e virágok?

De most már csak lelkemben él a kedves ház képe, át meg átkarolva kedves emlékek folyondárai által. Álljon amaz ősi ház diszben és erőben; legyen a ház lakóinak állandó házi barátja az egészség és boldogság! Az ut, mely e telek kapuján kivezet, készüljön el mihamarább egész — az országházig.

Adja Isten! Kedves kert, bájos idyll, legyen tele
őled mindig virággal, illattal. Virulj és övezd elő
koszoruként a ház urait!

És most kedves Székelyföld, szeretett testvérek
— a viszontlátásig, Isten veletek!

A szárnyas idő hozza meg nektek is a haladás
boldog hajnalát. Keljenek fel a bűvös világ szen-
dergő tündérei: varázsolják oda az élvezni és üdülni
szomjas világot. Áradjon meg a hegyek keblében
nyugvó kincsek özöne és adjon gazdagságot, jólétet
a föld népének. Hadd ragyogjanak a havasi ormok
ama másik nap verőfényében is, melynek neve mi-
veltség, világosság.

Hadd ismételjem még egyszer hozzád drága
föld és nép a bucsu ama szavait, melyeket a bor-
széki zárulás alkalmával rebegett el ajkam.

Mi, kik messziről, tul onnan, a hol a hegyor-
mok kéklenek, zarándokoltunk a Székelyföldre tele
epedéssel, vágygyal; visszatérünk mint a zarándokok
az üdvözülés szent helyéről gazdagodva érzelemben,
tanulságban és telve üdvösséggel a sok széptől,
jótól, nagyszerűtől, melynek halmaza szívünk- és
lelkünkre áradt testvéreink között. Magunkkal vi-
szük az ujult frigy zálogát a szeretet és becsülés
azon ki nem alvó tűzében, mely kebleinket áthe-
viti; elviszük a testvér nép vágyait és jogos óha-
jait, hogy tudjon segíteni a magyar azon, ki őt
soha nem hagyá el; elviszük a gyógyforrások hi-
rét ország-világszerte, hogy tudja, hol keressen
uj erőt a törött test és üdülést a fáradt lélek;
megmondjuk, hogy e földön mesés kincsek várják
a munkás kezet és vállalkozni merő, bátor szelle-
met; elmondunk mindent, a mit látnunk, halla-

nunk, élveznünk ada szerencsénk; elmondjuk ott-hon, hogy megtaláltuk a testvéreket, a kiket szí-vünk — lelkünk keresett; magunkkal viszük a re-ményt, hogy „lesz még egyszer ünnep a világon,” — és az akkor lesz, midőn a székely testvér le-száll bérceiről a délibábos rónára és meglátogatja vértől való atyafiát — a magyart, mint mi tevők — házánál. Akkor lesz a nagy áldomás, hogy meg-legyen újból szentelve és örökké éljen a két test-vér törhetlen egysége. Addig pedig adjon az ég e földnek áldást, e népnek boldogságot. Az Isten e földet és népét áldja meg!

Jegyzetek.

1). Atzél Péter ur Aradmegye emelkedett lelkű fő-ispánjának megbízottja Jenő Béla ur Borosjenőről, Borszéken lépéseket tett 150 székely családnak a betelepítése iránt. Ezen czélból Borszéken meg is alakult azonnal egy bizottság, melynek tagjai: Horváth Károly kath. lelkész; Boga Bálint tanár; Éltes Elek ipartanodai igazgató; Bogor István orvos, mindannyian gyó. alfalusiak; Roth Ferencz kath. lelkész Szár-hegyen; Veres István közjegyző gyó. Remetén; Fülöp Ist-ván közjegyző gyó. Ditróban; Gencsi Alajos közjegyző gyó. Szent-Miklóson; Benedek István irodaigazgató ugyanott; Császár József az ügy lelkes barátja, szárhegyi jegyző.

Atzél Péter ur legfőbb föltételei következők:

1. A betelepülni kívánó székely családokat Borosjenőig saját költségén szállíttatja az uraság;
2. Ellátja őket kész lakással;
3. Marháiknak egy évre ingyen ad takarmányt;
4. Ad irtásföldet annyit, mennyit a települők munkaereje megbír, az első évre ingyen használatra, a 2-ik évben $\frac{1}{5}$ -öd, a 3-ik évben $\frac{1}{4}$ -ed, a 4-ik évben $\frac{1}{2}$ -ad, az 5-ik évben $\frac{3}{4}$ -ed ter-més kiszolgáltatása mellett, a feles használat aztán megmarad 15 esztendőig vagy tovább is. A vefésforgást mindig az uraság határozza meg;
5. Vetőmagot az uraság ad kölcsön, mely annak idején természetben szolgáltatandó vissza. Élelemre is ad az uraság gabonát kölcsön. Ha ráérnek a betelepülők, pénzes munkát is kaphatnak a rendes napi bér mellett;

6. A hatodik évben belső telket is kaphatnak a betelepülők örök időkre való tulajdonul részletfizetés mellett, hogy községet alapithassanak ;

7. Az irtott területen találtató fa az irtók tulajdona.

Reméljük és óhajtjuk, hogy a nemes főúr hazafiui törekvését siker koronázza.

2). 3). Ha nem tudnám, hogy a székely nép nemes jellemére és hazafias áldozatkészségére számtani biztossággal lehet számítani mindenkor, azt kellene hinnem magamról, hogy j ö v e n d ő m o n d ó vagyok. Ime az események már is fényesen igazolják jóslatomat. Míg sajtó alatt voltak feljebb (a 45. és 53-ik lapon) olvasható soraim, az alatt értesülök, hogy nemes Csikszék és Csik-Szereda lelkes közönsége derék főispánjának kezdeményezésére már is meghozta páratlan lelkesedéssel a közügynek áldozatát. Csik-Somlyón a szék házat átadják a helybeli főgymnasiumnak tan- és nevelésügyi célokra. Ezen székházért a törvényhatóság székhelyül nyeri a csik-szeredai várkastélyt, mely a célznak megfelelőleg fog átalakíttatni, kibővítettetni és berendeztetni. Biztosítva van a szék domestikája is olyformán, hogy a törvényhatóság állami adójából visszatérítendő 10 százalék a kellő mértékig kiegészítettetik a szék takarékpénztári pénzalapjának jóvedelméből.

Nagylelkűleg felajánlják azonnal a város 10 ezer forintnyi korcsmajóvedelmét.

Gondoskodva van a hivatalok és hivatalnokok bő és célszerű elhelyezéséről. Lelkes polgárok állanak össze és írásban kötelezik magokat, hogy egy év alatt számos kőházat építenek; velők versenyeznek a szék és a város, melyek szintén nagy építkezésekre készek azon esetre, ha Szereda Csikszék központjává lesz. Pedig, a mint összeszámították, már is kitűnt, hogy a városban jelenleg is 26 kiadó szállás van üresen 2, 3, 4, 6, 9 szobából álló. És így fényesen kiderül, hogy csak mendedmonda az, hogy Csik-Szeredán nincs annyi épület és helyiség, a mennyi kellene.

Meg vagyunk győződve, hogy a szék lelkes főispánja példás buzgalommal fogja megtenni tovább is a lépéseket a szék törvényhatóságának csonkítatlan megőrzésére. Az a szép lendület, mely ez érdemben való kezdeményezését már is bőven jutalmazza, biztosítékul szolgálhat a jövő sikereire nézve. Csak kövesse a derék főispán lankadatlan erélyvel a kitűzött irányt és akkor a csiki székelység legnagyobb jótevői sorában fogja áldani a Mikó nevet.

Bizton hiszük, hogy az állam nem fogja megcsonkítani azon törvényhatóság testét, mely mindenkor becsülettel megtudott élni a maga emberségéből. Ott, a hol a közszellem egyetlen fellendülése is oly tiszteletreméltó áldozatokat kész hozni a közügynek; a hol a polgárság oly lelkesen tör előre a haladás útján: a kormány maga állna a fejlődés és közcélok elébe, ha

eltagolná a földet és népet, melyet a századok egy egészsze fűztek. Hadd maradjon egy egész, a mit a természet és történelem egynek szánt és rendelt: ez a legbölcsebb kormánypolitika.

4). A 36-ik oldalon említés van téve a hétfalusiak ügyéről is. Ezen ügyben október hó 21-én hozta meg a magyar kir. kuria az ítéleteket. Ezen ítéletek erejénél fogva hétfalusi csángó magyar testvéreink visszakapják erdeiket, melyeket Brassó városa 1856-iki május havában erőszakosan elfoglalt; visszakapják a tőlök erőszakkal kiszarolt épületfa-taxát 12,532 frt 73 krajczárt; visszanyerik az 1211-től fogva jóhiszeműleg gyakorolt épület, kereskedési és tűzifa használatot.

Ennyi tehát az elvett jogokból és vagyonból visszakerült volna nagy ügygyel-bajjal, hanem megmaradt továbbra is számalomra méltó hétfalusi testvéreink nyakán a száz uralom járma. Ott nyög most is a 27 ezerre menő népesség a brassói szászok közigazgatási, törvényszéki és egyházi előjáróinak igája alatt. Ezt a jármot kell mielőbb levenni a kiszzenvedett nép nyakáról, ha azt nem akarjuk, hogy rövid időn elveszzen vagy zsarolva, fosztogatva, az éhség és kín kivándorolni kényszerítse.

Ne hagyjuk véreinket!

A 106-ik lapon közölt határozathoz képest, értekeztem a nagygyűlés érdemes elnökével Dr. Knöpfler Vilmos urral, a ki határozatainkat mindenben helyeselte és szíves készséggel ígérkezett annak kieszközlésére, hogy az állandó bizottság megküldje székely testvéreinknek az emlékérmet, jegyzőkönyveket és emlékkönyvet. Én a borszéki ülések jegyzőkönyveit Dr. Gerlóczy Gyula barátom utján már át is adtam az állandó bizottságnak, hogy felvételssenek a nagygyűlés szerkesztendő emlékkönyvébe. Hogy emlékiratunk és jegyzőkönyveink a nagygyűlés emlékkönyvébe felfognak vétetni, ez iránt birom Knöpfler ur becses biztosítását.

TARTALOM.

	Oldal.
I. Visszhangok a székely nép multjából. — Természet-vizsgálók Előpatakon. — Meghívás Borszékre.	1— 4
II. Körut Előpatakról Szepsi-Szent-Györgyön, Tusnádon, Kezdi-Vásárhelyen át Brassóig. — Nehéz helyzet. — Magyarázat. — A hős csapat, mely semmitől sem fél.	5— 8
III. A szélrózsza minden irányában. — Miért mentünk mi a Székelyföldre? — Az indulás. — Székely vásár. — A mézes pogácsa. — Borvizárulás. — Kicsoda Székelyföldön a koresmáros? — A bortenger. — Mire van szükség? — Málnás fürdő. — Kovászna. — „Pokolsár“. — Elásott kincsek. — Miben van a jövő? — A legszebb épület. — A rokka és az orsó az utcán. — Ember a talpán.	9— 16
IV. Bodok. — Mezei élet. — Levegő aczélből. — Más világ. — A torjai bűdös barlang. — Mire való a horog? — A kik elalszanak — örökre. — Egy gyémántdarab. — A szent Anna tava. — Hogy beszél az Isten? — Hopp . . . hopp . . . ! — A rom. — A sáskahad. — Áldomás. — Szózat. — Keresztes vitézek. — A „tengerszem“ búcsuja. — Élő képek. — Tusnád. — Sólýom-fészek. — Svájczban.	17— 24
V. Egy nagy kapu. — A hol a völgyek magasabbak, mint a hegyek. — Elveszett omnibusz. — Gőzerővel. . . . — Ki a vivát? — Méltó testvérek. — Az élcz tőzsdéje. — Székely vendégszeretet. — Diadalut. — A szív adósága. — Élőkönyvtár. — Havasi világ. — Szegény nép. — „Székely kivándorlás“. — Olyan nincs. — Miben áll a dolog? — Ne hagyjuk a hétfalusiakat! — Kenyérkeresés-e vagy kivándorlás? — A székely telepítés. — A népelet törvényei. — Hogy kell eljárni. — Ki lesz majd székely, ha székely nem lesz? — Régi adóság. — Mi kell	

a székelynek? — „Szemérmes koldusnak üres a tarisznája“. — Tegyük a tarisznába! — Miért hallgatnak a nép küldöttei? — Rosz hírek. — Csikszék halálhíre. — Rablók és angyalok. — Hajlékot az igazságnak! — Vagy, vagy! — Agyrém, kísértet babona.

25— 47

VI. A hol soha sincs éjszaka, ha nappal van. — Menjünk Mekkába! — Éljenek, a kik benünket szeretnek! — Eszem-iszomgyűlések. — Mik a lakomák? — Borban az igazság. — Melegágy. — A szívek szövetsége. — Mi legyen a cél? — Tivornya, iskola és templom. — Hova ült a szív, hát a gyomor? — Panoráma. — Babér és üdv. — Nem jó éjszakát, hanem jó reggelt! — Nagy veszteség. — Ködfoltok. — A várkastély, mely bagolyvár. — Fillérgazdálkodás. — Kis gyermek a mezőn. — A hol hívogatnak. — Amazonok. — Aszfált — Falvak fából. — Szent-Domokos. — Üdvözlét az Oltnak. — Csak Ádám hiányzik belőle. — Pásztorkunyhók. — Park a félhalottaknak. — Nem csont, nem hus, hanem kép. — A vizválasztó. — Szegény párák. — A hova Gyó. van írva. — „Jön a mokus!“ — A hol a Maros születik. — Marosfő. — Szentelt víz. — Meztelen hegycsontok. — Gondoljunk a jövőre is! — Vásárosok. — Vásárfia a közszenteknek. — Majd a más világon. — Megfizeti a jó Isten. — Mi a vásár. — Most érik a cseresznye. — Főbe lőtték, még sem halt meg. — Rembrandt-kép. — A rablóvezér. — A szívek hőfoka. — Régi bajtárs. — A vulkán. — Henczidától-Bonczidáig. — A parancs. — Zsarnokság. — Még a siron tul is! — Végcél. — A zarándokok.

48— 65

VII. Nem vakondokturások. — Az égbe. — A Maros és Olt szülőföldje. — Elásott kincsek. — A mi Mózesünk. — „Tilalmas.“ — Sajtoltják a kenyeret. — Fenyőhullák. — Isten keze. — Élet és halál. — Erdőégések. — Romok. — Halálbüntetés. — Miből épültek a hegyek? — Ásványvilág. — Hol van a kulcs? — A vadon. — Tündérvilág. — Szintenger. — Az élet forrása. — Tájkép. — Őrség. — Rablóbanda. — Add meg magad! — Gyönyörű vallomások. — A kocsi is szánka. — Jobban repül, mint a golyó. — Rések a sötétségben. — Villitáncz. — Isten hozott! — Diadaliv. — Rákóczy-induló. — Bevonulás Borszékra. — Tárt karok. — Fényes álom.

66— 81

VIII. Borszéken. — Ki költött fel? — A regg. — A gyógyhely. — Források. — Ki gyógyul meg? — Az is a kinek baja nincs. — Istenital. — Tartsunk rendet! — Kiállítás. — Ülés. — Programm. — Töltőház. — Számát, nevét sem tudja az ember. — Sok szép terv. — Lobogó. — Barlangok. — Tündérkert. — Kossuth-kut. — Lázárfürdő. — Sáros fürdő. — Áldomás. — Adakozás. — Folytatás. — Erdei kut. — Kőületek. — Üveggyár. — Méhészet. — Utonál-lók. — Egy medvebőr, a melynek historiája van. — Megint ülés.

81—106

IX. Zárulás. — Olyan hamar! — Komoly szavak. — Mi kell ahoz, hogy a székely nép boldog legyen? — Példák. — A természet böles rendje. — Újmu-tatás. — Semmiből — semmi. — Egyenlő mérték-kei mérjünk! — Gazdálkodjunk becsületesen! — Hagyjuk élni a népet! — Ne spekuláljunk! — Ki üzhet el hazájából valamely jóra való népet? — Feladat és kötelesség. — Ösállapotok. — Közös vagyon — közös pusztulás. — Mindenkié és sen-kié. — Tenni kell! — Adófizető méhek. — Kászu — sajt. — Gyó. alfalusi ipariskola. — Ad még az Isten jó időt. — A bucsu napja. — A rejtély. — Szent szövetség. — A hála-oltár. — Legyen áldva! — Marosvölgy. — Se eleje, se vége. — Toplicza. — Adószedő medvék. — Éj a hegyek között. — Furcsa sziklák. — Radosnyánál. — Szász-Régen. — Maros-Vásárhely. — Becsületrend. — Dolgozunk! — Tompa. — Szalmavár. — Isten veled! 106—137